

BOJ PROTI SLABEMU RAVNANJU V ZAPORU

Jim Murdoch
Václav Jiříčka

Priročnik za osebe v zaporu
z osredotočenostjo na preprečevanje
slabega ravnanja v zaporu

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

English edition

Combating ill-treatment in prison. A handbook for prison staff with focus
on the prevention of ill-treatment in prison

Council of Europe Publishing

BOJ PROTI SLABEMU RAVNANJU V ZAPORU

Seznam kratic

Mnenja izražena v tej publikaciji so odgovornost njenih avtorjev in ne izražajo nujno uradne politike Sveta Evrope.

Vse prošnje za reprodukcijo ali prevode dela ali celotnega dokumenta naj bodo naslovljene na Direktorat za komunikacijo (F-67075 Strasbourg Cedex ali publishing@coe.int). Vsa druga korespondenca glede dokumenta naj bo naslovljena na Generalni direktorat za človekove pravice in vladavino prava.

Naslovnica in prelom:
SPDP, Council of Europe.

Fotografija na naslovnici: Shutterstock

© Council of Europe,
2016 English publication

© Slovenian Ministry of Justice, 2017
Slovenian translation

Text originated by, and used with the permission of, the Council of Europe. This translation is published by arrangement with the Council of Europe, but under the sole responsibility of the translator.

Izdaja: Ministrstvo za pravosodje Slovenija,
Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij
2017 slovenski prevod

Količina: 1000

Leto: 2017

Avtorja:

Jim Murdoch, profesor za javno pravo,
University of Glasgow, School of Law,
Združeno kraljestvo

Václav Jiříčka, predstojnik za
psihologijo na zaporski upravi,
Češka republika.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

343.83
342.7-058.56

MURDOCH, J. L.
Boj proti slabemu ravnanju v zaporu /
[avtorja Jim Murdoch, Václav Jiříčka]. - Ljubljana : Ministrstvo za pravosodje, Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij, 2017

ISBN 978-961-91249-4-9
1. Gl. stv. nasl. 2. Jiříčka, Václav
289295104

- ▶ **CM/Rec** Priporočilo Odbora ministrov
- ▶ **CPT** Evropski odbor za preprečevanje mučenja in nečloveškega ali poniževalnega ravnanja ali kaznovanja
- ▶ **konvencija CPT** Evropska konvencija za preprečevanje mučenja in nečloveškega ali poniževalnega ravnanja ali kaznovanja
- ▶ **DSM** Diagnostični in statistični priročnik duševnih motenj
- ▶ **EKČP** Evropska konvencija o človekovih pravicah
- ▶ **EPA** Evropska psihiatrična zveza
- ▶ **FMI** „petminutna intervencija“
- ▶ **ICCPR** Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah
- ▶ **ICD** Mednarodna klasifikacija bolezni
- ▶ **NPM** državni preventivni mehanizem
- ▶ **RNR** model tveganja, potreb in odzivnosti (Risk-Needs-Responsivity)
- ▶ **SPT** Pododbor OZN za preprečevanje mučenja
- ▶ **WHO** Svetovna zdravstvena organizacija

Kazalo

SEZNAM KRATIC	3
UVOD: POUDAREK NA PREPREČEVANJU SLABEGA RAVNANJA V ZAPORU	6
1. POGLAVJE: DOLOČANJE EVROPSKIH STANDARDOV	8
1.1 Uvod	8
1.2 Evropski sistem zaščite oseb, ki jim je bila odvzeta prostost	10
1.2.1 Pravne obveznosti po Evropski konvenciji o človekovih pravicah	10
1.2.2 Standardi, ki jih določa CPT	11
1.2.3 Delo Odbora ministrov Sveta Evrope	13
1.2.4 Drugi organi za določanje standardov in nadzor	14
Sklep	15
2. POGLAVJE : VAROVANJE ZAPORNIKOV TEMELJNE OBVEZNOSTI: VARSTVO ZAPORNIKOV PRED FIZIČNO IN PSIHIČNO ŠKODO	16
2.1 Uvod	16
2.2 Ključna zagotovila Evropske konvencije o človekovih pravicah	17
2.2.1 Operativne dejavnosti v zaporih in pravica do življenja	17
2.2.2 Prepoved mučenja in slabega ravnanja	19
2.2.3 Materialne razmere pridržanja	22
2.2.4 Nasilje med zaporniki	24
2.2.5 Zaporniki in pravica do življenja – varstvo pred samopoškodbami in samomorom	26
2.3 Preprečevanje slabega ravnanja: zdravstvene službe v zaporu	28
2.3.1 Odzivanje na zdravstvene potrebe posameznih zapornikov, ki so še posebej ranljivi	29
Sklep	31
3. POGLAVJE: OCENA TVEGANJA	32
3.1 Uvod	32
3.2 Ocenjevanje varnostnega tveganja posameznika	34
3.2.1 Tveganje novega kaznivega dejanja	35
3.2.2 Statični in dinamični dejavniki tveganja	36
3.3 Načela učinkovitih intervencij	38
3.4 Instrumenti za oceno tveganja	39

3.5 Nekateri formalni vidiki izvajanja ocene tveganja	40
4. POGLAVJE : DINAMIČNA VARNOST	42
4.1 Uvod	42
4.2 Načela „dinamične varnosti“	43
5. POGLAVJE : RAVNANJE Z RANLJIVIMI SKUPINAMI ZAPORNIKOV	46
5.1 Uvod	46
5.2 Mladoletniki	48
5.3 Duševno prizadeti zaporniki	52
5.4 Starejši zaporniki in telesno prizadeti zaporniki	55
5.5 Etnične, rasne in verske manjšine	56
5.6 Zaporniki, ki so tuji državljani	57
5.7 Spolne manjšine	59
5.8 Druge ranljive skupine odraslih zapornikov	60
6. POGLAVJE: VARNOSTNI UKREPI, PRISILNA SREDSTVA IN ODDAJA V SAMICO	62
6.1 Uvod	62
6.2 Pregled zapornikov, pri katerem se morajo sleči do golega	64
6.3 Načini spremljanja varnosti v zaporih	65
6.4 Uporaba prisilnih sredstev	66
6.5 Izrek odredbe oddaje v samico	68
6.6 Disciplinski postopki	71
7. POGLAVJE : ZAPOSLENO OSEBJE	74
7.1 Uvod	74
7.2 Izbira kadrov, usposabljanje in pogoji za zaposlitev	74
7.3 Ustrezna kadrovska zasedba	77
7.4 Izjave o etiki	78
8. POGLAVJE: PRITOŽBE, PREGLEDI IN DOLŽNOST PREISKAVE	79
8.1 Uvod	79
8.2 Pritožbe in inšpekcijski mehanizmi	79
8.3 Dolžnost preiskave	81
Sklep	84
VIRI	86
Sodbe in odločbe Evropskega sodišča za človekove pravice	88

Uvod

Poudarek na preprečevanju slabega ravnanja v zaporu

Odgovornosti zaporskih služb so precejšnje. Zaporsko osebje in vodstvo, ki sta pristojna za zagotavljanje varnosti v družbi, ker zapirata osebe, ki veljajo za najnevarnejše; od katerih se pričakuje pomoč pri prevzgoji in rehabilitaciji oseb, ki so kršile kazensko pravo, in ki morata vse večje število zapornikov zadrževati v zaporskih objektih, ki so pogosto potrebni nujne obnove, sta pred skoraj nemogočo nalogo: zagotavljati, da se pri pogojih pridržanja in zaporski ureditvi upošteva dostojanstvo vsakega posameznega zapornika.

Javna pričakovanja glede dosežkov zaporskih služb so pogosto protislovna: zapor kot kazen ali kazen zaporu z namenom rehabilitacije in prevzgoje? Obstajajo tudi drugi premisleki: priporniki, ki čakajo sojenje, si zaslužijo zaščito domnevne nedolžnosti in namesto prevzgoje zapornika je zdaj sprejeto mnenje to, da izguba prostosti neizogibno prinaša negativne posledice za telesno in duševno zdravje, pa tudi za zaposlitev in družbene vezi. Od zaporskih režimov, prostorov za pridržanje in zdravstvenih služb se zdaj pričakuje, da se bodo skušali ukvarjati s temi posledicami.

V Evropi je staro predstavo, da posameznike pošiljamo v zapor *kot* kazen namesto *zaradi* kazni, zdaj dopolnilo dodatno vodilo: da zaporniki obdržijo vse državljske pravice razen tistih, ki niso združljive s samim dejstvom izgube prostosti. Zaporniki obdržijo človekove pravice, obseg teh pravic pa je vse večji. Cela vrsta odločb in sodb Evropskega sodišča za človekove pravice je na primer pomagala natančno opredeliti vsebino pravic, ki se nanašajo na komuniciranje z zunanjim svetom in uresničevanje volilne pravice. Vsaj v Evropi se zapori spreminjajo po načinu vključevanja pravnega sistema v ravnanje z zaporniki.

V tem besedilu obravnavamo enega od vidikov tega varstva: prepoved slabega ravnanja v zaporu. Posvečamo se temu, kar vključuje ta prepoved, ter pojavu pozitivnih obveznosti in novih pričakovanj glede odgovornosti zaporskih služb do oseb, ki so jim zaupane v varstvo. Preučujemo tudi razvoj novih obveznosti glede spoštovanja nekaznovanja oseb, ki v prostorih za pridržanje ravnaajo slabo. Poskrbeti skušamo za temeljno poznavanje evropskih standardov tako v smislu pravnih obveznosti po Evropski konvenciji o človekovih pravicah (ECŠP) kot v smislu določanja standardov povezanih organov (zlasti Evropskega odbora za preprečevanje mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja – CPT, pa tudi Odbora ministrov Sveta Evrope). Poudarjamo tudi primere dobre prakse v domačih sistemih, ki bi jih bilo vredno posnemati drugje.

Delo v zaporih prinaša precejšnje izzive. Namen besedila je pomagati osebam, ki delujejo na tem področju, pri oblikovanju humanejše in bolj odprte službe. V tem pogledu si prizadevamo za uresničevanje pravila 81(4) Priporočila Odbora ministrov Rec. R (2006) 2 o Evropskih zaporskih pravilih. To določa: „Usposabljanje osebja naj vsebuje navodila o mednarodnih in regionalnih dokumentih in standardih o človekovih pravicah, še posebej Evropske konvencije o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah ter Evropske konvencije o preprečevanju mučenja, nehumanega in ponižujočega ravnanja ter Evropskih zaporskih pravil.“

To besedilo je namenjeno strokovnim delavcem. Prinaša navodila za izvajanje teh pravnih instrumentov in standardov na lahko razumljiv način. Izhaja iz večstranskega srečanja, ki je bilo spomladi leta 2015 v Strasbourgu in na katerem so vodstveni delavci iz zaporskih služb po vsej Evropi razpravljali o skupnih zadevah. Po dvodnevni razpravi se je izkazalo, da imajo mnoge države enako vrsto težav, da pa po vsej Evropi obstaja tudi „dobra praksa“ in da je lahko resnično koristno le, če ne razpravljamo le o teh izzivih, ampak tudi o mogočih rešitvah. Po srečanju so predstavnike prosili, naj predstavijo dodatne primere „dobre prakse“ v svojih državah, ki bi jih lahko uporabili drugje po Evropi. Predstavili so veliko dobrih zamisli. Ker je prostor omejen, smo jih lahko vključili le peščico.

1. poglavje

Določanje evropskih standardov

1.1 Uvod

Evropski zapori se spreminjajo. Mnogi zapori so pod vse večjim pritiskom zaradi naraščajočega števila zapornikov, kar se v mnogih primerih še poslabša zaradi vse večjega števila tujih zapornikov. Vendar pa se spreminjajo tudi evropski zaporski sistemi, in to na bolje. Eden od jasnih trendov je izboljšanje ureditve za spremljanje zaporov na ravni države. To poteka hkrati z naraščajočim zavedanjem o izzivih (in pogosto pomanjkljivostih) tradicionalnih pravosodnih pristopov k izrekanju kazni zapora. Vse več je tudi domačih razprav o tem, čemu so namenjeni zapori in kako lahko bolje izpolnjujejo družbena pričakovanja.

Na evropski ravni se zapori spreminjajo tudi kot odziv na vse večje zavedanje o pravicah zapornikov. Zaščita zapornikov pred slabim ravnanjem je postala pomemben vidik varstva človekovih pravic. Evropa je pri določanju standardov trenutno nedvomno vodilna v svetu. Zasluge za ta resnični napredek si lahko pripišeta zlasti dve evropski instituciji. Prvič, Evropsko sodišče za človekove pravice je nedvomno omogočilo stalno in vse večjo zaščito zapornikov s kreativno in napredno razlago EKČP. Evropsko sodišče za človekove pravice je v bistvu reaktiven organ: obravnava pritožbe po tem, ko se pojavi dejanska podlaga za pritožbe. Drugič, CPT je pomagal spodbuditi ta razvoj pravnih meril. Nasprotno pa CPT deluje proaktivno in preventivno. Evropsko sodišče za človekove pravice je prvo sodbo izdalo pred več kot pol stoletja, medtem ko CPT obstaja šele okrog 25 let. Sčasoma pa se je začelo Evropsko

sodišče za človekove pravice opirati na poročila CPT tako glede ugotovitev o prostorih za pridržanje kot glede standardov (ki so pomagali pri razlaganju odgovornosti držav pri ratifikaciji EKČP). Postopno uvajanje priporočil CPT v pravno zavezujoče standarde pomaga razložiti, zakaj so se evropski standardi in pričakovanja v zaporih premaknili od osnovne prepovedi slabega ravnanja do vrste zahtev, ki zajemajo mnoge vidike vsakdanjega življenja v zaporu. Varstvo zapornikov postavlja na novo raven. Pri tem pa lahko pomaga tudi povzdigniti delo oseb v zaporih na strokovno raven. Vse večji poudarek je zlasti na konceptih, kot sta „dinamična varnost“ in poudarjanje dela zdravstvenih delavcev v zaporih.

Izhodišče pri vsem tem je temeljno in osnovno načelo, da je slabo ravnanje prepovedano. V ključnih mednarodnih pogodbah, kot je Pakt Združenih narodov o državljanskih in političnih pravicah (ICCPR), je poudarjeno, da je pravica ne biti mučen ali nečloveško in ponižujoče obravnavan ali kaznovan absolutna. Ta pristop se kaže na evropski ravni. Po besedah Evropskega sodišča za človekove pravice 3. člen EKČP „vsebuje eno od temeljnih vrednot demokratičnih družb, ki sestavljajo Svet Evrope“.¹ Besedilo 3. člena je kratko in jedrnat. Formulacija prepovedi mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja izključuje vsako izjemo. Tako kot v bistvu negativno obveznost – da se vzdržijo uporabe mučenja ali slabega ravnanja – države prevzemajo tudi številne pozitivne obveznosti. V okviru zaporov obstaja na primer obveznost varovanja zapornikov pred tveganjem, ki ga pomenijo drugi zaporniki.

To združevanje pozitivnih in negativnih obveznosti po mednarodnem pravu, proces, na katerega vpliva delo CPT, je pomembno vplival na razvoj standardov na evropski ravni. Dodaten zagon je prišel v obliki nezavezujočih standardov, ki jih je določil Odbor ministrov Sveta Evrope. Zlasti evropska zaporska pravila so zasnovana za obveščanje delujočih na tem področju in dajanje napotkov tem delujočim, pa naj bodo v vlogi oblikovalcev politike, vodij zaporov ali zaporskega osebja.

Čeprav pa so evropska pričakovanja vodilna v svetu, ne moremo reči, da so bili ti standardi popolnoma uresničeni na ravni držav. Tako poročila CPT kot sodbe Evropskega sodišča za človekove pravice so v nasprotju z vsako domnevo, da do popolnega zadoščenja ne pride zgolj zaradi občasnih zastaranj; namesto tega je vtis pogosto takšen, kot da dosežemo veliko premalo zaradi pomanjkanja materialnih sredstev, ustrezne usposobljenosti ter političnega in upravnega vodenja. Nekatere pomanjkljivosti so pomembnejše od drugih. Če ne drugega, statistični podatki Evropskega sodišča za človekove pravice

¹ Soering proti Združenemu kraljestvu (1989) A 161, v 88. odstavku.

kažejo, da število primerov, ki vodijo k neugodnim sodbam proti državam, narašča.

To še posebej velja za neuspešne preiskave morebitnega slabega ravnanja. Evropsko sodišče za človekove pravice je tudi razlagalo 3. člen EKČP tako, da nalaga obveznost zagotavljanja izvajanja učinkovitega pravnega okvira, ki vodi k učinkovitemu preiskovanju slabega ravnanja z namenom sojenja odgovornim zanj. Razvijanje tega „postopkovnega vidika“ zagotavljanja zaščite pred mučenjem in slabim ravnanjem upravičuje potreba po praktičnem in učinkovitem izvajanju: če bodo posledice prepovedanih sredstev precejšnje, bo manj verjetno, da se bodo državni uslužbenci zatekali k njim.

Preden začnemo razpravljati o teh pričakovanih in standardih, pa bo koristno, če podrobneje opišemo tri glavne dele določanja standardov na evropski ravni: pravo Evropskega sodišča za človekove pravice pri razlaganju EKČP; tistega, ki izhaja iz dela CPT, in priporočila Odbora ministrov Sveta Evrope. Končno je treba poudariti še, da so na tem področju zdaj dejavne tudi druge agencije, ki imajo vse pomembnejšo vlogo pri varstvu zapornikov.

1.2 Evropski sistem zaščite oseb, ki jim je bila odvzeta prostost

1.2.1 Pravne obveznosti po Evropski konvenciji o človekovih pravicah

V Evropi je Evropsko sodišče za človekove pravice najvišji zaščitnik norm varstva človekovih pravic, evropski sistem človekovih pravic pa izhaja iz tega, da se od držav članic pričakuje izvajanje prve obrambne linije. Pričakujemo zlasti to, da se pri vsakdanjem odločanju domačih sodišč odraža sodna praksa ESČP. To kaže na konstruktivno medsebojno vplivanje med pravnimi sistemi držav in pravom Evropskega sodišča za človekove pravice. Poudarek pa je jasno in trdno na *domačem* izvajanju jamstev človekovih pravic. Kadar notranjopravna ureditev ni zadostna, je seveda lahko potrebno uveljavljanje pravice do posamezne pritožbe na Evropsko sodišče za človekove pravice. Kadar pa Evropsko sodišče za človekove pravice ugotovi, da gre za kršitev določbe EKČP, se ponovno pojavi načelo subsidiarnosti, saj primer po odločbi ostane odprt, dokler ukrepov, potrebnih za izpolnjevanje zadev Evropskega sodišča za človekove pravice, ne sprejmejo državni organi tako, da je Odbor ministrov Sveta Evrope z njimi zadovoljen. Tako je ukrep, ki ga je treba sprejeti, stvar države v povezavi z Odborom ministrov, saj Evropsko sodišče za človekove pravice državi članici ne more narekovati, kakšne konkretne ukrepe naj sprejme.

Prvotna raven varstva človekovih pravic poteka na ravni države. Od domačih sodišč se pričakuje zagotovilo, da se evropski standardi odražajo in uporabljajo pri odločbah domačih sodišč.

Poseganje v zapornikovo pravico do pritožbe

Pravico žrtev kršitev EKČP do jamstva za uporabo njihovih pravic varuje tudi Evropsko sodišče za človekove pravice po 34. členu EKČP. Ta določa, da se pogodbenice „zavezujejo, da na noben način ne bodo ovirale dejanskega izvajanja te pravice“. Nadzor, ki ga država izvaja nad osebami, ki jim je bila odvzeta prostost, lahko uradnikom ponudi načine za poseganje na primer v pravico do pravnega sredstva tako, da posegajo v korespondenco pridržanega ali izvajajo pritisk za umik pritožbe z grožnjo kazenske sankcije. To, da Evropsko sodišče za človekove pravice priznava ranljivost zapornikov, je razvidno iz zadev, kot je Cotleț proti Romuniji. V tem primeru so ugotovili kršitev 34. člena zaradi zastraševanja zapornika, dejstva, da mu zaporski organi niso priskrbeli potrebne opreme za dopisovanje z Evropskim sodiščem za človekove pravice, in dejstva, da je zapornik prejemal pošto z zamudo ter da so mu jo sistematično odpirali. Vse to je „bila oblika nezakonitega in nesprejemljivega pritiska, s katerim je bila pritožnikova pravica do individualne pritožbe kršena“, kar je „toliko bolj zavezujoč sklep zaradi posebne ranljivosti pritožnika, ki je imel v priporu le malo stikov z bližnjimi sorodniki ali z zunanjim svetom“²

1.2.2 Standardi, ki jih določa CPT

Evropski sistem, ki se naslanja predvsem na posamezne pritožbe za zagotovitev učinkovitega ravnanja skladno s človekovimi pravicami, vsebuje omejitve zaradi praktičnih težav, kot sta nizka stopnja zavedanja med posamezniki ter predolg in drag postopkovni mehanizem. Konvencija CPT odraža ugotovitev, da lahko zaščito oseb, ki jim je bila odvzeta prostost, pogosto učinkoviteje in uspešneje zaščitimo z usmerjanjem pozornosti k temeljnemu vzroku slabega ravnanja, ne pa z zagotavljanjem pravnega sredstva za njegovo uporabo v poznejši fazi. Organ, ustanovljen z mednarodno pogodbo – CPT, dosega cilj krepitve zaščite posameznikov s pomočjo spremljanja na kraju samem ter s spodbujanjem dialoga in razprave z državnimi funkcionarji. Po obiskih prostorov za pridržanje CPT poroča o svojih priporočilih. Od držav pričakuje odzivanje na njegove ugotovitve in predloge.

² Cotleț proti Romuniji (3. 6. 2003), 71. odstavek

Zbrane informacije in poročila državam so zaupna, vendar pa veljajo tri izjeme: prvič, država lahko zahteva objavo poročila in morebitnih pripomb, ki jih lahko ima k poročilu; drugič, če država noče sodelovati ali izboljšati razmer glede na priporočila CPT, lahko CPT izda izjavo za javnost, in tretjič, letna („splošna“) poročila CPT Odboru ministrov Sveta Evrope prinašajo dovolj podrobnosti, da ustvarijo nekaj vtisov o položaju zapornikov v posameznih državah. Poročila o obisku držav so danes objavljena (skoraj) brez izjeme. Čeprav so poročila CPT v bistvu svetovalne narave, načelo medsebojnega sodelovanja, ki ga najdemo v 3. členu konvencije CPT, pomeni, če že ne pravne obveznosti, domnevo, da bodo pristojni organi sprejeli ukrepe za izvajanje priporočil (domneva, okrepljena s pooblastilom CPT, da bo dal javno izjavo, kadar te ukrepe zavrnejo).

Čeprav CPT ni sodni organ, je razvil komplet standardov, ki ga uporablja med obiski, da pomaga oceniti obstoječe prakse ter spodbuditi države k izpolnjevanju njegovih meril sprejemljive ureditve in pogojev. Postavljanje standardov je namenjeno pomoči pri preprečevanju slabega ravnanja, saj ponuja komplet «merilnih palic» državam, ki jih lahko same (pa tudi CPT med obiski) uporabijo pri ocenjevanju, ali pri obstoječih pogojih ali domačih postopkih učinkovito dosežajo ta cilj. Utemeljitev za razvijanje tega «korpora standardov» (kot ga imenuje CPT) je bila opažanje CPT, da pri obstoječih evropskih in mednarodnih instrumentih pogosto manjkajo jasna navodila.³ Čeprav CPT ni sodni organ, svoj komplet standardov imenuje „pravo“. Te standarde razglašava v letnih („splošnih“) poročilih, ki vsebujejo kodificirane izjave, ki odražajo tako slog „sodne prakse“ akumuliranja precedensov iz poročil o državah kot razvoj agende v delu CPT. Mogoča je tudi poznejša nadgradnja prejšnjih izjav.

CPT je do zdaj opravil več kot 400 obiskov v prostorih za pridržanje. Ti obiski so lahko „redni“ (tj. kot del rednega programa obiskovanja prostorov za pridržanje) ali „ad hoc“ (tj. z namenom preučitve določene institucije ali vprašanja, ki je vzbudilo pozornost CPT). CPT deluje na podlagi sodelovanja z državami. Ima pravico do neoviranega dostopa v vsak prostor za odvzem prostosti in zasebnega pogovora z zaprtimi osebami. CPT še posebej skrbijo situacije, v katerih so osebe, ki jim je bila odvzeta prostost, predmet zastraševanja ali povračilnih ukrepov organov bodisi vnaprej ali po obisku. CPT je nedavno objavil izjavo o tem pojavu in močno obsodil vsak poskus tovrstnega poseganja v njegovo delo. Poudaril je tudi pomen varovanja uradnikov, ki so delovali kot „žvižgači“ pri obveščanju CPT o teh zadevah.⁴

Pomen postavljanja standardov CPT pri oblikovanju „nezavezujočih aktov“ je zato velik. To ne bi smelo biti presenetljivo zaradi vpliva organa CPT na daja-

nje priporočil in spremljanje njihovega izvajanja ter zaradi njegovih poročil, ki nastajajo ob rednih obiskih vseh držav članic Sveta Evrope. Vpliv „prava“ CPT na pravo Evropskega sodišča za človekove pravice pri razlagi 3. člena EKČP je bil precejšen. Ta trend sklicevanja na besedila CPT v postopkih pred Evropskim sodiščem za človekove pravice je dejansko pospešen zaradi očitne vrednosti poročil o obiskih, pa tudi kot vir skupno sprejetih zahtev. Zato se skoraj vsaka nedavna sodba Evropskega sodišča za človekove pravice v zvezi z razmerami v zaporih sklicuje na standarde ali poročila CPT.⁵

Delo CPT pomembno vpliva na razvoj primerov Evropskega sodišča za človekove pravice v zvezi z ravnanjem z zaporniki. Vsi, ki delajo v zaporskih službah, se morajo zavedati dela CPT, njegovih pooblastil in priporočil.

1.2.3 Delo Odbora ministrov Sveta Evrope

Odbor ministrov Sveta Evrope ima pomembno vlogo pri varstvu človekovih pravic. Vanj so vključeni ministri za zunanje zadeve vseh držav članic ali njihovi stalni diplomatski predstavniki, spremlja pa ravnanje držav članic skladno z zavezami. Ključno vlogo ima pri mehanizmu izvrševanja, ki ga je uvedla EKČP, in sicer pri nadziranju ukrepov, ki jih sprejme država, potem ko Evropsko sodišče za človekove pravice ugotovi, da je država kršila pravne obveznosti. Ima tudi širšo vlogo pri tem, da pomaga izražati dogovorjene pristope k težavam, s katerimi se spoprijema Evropa, zato lahko pripravlja priporočila za države članice o zadevah, pri katerih je bila dogovorjena „skupna politika“.⁶ Čeprav priporočila za države članice niso zavezujoča, lahko Odbor ministrov vlade članic prosi, „da ga obvestijo o ukrepih, ki so jih sprejele“.⁷ Ključna točka je, da bo priporočilo izražalo visoko stopnjo skupnih zavez, ki so jih dosegle vlade.

Priporočilo odbora ministrov, ki je za osebe, ki jim je bila odvzeta prostost, še posebej pomembno, je priporočilo, ki predvideva Evropska zaporska pravila. Evropska zaporska pravila se opirajo na Resolucijo ZN o standardnih minimalnih pravilih o ravnanju z zaporniki iz leta 1957.⁸ Pravila so bila revidirana v letih

5 Glej E Svanidze „The European Convention For The Prevention Of Torture“ v G. Alfredsson, J. Grimheden, B. G. Ramcharan in A. De Zayas (ur.), *International Human Rights Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jakob Th. Möller*, 2. pregledana izdaja. Martinus Nijhoff Publishers, 2009, str. 493–502.

6 Statut Sveta Evrope, ETS št. 1, odstavek b) 15. člena.

7 Prav tam, odstavek b) 15. člena.

8 Standardna minimalna pravila ZN o ravnanju z zaporniki: Združeni narodi (1957). Mednarodne standarde zdaj najdemo v prenovljenih Standardnih minimalnih pravilih Združenih narodov o ravnanju z zaporniki (Pravilih Nelsona Mandele), sprejetih decembra 2015.

3 Prvo splošno poročilo – CPT/Inf(91)3, 95. in 96. odstavek.

4 24. splošno poročilo, CPT/Inf (2015) 1, 41.–46. odstavek

1987 in 2006. V pravilih iz leta 2006 se odraža delo CPT, in kot smo že povedali, je njegovo delo vplivalo tudi na pravo Evropskega sodišča za človekove pravice.

Evropska zaporska pravila veljajo za vsakogar, ki je v zaporu, ne glede na pravno podlago za odvzem prostosti, izvajati pa jih je treba „nepriustransko, brez razlikovanja glede na spol, raso, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodnostni ali socialni izvor, pripadnost narodni manjšini, lastnino, rojstvo ali kakšne druge okoliščine“ (pravila 11–13).

Ta temeljna načela so velikega pomena pri zaščiti zapornikov pred slabim ravnanjem. Začnejo se z navajanjem temeljnih načel:

1. *Osebe, ki jim je odvzeta prostost, so obravnavane tako, da so spoštovane njihove človekove pravice.*
2. *Osebe, ki jim je bila odvzeta prostost, imajo vse pravice, ki jim niso bile pravno odvzete s tem, ko so jih obsodili ali so bili oddani v preiskovalni zapor.*
3. *Omejite gibanja osebam, ki jim je bila odvzeta prostost, naj bodo najnujnejše in skladne z zakonitim ciljem, za katerega so omejitve postavljene.*
4. *Razmere v zaporih, ki kršijo človekove pravice zapornikov, niso opravičljive zaradi pomanjkanja virov.*
5. *Življenje v zaporu je čim bolj prilagojeno pozitivnim življenjskim razmeram zunaj zapora.*
6. *Vsak zapor je voden tako, da bo tistim, ki jim je bila odvzeta prostost, olajšano ponovno vključevanje v svobodno družbo.*
7. *Spodbuja se sodelovanje z zunanjimi socialnimi službami in kolikor je mogoče tudi vključevanje civilne družbe v zaporniško življenje.*
8. *Osebe v zaporu opravljajo pomembno javno službo in njihov izbor, izobraževanje in delovni pogoji jim morajo dopuščati, da ohranjajo visoke standarde skrbi za zapornike.*
9. *Vsi zapori naj bodo deležni rednega vladnega in neodvisnega nadzora.*

1.2.4 Drugi organi za določanje standardov in nadzor

Pomembno vlogo pri določanju standardov in spremljanju zaporov ima tudi več drugih akterjev. Odbor ministrov Sveta Evrope tesno sodeluje s Parlamentarno skupščino, ki jo sestavljajo predstavniki zakonodajalcev vsake države članice. Skupščina lahko sprejme lastna priporočila in resolucije. Oba organa imata dejavno vlogo pri razvoju novih pobud, pomembnih na področju varstva oseb, ki jim je odvzeta prostost.

Od leta 1999 tudi komisar Sveta Evrope za človekove pravice izvaja splošno pooblastilo za spodbujanje učinkovitega spoštovanja standardov človekovih pravic s pomočjo dejavnosti, ki se namenjajo ozaveščanju in izdajanju poročil, mnenj in priporočil, od katerih se jih več nanaša na varstvo oseb, ki jim je bila odvzeta prostost.

Na mednarodni ravni ima Pododbor ZN za preprečevanje mučenja („SPT“) zdaj podobna pooblastila kot CPT; na ravni države imamo državne preventivne mehanizme (DPM), ustanovljene po Izbirnem protokolu h Konvenciji ZN proti mučenju (OPCAT), ki pomagajo pri spremljanju zaporov in poročanju o njih.

Sklep

Danes težimo k temu, da govorimo o pravnem redu Sveta Evrope pri določanju standardov v zvezi z zapori. Nenehno poteka konstruktivna razprava o standardih človekovih pravic in njihovem izvajanju, kar sčasoma sproža nova in večja pričakovanja. Kot smo že poudarili, so tudi na Evropsko sodišče za človekove pravice vplivali ti dopolnilni mehanizmi in priporočila, zlasti delo CPT. V naslednjih poglavjih lahko zdaj obravnavamo posledice za domače zaporske sisteme glede preprečevanja slabega ravnanja.

2. poglavje

Varovanje zapornikov Temeljne obveznosti: varstvo zapornikov pred fizično in psihično škodo

2.1 Uvod

Za zapornike že zato, ker so kaznovani z zaporom, skrbijo državni organi. Posameznik z izgubo prostosti ne izgubi uživanja pravic po EKČP; v nekaterih pomembnih pogledih so obveznosti, ki jih imajo državni organi do posameznikov, zaradi izgube prostosti še bolj poudarjene. To še posebej velja pri zaščiti pred slabim ravnanjem.

V tem poglavju bomo opisali ključne pravne obveznosti, ki se jih mora osebje v zaporu zavedati pri zaščiti zapornikov pred fizično ali psihično škodo. Te obveznosti so poudarjene zlasti v 2., 3. in (v manjši meri) 8. členu EKČP. V 2. členu je zavarovana pravica do življenja, v 3. členu sta prepovedana mučenje in nehumano ali ponižujoče ravnanje ali kaznovanje, v 8. členu je poziv k zaščiti spoštovanja do zasebnega življenja. Te obveznosti se bistveno nanašajo na zaščito zapornikov pred fizično ali psihično škodo. Na sodno prakso je vplivalo določanje standardov CPT; zdaj se to v marsičem odraža v Evropskih zaporskih pravilih.

Vsaka od teh določb se tako nanaša na vidike fizičnega in psihičnega dobrega počutja. 2. in 3. člen sta tesno povezana, če so podobna načela razlaganja, ki jih je sprejelo Evropsko sodišče za človekove pravice. Očitno je, da se izguba življenja obravnava po 2. členu, a tudi če do smrti ne pride, bi pa sila, ki je predmet pritožbe, lahko povzročila izgubo življenja, se uporabi 2. člen (prej kot 3. člen). 3. in 8. člen lahko v praksi pogosto zajemata enak sklop vprašanj

(kajti 8. člen se lahko uporablja, kadar škoda, ki je predmet pritožbe, ni tako huda, da bi spadala na področje „nehumanega ali ponižujočega“ ravnanja).

V tem in naslednjem poglavju obravnavamo fizično ali psihično škodo, ki se pojavlja na dveh različnih področjih: prvič, slabo ravnanje z zapornikom v rokah državnih organov, in drugič, nezaščitenost zapornika pred nasiljem drugih zapornikov ali njihovim zastraševanjem. V tem poglavju obravnavamo temeljna načela obveznosti osebja v zaporu pri preprečevanju take škode; v naslednjem razpravljamo o posebni temi ločevanja ali oddaje v samico.

2.2 Ključna zagotovila Evropske konvencije o človekovih pravicah

2.2.1 Operativne dejavnosti v zaporih in pravica do življenja

2. člen obravnava najbolj temeljno vseh pravic: pravico do življenja. Začne se z izjavo: „Pravica vsakogar do življenja je zavarovana z zakonom.“ Najočitnejši vidik tega zagotovila je preprečevanje, da bi državni funkcionarji komu vzeli življenje. Če torej predstavniki države, na primer uslužbenci na področju izvrševanja kazenskih sankcij, uporabijo silo in s tem povzročijo namerno izgubo življenja ali če smrt nastopi kot nenamerna posledica ali če silo, ki je lahko smrtonosna, uporabljajo nepremišljeno, tudi kadar posledica ni smrt, so za to po EKČP pravno odgovorni. Zato morajo organi, kadar v kraju pridržanja pride do uporabe smrtonosne sile, poskrbeti za verjetno razlago.⁹

Pomembno pa je poudariti, da pravica do življenja ni absolutna (tako kot pravica do neizpostavljenosti mučenju ali slabemu ravnanju), in v besedilu 2. člena je izrecno določeno, da se kot kršitev tega člena ne šteje odvzem življenja, kadar je smrt nastopila v eni od štirih podrobno predpisanih okoliščin, namreč v situacijah, v katerih lahko država uporabi silo, katere posledica je odvzem življenja. Te so določene kot ti štirje nameni: obramba pred nasiljem, zakonit odvzem prostosti, preprečitev bega osebi, ki ji je zakonito odvzeta prostost, ali zadušitev upora ali vstaje.

Te okoliščine so v zaporih lahko pomembne. Vendar pa je v besedilu 2. člena uporaba priznanih izjem močno omejena. Prvič, kot je pojasnjeno v besedilu, mora biti uporaba sile v skladu z notranjim pravom: to pomeni, da mora v notranjem pravu obstajati podlaga za uporabo sile. Drugič, kar je bistveno, uporaba sile mora biti v določenih okoliščinah „nujno potrebna“. Povedano drugače, določba „primarno ne opredeljuje okoliščin, ko je mogoče naklepno

⁹ Npr. *Peker proti Turčiji* (št. 2) (12. 4. 2011), 51.–60. odstavek, o odsotnosti verjetne razlage za strelno rano, ki jo je zapornik utrpel med operacijo za ponovno vzpostavitev notranje varnosti.

ubiti posameznika, temveč opisuje situacije, v katerih je dovoljeno uporabiti silo, ki ima lahko za posledico (kot nehoten izid) tudi odvzem življenja“.¹⁰

Čeprav je ta obveznost vzdržati se uporabe sile za odvzem življenja sama po sebi *negativna*, jo predpisujejo zelo različne *pozitivne* obveznosti. Te bodo posebnega pomena za upravno in vodstveno osebje v zaporih, saj je „nujno potrebno“ ravnanje presoja ob pričakovanju, da je bila operacija pravilno organizirana, osebje pravilno usposobljeno, uporaba sile pa ustrezno urejena s predpisi. Povedano drugače, če želimo ugotoviti, ali je bila uporabljena smrtonosna sila (ali sila, ki je lahko smrtonosna) strogo primerna, ni treba upoštevati le neposrednih okoliščin trenutka, ko je prišlo do izgube življenja, ampak tudi načrtovanje in obvladovanje delovanja zapora, predhodno usposabljanje uslužbencev in ureditveni okvir, ki določa uporabo sile.

Čeprav se pri večini sodne prakse Evropskega sodišča za človekove pravice upošteva pregled delovanja policije, so načela glede uporabe smrtonosne ali morebitno smrtonosne sile v zaporih podobna. Če pride do resne situacije, na primer upora, je treba upoštevati zlasti troje. Prvič, pri načrtovanju operacije je treba upoštevati ukrepe za kar najmanjše tveganje naključne izgube življenja drugih oseb, zajetih v operacijo. Sprejeti je treba «vse izvedljive preventivne ukrepe glede izbire sredstev in načinov napada», da se izognemo tveganju smrti, pri čemer je treba zagotoviti tudi, da precejšnje tveganje ne doleti drugih.¹¹ Drugič, pričakujemo tudi, da so uradne osebe ustrezno izurjene in da so dobile ustrezna navodila (na primer pri uporabi osnovnih tehnik prisile).¹²

Tako v pravico do življenja kot v prepoved slabega ravnanja so vključene pomembne pozitivne obveznosti za zaščito zapornikov – pred tveganji, ki jih prinašajo osebje, drugi zaporniki in oni sami.

Tretjič, pomembno je, da je sodelujoče v operaciji pozneje mogoče poklicati na zagovor. Izvajanje učinkovite preiskave pripomore k boju proti nekaznovanemu ravnanju državnih uradnikov (tema, ki jo podrobneje preučujemo v 8.

¹⁰ *McCann in drugi proti Združenemu kraljestvu* (1995) A 324, v 148. odstavku.

¹¹ *Ergi proti Turčiji*, 1998-IV, 79.–81. odstavek, 79. odstavek.

¹² Glej primer, v katerem so bili vključeni policisti, *Saoud proti Franciji*, 2007-XI, 88.–104. odstavek: posameznik se je zadušil, ko je bil 35 minut izpostavljen imobilizacijski tehniki ležanja z obrazom navzdol. Policisti so skušali prijeti človeka, ki je trpel za shizofrenijo. Evropsko sodišče za človekove pravice je menilo, da je bilo policijsko posredovanje sicer upravičeno in sorazmerno glede zagotavljanja fizične varnosti drugih, da pa je bila v teh okoliščinah kršena pravica do življenja, saj je ugotovilo, da pri uporabi imobilizacijske tehnike ni bilo natančnih navodil. Ta primer je lahko pomemben tudi v zaporskem okolju.

poglavju). Nadzor nad delovanjem si mora prizadevati, da ne dopusti preprečevanja identifikacije uslužbencev, neposredno vključenih v operacije:

*V primeru Ataykaya proti Turčiji je sodišče menilo, da je bila namerno ustvarjena situacija nekaznovanosti, saj je bila identifikacija pripadnikov varnostnega osebja, ki so sodelovali v operaciji, nemogoča, ker od uslužbencev niso zahtevali nošenja identifikacijskih oznak. Posledično državni organi niso mogli zadovoljivo dokazati, da je bila uporaba smrtonosne sile „nujno potrebna“ in sorazmerna.*¹³

2.2.2 Prepoved mučenja in slabega ravnanja

Na varovanje pravice do življenja iz 2. člena se tesno navezujeta prepoved mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja iz 3. člena. V nasprotju z 2. členom je zagotovitev absolutna: ni opravičila za to, da jo državni uslužbenci uporabljajo. Uporaba 3. člena se v bistvu nanaša na dve vprašanji: prvič, upoštevanje, ali je telesna ali duševna obravnava dosegla najnižjo raven resnosti, da spada na področje uporabe 3. člena, in drugič, če ta prag ni bil dosežen, ali okoliščine pomenijo mučenje ali nečloveško ali ponižujoče ravnanje ali kaznovanje.

Vprašanje praga – ali določeno ravnanje, ki je predmet pritožbe, ustreza najnižji ravni resnosti, je nujno stvar subjektivne presoje. Vendar pa se lahko „ravljanje“ ali kaznovanje, ki ne velja za dovolj resnega, da bi ga opredelili kot takega, vseeno obravnava v mejah zagotavljanja spoštovanja do zasebnega življenja iz 8. člena.

Vprašanje, ali se 3. člen uporablja, se obravnava glede na vse okoliščine zadevnega „ravljanja“, vključno s kumulativnimi učinki, trajanjem ter telesnimi in duševnimi lastnostmi, pa tudi glede na spol, starost in zdravstveno stanje žrtve. V izračun intenzivnosti bolečine ali trpljenja ali duševnih posledic slabega ravnanja je vključena sodna ocena fizičnih in psiholoških učinkov teh dejavnikov z vidika „današnjih“ pričakovanj. Če velja, da je trpljenje pretirano glede na prevladujoča splošna merila, je ta prag dosežen. Pomanjkanje dokazov o načrtnem poniževanju ali zapostavljanju posameznika samo po sebi ni veljavno, saj odsotnost takih namenov ne preprečuje ugotovitve kršitve 3. člena. Prav tako ni treba, da je „ravljanje“ namerno, saj lahko napačno zamišljeno ali nepremišljeno dejanje državnih organov prav tako povzroči kršitev jamstva.

Razlike med „mučenjem“ in „nečloveškim“ in „ponižujočim“ ravnanjem ali kaznovanjem so sprva razumeli kot izraz razlik med intenzivnostjo trpljenja po sodobnih standardih in oceni izraženega namena. Kot je navedlo sodišče,

¹³ *Ataykaya proti Turčiji* (22. 7. 2014), 45.–59. odstavek.

uporaba besede ‚mučenje“ daje ‚posebno stigmo namernemu nečloveškemu ravnanju s povzročanjem zelo hudega in krutega trpljenja“. Pri nečloveškem ravnanju ali kaznovanju je šlo za povzročitev intenzivnega telesnega in duševnega trpljenja, medtem ko je bilo ponižujoče ravnanje ali kaznovanje v tej sodbi opredeljeno kot ravnanje, „namenjeno vzbujanju občutkov strahu, tesnobe in manjvrednosti pri žrtvah, ki je lahko ponižujoče in ki lahko zlo mi njihov fizični ali moralni odpor“.¹⁴ Vendar pa se lahko Evropsko sodišče za človekove pravice v primerih, v katerih „mučenje“ ni ugotovljeno, preprosto sklicuje na sklep, da je prišlo do „nečloveškega ali ponižujočega“ ravnanja ali kaznovanja, ali preprosto ugotovi kršitev 3. člena.

Zato je potrebna presoja vpliva ravnanja na določeno žrtev, vendar pa lahko Evropsko sodišče za človekove pravice v določenih primerih o njej zgolj domneva:

V primeru Keenan proti Združenemu kraljestvu je sodišče v prizadevanjih za količinsko ovrednotenje trpljenja, ki ga je pred smrtjo prestajal zapornik s kronično duševno boleznijo, ugotovilo, da je „ravnanje z duševno bolno osebo lahko nezdržljivo s standardi, ki jih pri varovanju temeljnega človeškega dostojanstva nalaga 3. člen, čeprav ta oseba morda ni sposobna opozoriti na specifične slabe učinke“.¹⁵

Če se državni uradniki zatečejo k fizični sili, ne da bi bilo to nujno potrebno zaradi vedenja zapornika, se lahko hitro pojavijo vprašanja po 3. členu. Državni organi morajo prepričljivo izkazati, da uporaba sile ni bila pretirana, zlasti če so poškodbe precejšnje. Tako kot v 2. členu se pričakuje, da je vsaka operacija za zagotavljanje notranjega miru v zaporu pravilno načrtovana in izvedena tako, da je zagotovljeno, da so bila uporabljena sredstva nujno potrebna za dosego temeljnih ciljev operacije. Poleg tega na splošno velja, da državni organi nosijo breme dokazovanja, da je bila uporabljena sila potrebna in sorazmerna, namesto da mora zapornik pokazati, da je bila sila pretirana.

Državni organi morajo prepričljivo izkazati, da uporaba sile ni bila pretirana, zlasti če so poškodbe precejšnje.

Povedano drugače, uporaba sile pri zaporniku prinaša tveganje, da bo obveljala za nesorazmerno in zato nezakonito. To zdaj upoštevajo v mnogih zaporskih službah. V Združenem kraljestvu (Angliji in Walesu) je povečana stopnja nasilja v zaporskem sistemu na primer povzročila uvedbo pobude

¹⁴ *Irska proti Združenemu kraljestvu* (1978) A 25, v 167. odstavku.

¹⁵ *Keenan proti Združenemu kraljestvu* 2001-III, v 113. odstavku.

za zmanjšanje nasilja. Sem spadajo novi režimi, temelječi na nagrajevanju, ki spodbujajo pozitivno vedenje, nove tehnike za umirjanje situacij, ki jih pilotno izvajajo med mladoletnimi prestopniki, ter uvedba videokamer, ki jih osebje nosi na telesu, in druge opreme za osebno zaščito.

V Evropskih zaporskih pravilih je podrobneje določeno, kaj se pričakuje:

Uporaba sile

64.1 *Zaporsko osebje ne sme uporabljati sile nad zaporniki, razen v samoobrambi ali zaradi poskusa pobega, aktivnega ali pasivnega odpora proti zakonitemu ukazu in vedno le kot skrajni ukrep.*

64.2 *Uporaba sile naj bo čim manjša in naj bo omejena na najkrajši mogoči čas.*

65. *Določi naj se natančen postopek uporabe sile, vključno z določbami o:*

- a) različnih vrstah sile, ki se lahko uporabi;*
- b) okoliščinah, v katerih se lahko uporabi določena vrsta sile;*
- c) članih osebja, ki ima pravico do uporabe različnih vrst sile;*
- d) stopnji pristojnosti, potrebni pred vsako uporabo sile, in*
- e) poročilih, ki morajo biti napisana po uporabi sile.*

66. *Osebje, ki dela neposredno z zaporniki, naj bo usposobljeno v tehnikah, ki omogočajo najmanjšo uporabo sile pri omejevanju nasilnega vedenja.*

67.1 *Osebje drugih pravosodnih organov – policije naj bo vključeno v delo z zaporniki znotraj zaporov samo v izjemnih okoliščinah.*

67.2 *Obstaja naj formalni dogovor med oblastmi v zaporu in policijo, razen če je sodelovanje že določeno v notranjem pravu.*

67.3 *Taki dogovori naj določajo:*

- a) okoliščine, v katerih lahko policisti vstopijo v zapor, da razrešijo spor;*
- b) obseg pristojnosti policije, ko je v zaporu, in odnos do direktorja zapora;*
- c) različne oblike sile, ki jo lahko uporabijo člani teh služb;*
- d) okoliščine, v katerih se lahko uporabi določena vrsta sile;*
- e) zahtevano odobritev, preden se sila uporabi, in*
- f) poročila, ki morajo biti napisana po uporabi sile.*

Orožje

69.1 *Razen v nujnih primerih zaporsko osebje ne sme nositi smrtonosnega orožja znotraj perimetra zapora.*

69.2 *Nošenje orožja, vključno s palicami, naj bo prepovedano osebam, ki so v stiku z zaporniki znotraj perimetra zapora, razen če je to nujno za varnost in zaščito ob posameznih incidentih.*

69.3 Samo osebe, ki je za to usposobljeno, sme nositi orožje.

Bistvo pooblastil CPT je preprečevanje slabega ravnanja. Zato je CPT oblikoval izjavo o pričakovanjih:

53. Zaporsko osebo mora v nekaterih okoliščinah uporabiti silo za obvladanje zapornikov in se izjemoma zateči k uporabi sredstev fizične prisile. Take okoliščine so z vidika možnega slabega ravnanja z zaporniki prav gotovo visoko tvegane in kot take zahtevajo posebna jamstva.

*Zapornik, zoper katerega je osebo uporabilo katero koli prisilno sredstvo, bi moral imeti pravico, da ga takoj pregleda zdravnik in da se po potrebi tudi zdravi. Ta pregled bi moral biti opravljen zunaj slušnega, zaželeno pa je, da tudi zunaj vidnega polja nemedicinskega osebja. Ugotovitve pregleda (vključno s kakršnimi koli pomembnimi izjavami zapornika in zdravnikovimi ugotovitvami) bi morale biti uradno zapisane in dane na razpolago zaporniku. V redkih primerih, ko se je treba zateči k uporabi sredstev fizične prisile, je treba imeti zapornika pod stalnim in ustreznim nadzorom. Sredstva prisile bi bilo treba odstraniti takoj, ko je to mogoče in primerno; nikakor pa ne bi smela biti uporabljena (ali trajanje njihove uporabe podaljševano) kot kazen. In končno, vsak primer uporabe prisilnih sredstev bi moral biti zapisan.*¹⁶

2.2.3 Materialne razmere pridržanja

Nenehno razvijajoče se pravo v zvezi z ravnanjem z zaporniki lahko neposredno opišemo vplivu CPT. Zlasti Evropsko sodišče za človekove pravice danes priznava, da so lahko učinki dolgotrajne izpostavljenosti slabim materialnim razmeram pridržanja sami po sebi taki, da pomenijo slabo ravnanje, ali pa se lahko zaradi njih poslabšajo druge oblike ravnanja ali kaznovanja, ki lahko sprožajo vprašanja po 3. členu. To je pomembna točka vsake razprave o zaščiti zapornikov pred slabim ravnanjem. CPT je z določanjem standardov, katerih namen ni le preprečevanje slabega ravnanja, ampak tudi nevtralizacija psiholoških učinkov kazni zopora, neposredno povzročil, da je Evropsko sodišče za človekove pravice sprejelo odločnejši pristop do razmer pridržanja. Zdaj se na splošno pričakuje, da bodo državni organi zagotovili pridržanje osebe v razmerah:

*„ki zagotavljajo spoštovanje njenega človeškega dostojanstva, tako da način in metoda izvajanja ukrepa pri tej osebi ne povzročata stiske ali trpljenja take intenzitete, ki bi presejala neizogibno stopnjo trpljenja, ki izvira iz samega dejstva odvzema prostosti, ter tako da sta, upoštevajoč praktične okoliščine odvzema prostosti, njeno zdravje in počutje primerno varovana, med drugim tudi z zagotavljanjem potrebne zdravniške oskrbe.“*¹⁷

¹⁶ 2. splošno poročilo – CPT/Inf(92)3. Za razpravo o električnem orožju (ki je posebnega pomena za policijo) glej 20. splošno poročilo CPT/Inf (2010) 28.

¹⁷ Kudła proti Poljski 2000-XI, 90.–100. odstavek, v 94. odstavku.

CPT pričakuje, da bo imel vsak zapornik na voljo najmanj 4 m² prostora, kadar si eno celico deli več oseb. To je *minimalni* standard.¹⁸ Velikost prostora v celici je lahko dejansko pomembna tudi pri sodni presoji razmer pridržanja (zato Evropsko sodišče za človekove pravice zdaj vztraja pri minimumu 3 m² na zapornika, da zadosti 3. členu).¹⁹ Bistvo je v tem, da lahko kombinacija dejavnikov zadošča za kršitev jamstva in da lahko namerno slabo ravnanje v kombinaciji s slabimi razmerami pridržanja vodi k takemu sklepu; taka kršitev pa se lahko pojavi preprosto zaradi samih razmer.

*V zadevi Peers proti Grčiji so tujega zapornika zaprli v ločeno krilo, kjer je bil najmanj dva meseca večinoma v celici brez prezračevanja in oken in v kateri je zato včasih postalo neznosno vroče. Poleg tega je moral pritožnik uporabljati stranišče v celici v navzočnosti drugega zapornika (in biti navzoč, kadar je stranišče uporabljal njegov sozapornik). Ti dejavniki so zadoščali, da je sodišče sklenilo, da je bilo pritožnikovo človeško dostojanstvo tako zmanjšano, da je bil kršen 3. člen: v teh razmerah so se pojavili občutki tesnobe in manjvrednosti, ki so lahko za pritožnika ponižujoči in lahko zlomijo njegov fizični ali moralni odpor. Ker organi niso ničesar ukrenili, da bi izboljšali razmere pritožnikovega pridržanja, je veljalo, da so povzročili poniževalno ravnanje.*²⁰

*V zadevi Mamedova proti Rusiji je sodišče ugotovilo kršitev 3. člena, ker je bila pripornica dve leti po 23 ur dnevno zaprta v celici z manj kot dvema kvadratnima metroma na zapornico v razmerah, ko je morala uporabljati stranišče v navzočnosti drugih zapornic.*²¹

*V zadevi Yakovenko proti Ukrajini se je združilo več dejavnikov, zaradi česar je nastala kršitev določbe: slabe materialne razmere pridržanja, med drugim huda prenatrpanost in osebni prostor 1,5 kvadratnega metra; nedostopnost ustrezne zdravstvene oskrbe glede HIV in tuberkuloze ter ponavljajoči se prevozi med centri za pridržanje v natrpanih in neprezračevanih prevoznih sredstvih, kjer je posamični razdelek velik 0,3 kvadratnega metra.*²²

To je pomembno tudi pri ureditvi prevoza zapornikov na sodišče in z njega.²³

¹⁸ Bivalni prostor na zapornika v zaporskih zgradbah: standardi CPT, CPT/Inf (2015) 44.

¹⁹ Florea proti Romuniji (14. 9. 2010), 51. odstavek.

²⁰ Peers proti Grčiji 2001-III, 68.–75. odstavek.

²¹ Mamedova proti Rusiji (1. 6. 2006), 61.–67. odstavek.

²² Yakovenko proti Ukrajini (25. 10. 2007), 81.–102. odstavek.

²³ Moiseyev proti Rusiji (9. 10. 2008), 131.–136. odstavek (50 cm² prostora na zapornika ter nezadostno prezračevanje in ogrevanje).

2.2.4 Nasilje med zaporniki

Poleg v bistvu negativne obveznosti, da se s posameznikom ne sme slabo ravnati ali mu vzeti življenja, EKČP državnim organom nalaga tudi pomembne pozitivne obveznosti. Te so še posebej pomembne za zaporsko osebje. Izhodišče je, da so zaporniki v ranljivem položaju že zato, ker so v zaporu, zato morajo državni organi nevtralizirati to ranljivost z učinkovitimi ukrepi za zagotavljanje njihove zaščite. To je še posebej pomembno pri nasilju med zaporniki. Zaporsko osebje mora zagotoviti ustrezno zaščito pred drugimi zaporniki, za katere je znano, da pomenijo grožnjo sozapornikom.

Izhodišče je, da so zaporniki v ranljivem položaju že zato, ker so v zaporu, zato morajo državni organi nevtralizirati to ranljivost.

Skrb za zapornike je ključni vidik poročil CPT ob obiskih. CPT je izdal tudi lastno izjavo o tem, kar pričakuje. Ta se glasi:

Med dolžnostmi, ki jih ima zaporsko osebje do tistih, ki so jim zaupani v varstvo, je tudi njihova zaščita pred drugimi zaporniki, ki jim želijo oz. lahko povzročijo zlo. Nasilje med zaporniki je splošen pojav v skoraj vseh zaporskih sistemih, kaže pa se v celi vrsti pojavov, od prefinjenih oblik trpinčenja do odkritega zastraševanja in hudih fizičnih napadov.

Za zmanjševanje nasilja med zaporniki je nujno, da je osebja dovolj ter da lahko ustrezno izvaja svoje pristojnosti in nadzorne naloge. Biti mora sposobno prepoznati znamenja za izbruh nasilja ter pripravljeno in primerno usposobljeno, da po potrebi posreduje. Dobri odnosi med osebjem in zaporniki, ki temeljijo na zagotavljanju varnosti in ustrezne skrbnosti, so v tem smislu ključni, odvisni pa predvsem od tega, ali ima osebje primerno razvite sposobnosti za medosebno sporazumevanje. Poleg tega mora biti uprava pripravljena v celoti podpreti osebje pri izvajanju pooblastil. Glede na nastali položaj se lahko uporabijo posebni varnostni ukrepi (vključno z natančnim pregledom), vendar naj bi bili le v dopolnitev prej navedenih temeljnih načel. Poleg tega morajo biti v zaporskem sistemu zaporniki ustrezno opredeljeni in razporejeni.²⁴

Evropsko sodišče za človekove pravice je imelo priložnost obravnavati tudi številne zadeve, ki se nanašajo na 2. in 3. člen ter v katerih je bila nezaščitenost zapornikov pred nasiljem med zaporniki razlog za sodbe proti toženi državi. Najočitnejši prvi korak je povezan s pregledom zapornikom ob spre-

jemu, pri čemer je treba ugotoviti, kateri so še posebej ranljivi in kateri lahko pomenijo tveganje za druge zapornike.

V zadevi Paul in Audrey Edwards proti Združenemu kraljestvu je sina pritožnikov v celici ubil drug zapornik, ki je trpel zaradi paranoidne shizofrenije. Ugotovljena je bila kršitev 2. člena, ker so imeli organi na voljo podatke, na podlagi katerih bi morali sklepati, da drugi zapornik pomeni skrajno nevarnost zaradi duševne bolezni. V tem primeru pa je prišlo do pomanjkljivosti pri prenosu teh podatkov, česar med kratkim in hitrim pregledom, ki ga je izvedel zdravstveni delavec, niso reševali. Za sodišče je bilo „samoumevno, da bi moral biti postopek pregleda namenjen učinkovitemu ugotavljanju, kateri zaporniki morajo biti za lastno blagostanje in blagostanje drugih zapornikov pod zdravniškim nadzorom.“²⁵

Uradniki v zaporu imajo po 3. členu tudi pozitivno obveznost preprečevanja nasilja med zaporniki. Neukrepanje v okviru pooblastil, ki bi bila po smiselni presoji pričakovana, da se izognemo realnemu in neposrednemu tveganju slabega ravnanja z določenim posameznikom zaradi kaznivih dejanj tretje stranke v okoliščinah, ko se organi zavedajo tveganja (ali bi se ga morali zavedati), lahko tako povzroči kršitev jamstva.

V zadevi Pantea proti Romuniji je zapornik zatrdel, da so ga pretepli drugi zaporniki, ki jih je k temu napeljal zaporsko osebje, potem pa je moral skoraj 48 ur ležati pod posteljo, vklejen v lisice. Nato so ga z drugimi zaporniki nekaj dni zadrževali v natrpanem železniškem vagonu, medtem ko je trpel zaradi večkratnih zlomov. Bil je brez zdravniške oskrbe, hrane ali vode. Čeprav vse njegove trditve niso obveljale za utemeljene, so z zdravniškimi izvidi dokazali število in resnost udarcev, ki jih je utrpel. Ti so bili dovolj resni, da so pomenili nehumano ali ponižujoče ravnanje. To slabo ravnanje je bilo še resnejše, ker je bil pritožnik vklejen v lisice, medtem ko je še naprej delil celico z napadalci, pa tudi, ker ni bil deležen potrebne zdravniške oskrbe. Od organov bi lahko smiselno pričakovali predvidevanje, da je pritožnik zaradi duševnega stanja ranljiv, pa tudi, da se mu zaradi zapora lahko okrepijo občutki stiske in vzklipljivost do sozapornikov. Zato bi ga bilo treba bolje nadzorovati.²⁶

²⁵ Paul in Audrey Edwards proti Združenemu kraljestvu 2002-II, 57.–64. odstavek, v 6. odstavku. Glej tudi (v zvezi s policijskim pridržanjem) Keller proti Rusiji (17. 10. 2013), 84.–91. odstavek (policija ni zagotovila ustrezne in smiselne zaščite za varovanje življenja zasvojenca z drogami, ki je skočil v smrt med poskusom pobega: kršitev).

²⁶ Pantea proti Romuniji 2003-VI, 177.–196. odstavek. Glej tudi Rodić in drugi proti Bosni in Hercegovini, 2008, 68.–73. odstavek (vključevanje zapornikov, obtoženih vojnih zločinov, v splošno zaporsko populacijo, samo po sebi ni nečloveško ali ponižujoče, vsekakor pa prinaša veliko tveganje za telesno dobro počutje, neustrezen ukrep pa pomeni tudi kršitev 3. člena), in DF proti Latviji (29. 10. 2013), 81.–95. odstavek (neuspešno reševanje dolgotrajnega strahu in stiske zaradi neposredne grožnje slabega ravnanja z zapornikom zaradi njegovega sodelovanja s policijo: kršitev 3. člena).

²⁴ 11. splošno poročilo, CPT/Inf (2001) 16.

2.2.5 Zaporniki in pravica do življenja – varstvo pred samopoškodbami in samomorom

Ta pravica v razširjeni obliki vključuje varstvo pred samopoškodovanjem. Ukrepi za preprečevanje kroženja drog v zaporu so primer te obveznosti: ta se nanaša na ravnanje in ne na rezultat, saj ne moremo s popolno gotovostjo jamčiti, da droge v zaporu ne bodo krožile.²⁷

Opazovanje zapornika, znanega po tveganju za samopoškodovanje, da se prepreči samomor, je seveda prav tako obveznost zaporskih organov. Dejansko mora „tveganje samomora nenehno ocenjevati tako zdravstveno kot varstveno osebje“.²⁸ Vendar pa se ta obveznost pojavi le, kadar je jasno, da se tako tveganje pojavlja: zaporski organi morajo dejansko ali posredno vedeti, da obstaja realno in neposredno tveganje samomora. Od zaporskega osebja se ne pričakuje, naj domnevajo, da tveganje samomora obstaja pri vseh zapornikih, saj bi tako razmišljanje pomenilo nesorazmerno breme za organe, pa tudi po nepotrebnem omejevalo svobodo posameznika.²⁹

Tveganje samomora mora nenehno ocenjevati tako zdravstveno kot varstveno osebje.

V zadevi Renolde proti Franciji je sodišče menilo, da samomor duševno motenega posameznika, ki se je pred tem samopoškodoval, v disciplinski celici pomeni kršitev tako 2. kot 3. člena³⁰, medtem ko v zadevi Jasińska proti Poljski dejstvo, da zaporski organi pri podalšanju recepta za zdravila niso pomislili na tveganje samomora zaradi prevelikega odmerka drog, pomeni kršitev 2. člena, saj so zaporski organi vedeli za poslabšanje duševnega stanja zapornice³¹

V zadevi Keenan proti Združenemu kraljestvu je zapornik trpel zaradi kronične duševne motnje s psihotičnimi epizodami in občutki preganjavice. Postavili so mu tudi diagnozo osebnostne motnje. Med bivanjem v zaporu in po vrnitvi iz bolnišničnega krila v normalno namestitev je kazal moteče vedenje, vključno s samomorilnimi težnjami, in doživljal strahove preganjavičnega tipa ter

27 Marro in drugi proti Italiji (odl.) (8. 4. 2014).

28 Priloga k Priporočilu št. R (93) 6 Odbora ministrov, ki se nanaša na zapor in kriminološke vidike nadzora nad nalezljivimi boleznimi, tudi aidsom, in z njim povezane zdravstvene težave, 58. odstavek.

29 Younger proti Združenemu kraljestvu (sklep) 2003-I.

30 Renolde proti Franciji, 2008, 85.–110. odstavek in 119.–130. odstavek.

31 Jasińska proti Poljski (1. 6. 2010), 63.–79. odstavek. Glej tudi De Donder in De Clippel proti Belgiji (6. 12. 2011), 72.–84. odstavek; prim. Keenan proti Združenemu kraljestvu 2001-III, 88.–101. odstavek (ni mogoče sklepati, da je bil sin pritožnika neposredno ogrožen zaradi samomora, zaporski organi pa so storili vse, kar bi bilo od njih smiselno pričakovati: kršitve 2. člena ni bilo, bila pa je kršitev 3. člena zaradi pomanjkljivosti pri zdravstveni oskrbi).

agresivne in nasilne izbruhe. Ko so ga ločili od drugih in disciplinsko kaznovali, se je ubil. Zaradi pomanjkljivih zdravniških ugotovitev je kazalo na „neustrezno skrb za vodenje popolne in podrobne dokumentacije o njegovem duševnem stanju [, kar je oviralo] učinkovitost vseh procesov spremljanja in nadzora“. Poleg tega se ni nihče obrnil na psihiatra po nasvet o prihodnji obravnavi ali primernosti za obravnavo in kazen. Skratka, „precejšnje pomanjkljivosti pri zdravstveni oskrbi duševno bolne osebe z znanim tveganjem samomora“ so skupaj z „zapoznelim izrekom hude disciplinske kazni v teh okoliščinah“ – sedem dni ločenega bivanja v kazenskem oddelku in dodatnih osemindvajset dni kazni, izrečene dva tedna po dogodku in le devet dni pred pričakovanim dnevom odpusta, pomenile nečloveško ravnanje.³²

Vprašanje prisilnega hranjenja zapornika, ki gladovno stavka, da se zavaruje njegovo življenje, ni povsem jasno. Če je razvidno, da so bili ukrepi nujno potrebni z zdravstvenega vidika in da obstajajo ustrezni nadzorni ukrepi, to morda ni vprašljivo:

V zadevi Nevmerzhitsky proti Ukrajini je sodišče menilo, da ukrepi, kot je prisilno hranjenje, kadar se lahko izkažejo kot zdravstveno nujni za reševanje življenja, načeloma ne veljajo za nečloveške in ponižujoče, če jih spremljajo procesna jamstva proti samovoljnosti in če ukrepi ne presegajo minimalne ravni teže. Vendar pa je sodišče v tej zadevi menilo, da je prisilno hranjenje pritožnika pomenilo mučenje v smislu 3. člena zaradi odsotnosti vseh dokazov o zdravstveni upravičenosti ter uporabljene opreme in sredstev prisile.³³

32 Keenan proti Združenemu kraljestvu 2001-III, 109.–116. odstavek, v odstavku 116.

33 Nevmerzhitsky proti Ukrajini 2005-II, 93.–99. odstavek. Glej tudi Ciorap proti Moldaviji (odločba) (19. 6. 2007) (prisilno hranjenje zapornika, ki je povzročalo hude bolečine in za katero ni bila izkazana zdravstvena nujnost, potekalo pa je tudi brez procesnih jamstev: kršitev 3. člena). Glej tudi prilogo k Priporočilu št. R (98) 7 Odbora ministrov državam članicam, ki se nanaša na etične in organizacijske vidike zdravstvene oskrbe v zaporu, 60.–63. odstavek (odgovornosti zdravstvenih služb v primeru zavračanja obravnave in gladovne stavke).

2.3 Preprečevanje slabega ravnanja: zdravstvene službe v zaporu

Ureditev zdravstvene oskrbe mora biti primerna za vsakega zapornika, če telesne celovitosti zapornika ne varujemo z zagotavljanjem ustrezne zdravstvene oskrbe, pa s tem lahko povzročimo kršitev 3. člena. To temo podrobneje obravnava Svet Evrope v sorodni publikaciji.³⁴

Ključni poudarek je, da lahko neprimerna zdravstvena oskrba hitro privede do „nečloveškega ali ponižujočega ravnanja“, ki je prepovedano s 3. členom. Močno poslabšanje zapornikovega zdravja neizogibno povzroči vprašanja o ustreznosti zdravstvene oskrbe, državni organi pa imajo obveznost poročanja o zdravljenju zapornikov. Zato je treba zagotoviti, da zdravja zapornika ne spremljajo le ob sprejemu, ampak redno tudi pozneje. V zaporih neizogibno najdemo večji delež posameznikov z zdravstvenimi težavami (zlasti v zvezi z duševnim zdravjem) kot v splošni populaciji; poleg tega je verjetno, da že sama kazen zavora vodi k poslabšanju telesnega in duševnega zdravja zapornika, razen če ne sprejmemo pozitivnih ukrepov za ustrezen režim dejavnosti. V mnogih zaporskih sistemih so tudi močno razširjene prenosljive bolezni, mnogi zaporniki pa lahko trpijo tudi zaradi težav, povezanih z zlorabo drog:

*V zadevi McGlinchey in drugi proti Združenemu kraljestvu je sodišče menilo, da je zaradi smrti zasvojenke s heroinom teden dni po zaprtju nastala kršitev 3. člena, kajti čeprav so prvih šest dni redno spremljali njeno stanje in se odzivali na njene simptome, je zaradi velike izgube teže in dehidracije, ki jo je doletela, ker je teden dni nenadzorovano bruhalo in ni mogla v sebi obdržati hrane ali tekočine, doživljala stisko in trpljenje, njeno zdravje pa je bilo resno ogroženo; čeprav se ji je stanje še vedno slabšalo, je v naslednjih dveh dneh niso pregledali, ker zdravstveno osebje čez konec tedna ni delalo.*³⁵

Od zaporskih organov se ne pričakuje le ustrezno obvladovanje tveganj, ki jih pomenijo zaporniki z nalezljivimi boleznimi, ampak tudi smiselno ukrepanje pri tveganjih, ki jih pomeni pasivno kajenje.

³⁴ Prison health care and medical ethics

³⁵ *McGlinchey in drugi proti Združenemu kraljestvu* 2003-V, 47.–58. odstavek. Glej tudi *Aleksanyan proti Rusiji* (22. 12. 2008), 145.–158. odstavek (neustrezna zdravstvena oskrba – a dostopnost drog – je pri obdolžencu povzročila posebej akutno stisko). Glej tudi *Tariyeva proti Rusiji*, 2006-XV, 79.–89. odstavek (neustrezna zdravstvena oskrba zapornika z akutno razjedo, zaradi česar je umrl: kršitev 2. in 3. člena); *Kaprykowski proti Poljski* (3. 2. 2009), 70.–77. odstavek (zapornik, ki je trpel zaradi hude epilepsije in se je moral za pomoč in nujno zdravstveno oskrbo zanašati na sozapornike); *Ghantadze proti Gruziji* (3. 3. 2009), 9. odstavek (zaporniki ne morejo biti hospitalizirani le, kadar so simptomi najhujši, potem pa pred koncem zdravljenja poslani nazaj v zapor, kjer niso deležni zdravljenja); *Yoh-Ekale Mwanje proti Belgiji* (20. 12. 2011), 91.–99. odstavek (zavlačevanje pri zagotavljanju ustrezne zdravstvene oskrbe zaporniku z napredovano okužbo s HIV; kršitev), in *G proti Franciji* (23. 2. 2012), 38.–49. odstavek (štiriletni zapor brez premeščanja v psihiatrično bolnišnico, zaradi česar je bilo težje zagotoviti ustrezno duševno zdravljenje: kršitev).

*V zadevi Ostrovar proti Moldaviji so bile slabe materialne razmere še slabše zaradi izpostavljenosti pasivnemu kajenju, čeprav je bilo znano, da pritožnik trpi zaradi astme. Sodišče je v tem primeru menilo, da je prišlo do kršitve 3. člena.*³⁶

*V zadevi Florea proti Romuniji so zapornika sprva namestili v celico, v kateri je bilo še do 120 drugih zapornikov, od katerih je bila velika večina kadilcev. Pasivnemu kajenju je bil izpostavljen tudi po premestitvi v zaporsko bolnišnico, čeprav bi se bilo treba po zdravniških nasvetih temu izogniti. Sodišče je menilo, da to pomeni kršitev 3. člena.*³⁷

Ob močnem poslabšanju zapornikovega zdravja se neizogibno pojavijo vprašanja o ustreznosti zdravstvene oskrbe.

2.3.1 Odzivanje na zdravstvene potrebe posameznih zapornikov, ki so še posebej ranljivi

Načelo, da mora zdravstvena ureditev ustrezati potrebam posameznih zapornikov, je še zlasti pomembna pri posameznikih, ki so še posebej ranljivi. Tako moramo pri duševno bolnih osebah ob oceni pogojev pridržanja upoštevati njihovo ranljivost in nezmožnost, zlasti: „a) zdravstveno stanje zapornika, b) primernost zdravstvene pomoči in oskrbe, zagotovljene v zaporu, in c) priporočljivost nadaljnega izvajanja ukrepa pridržanja glede na zdravstveno stanje [zapornika]“³⁸

Izstopajo tudi določeni druge skupine ranljivih zapornikov. Pridržanje starejše osebe zaradi starosti še ni nezdržljivo z jamstvi EKČP, nadaljevanje pridržanja pa je lahko ob močnem poslabšanju zapornikovega zdravja nevzdržno.

Pri telesno prizadetih osebah je potrebna posebna pozornost:

V zadevi Price proti Združenemu kraljestvu so žrtev jemanja talidomida, ki je bila tetraplegična bolnica in je imela težave z ledvicami, za sedem dni poslali v zapor, ker ni odgovarjala na vprašanja v civilnem postopku za izterjavo dolga, ne da bi sodnik pred uvedbo kazni izvedel ukrepe za ugotovitev, ali so na voljo prostori za pridržanje, ki ustrezajo hudi stopnji invalidnosti pritožnice. Prvo noč je bila v policijski celici, ki je bila prehladna za njeno zdravstve-

³⁶ *Ostrovar proti Moldaviji* (13. 9. 2005), 76.–90. odstavek.

³⁷ *Florea proti Romuniji* (14. 9. 2010), 51.–64. odstavek. Glej tudi *Elefteriadis proti Romuniji* (25. 1. 2011), 46.–55. odstavek; šestletna izpostavljenost zapornika pasivnemu kajenju v skupnih celicah je povzročila kronično obstruktivno bronhopnevmopatijo. Tudi v tem primeru je sodišče menilo, da je bil kršen 3. člen.

³⁸ *Babar Ahmad in drugi proti Združenemu kraljestvu* (10. 4. 2015), v odstavku 215.

no stanje, in ker v celici ni mogla uporabljati postelje, je bila prisiljena spati na invalidskem vozičku. Preostanek kazni je odslužila v zaporški bolnišnici, kjer so ji bili zaradi pomanjkanja ženskega zdravstvenega osebja pri odhodu na stranišče prisiljeni pomagati moški uslužbenci na področju izvrševanja kazenskih sankcij. Sodišče je menilo, da pridržanje „huje prizadete osebe v razmerah, v katerih jo nevarno zebe, tvega nastanek ran, ker je njena postelja preveč trda ali nedosegljiva, in ne more na stranišče ali ostati čista brez skrajnih naporov“ pomeni poniževalno ravnanje v smislu 3. člena.³⁹

Sem verjetno spada tudi potreba po zagotovitvi, da so zaporniki deležni posebnih pripomočkov, zaradi katerih se lažje soočajo s kaznijo zavora.⁴⁰

Vendar pa lahko sodišče ugotovi kršitev 3. člena ne le zaradi odsotnosti ustrezne zdravstvene oskrbe, ampak tudi zaradi neprimerne ravnanja samega. Zadeve, kot je *Nevmerzhijski proti Ukrajini*, ki se nanaša na prisilno hranjenje (in o kateri smo že razpravljali), kažejo na to, da lahko ravnanje, ki ne ustreza evropskim standardom, pomeni tudi mučenje. Vendar pa „na splošno velja, da ukrep, ki je terapevtsko nujen (po uveljavljenih načelih medicine), ne more veljati za nečloveškega ali ponižujočega“.⁴¹ Po drugi strani pa je treba pri duševno bolnih osebah „pri oceni, ali so določeni pogoji pridržanja nezdržljivi s standardi 3. člena, upoštevati njihovo ranljivost in nezmožnost, da bi se razumljivo ali nasploh pritožile zaradi tega, kako nanje vpliva določeno ravnanje“ zaradi „občutka podrejenosti in nemoči, ki je značilen za osebe z duševno motnjo“.⁴²

Sklep

V kontekstu zaporov so pomembni različni dejavniki. Preprečevanje telesne ali duševne škode je ključnega pomena v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice v zvezi z 2. in 3. členom ter je v samem središču pooblastil CPT. Kršitev 3. člena (in v primerih, ki vključujejo smrt ali grožnjo smrti, 2. člena) lahko pomenijo številne zadeve: uporaba sile v varnostnih operacijah ali v zvezi z ukrepi za zagotavljanje reda, slabe razmere pridržanja, nezaščitenost zapornika pred grožnjo drugih zapornikov ali pred samopoškodovanjem ali samomorom, neustrezna zdravstvena oskrba in zdravljenje brez zadostnih zaščitnih ukrepov. Boj proti slabemu ravnanju se začne pri teh temeljnih vidikih zaporške oskrbe.

Enega posebnih vidikov zaporških režimov – uporabo oddaje v samico ali ločevanja – bomo obravnavali v 6. poglavju. V tej razpravi se bomo bolj posvetili obveznostim, o katerih razpravljamo v tem poglavju, saj se lahko ločevanje uporablja za zaščito ranljivih zapornikov, pri tem pa vodi k slabemu ravnanju v drugačni obliki.

39 *Price proti Združenemu kraljestvu 2001-VII*, 25.–30. odstavek, v 30. odstavku. Glej tudi *Flaminzeanu proti Romuniji* (12. 4. 2011), 82.–100. odstavek (neprilagoditev pogojev pridržanja invalidnosti zapornika: kršitev); *Arutyunyan proti Rusiji* (10. 1. 2012), 74. odstavek, skoraj 17-mesečno pridržanje osebe na invalidskem vozičku, ki je imela številne zdravstvene težave, vključno z neuspelo presaditvijo ledvice, izredno slabovidnostjo, čezmerno težo in hudo obliko sladkorne bolezni, v navadnem zaporu je prav tako obveljalo kot nezdržljivo s 3. členom, in *Grimailovs proti Latviji* (25. 6. 2013), 154.–162. odstavek (nobene organizirane pomoči za zapornika paraplegika: kršitev). Prim. *Zarzycki proti Poljski* (12. 3. 2013), 105.–125. odstavek (štiriletno pridržanje zapornika z amputiranimi rokami: kršitve ni bilo, ker so zaporški organi uspešno poskrbeli za ustrezno rešitev brez nepotrebnega odlašanja).

40 Glej tudi *VD proti Romuniji* (16. 2.2010), 92.–99. odstavek (iz medicinske diagnoze je bilo razvidno, da zapornik potrebuje proteze, ki jih sam ne more plačati, vendar ni dobil nobene kljub zakonodaji, po kateri so voljo na brezplačno: ponižujoče ravnanje); *Slyusarev proti Rusiji* 2010, 34.–44. odstavek (pripornik, ki je je trpel zaradi srednje hude kratkovidnosti, več mesecev ni mogel uporabljati očal, zaradi česar je bil v veliki stiski in trpel zaradi občutka negotovosti in nemoči: kršitev), in *Vladimir Vasiljev proti Rusiji* (10. 1. 2012), 60.–70. odstavek (ker zapornik ni dobil posebne ortopedske obutve, je trpel zaradi stiske, ki je bila večja od neizogibne: kršitev).

41 *Herczegfalvy proti Avstriji* (1992) A 244, v 82. in 83. odstavku.

42 *Sławomir Musiał proti Poljski* (20. 1. 2009), 87. odstavek.

3. poglavje

Ocena tveganja

3.1 Uvod

Slabo ravnanje z zaporniki navadno povezujemo z namernim ravnanjem enega ali več posameznikov ali pa ga obravnavamo kot posledico implicitnih ali sistemskih napak pri izvajanju, kot so slabe materialne razmere, neučinkoviti pritožbeni postopki in tako naprej. Pogosto pa slabo ravnanje pade na plodna tla, kadar ne upoštevamo posebnih značilnosti, povezanih s posameznimi zaporniki, ali če se take lastnosti (ali „dejavniki tveganja“) ne odražajo v varnostni in upravni ureditvi v zaporu ali pri ugotavljanju individualnih potreb zapornikov po dobrem počutju in rehabilitaciji.

Ravnanje s storilci kaznivih dejanj mora temeljiti na oceni varnostnega tveganja, ki ga prinašajo zaporniki, in tveganja ponovitve kaznivega dejanja, dodatno pa jo je treba prilagoditi za reševanje individualnih značilnosti in potreb. Dobro poznavanje dejavnikov tveganja, povezanih s posameznikom, lahko in tudi mora temeljno vplivati na poznejšo obravnavo in vse druge izvedene ukrepe. Nasprotno pa lahko zanemarjanje individualizirane ocene tveganja na začetku prestajanja zaporne kazni ali pozneje med zaporom vodi do napačnih ali nikakršnih sklepov in s tem k uvedbi nesorazmernih varnostnih ukrepov ali disciplinskih kazni, neustrezni zdravstveni oskrbi, pomanjkanju aktivnosti v okviru načrta kazni in k drugim dejavnikom, ki lahko pomenijo slabo ravnanje.

Vodenje storilcev kaznivih dejanj mora temeljiti na oceni varnostnega tveganja in oceni tveganja ponovnega kaznivega dejanja. Zanemarjanje ocene tveganja, prilagojene potrebam posameznika, je lahko pozneje pomemben dejavnik, ki vodi k slabemu ravnanju.

Obvladovanje tveganja je proces izbire in uporabe vrste intervencijskih ukrepov v zaporniških in družbenih okoljih ter po odpustu ali pri preventivnem nadzoru. Glavno tveganje, ki ga je treba obvladovati, je javna varnost. To ne pomeni le zaščite javnosti v času, ko storilec prestaja zaporno kazen, ampak tudi po tem, ko ga odpustijo. Razviti sistemi zaporne in pogojne kazni se vse bolj ukvarjajo z obdobjem po odpustu. Zavedajo se svojega deleža odgovornosti za morebitno povratništvo izpuščenih storilcev in imajo namen zmanjšati tveganje ponovnega kaznivega dejanja, hkrati pa pomagati izpuščenemu storilcu pri ponovnem vključevanju v skupnost. Samo z dobro prilagojenimi in dobro vodenimi postopki ocenjevanja tveganja lahko zaščitimo javno varnost in hkrati varujemo pravice storilcev.

»Javna varnost« pomeni varovanje javnosti v obdobju, ko storilec kaznivega dejanja prestaja zaporno kazen, in po njegovem odpustu.

Ocene tveganja so v bistvu napovedi vedenja v prihodnje. Ugotovitev ocene tveganja ima resne posledice tako za posameznika, ki se ocenjuje, kot tudi za družbo: za posameznega storilca bo ocena odločilnega pomena za svobodo; družbi pa lahko pomaga ugotoviti, ali potencialno nevarno osebo lahko izpusti nazaj v skupnost.⁴³

Vse storilce kaznivih dejanj je treba oceniti ob vstopu v zaporsko zgradbo. Ocena tveganja vpliva na razvrstitev storilcev po varnostnih merilih, program, ki ga bodo deležni med zaporno kaznijo, upravičenost do začasnega odpusta in datum odpusta. Ocene tveganja morajo pravosodni strokovnjaki izvesti redno in večkrat: pred sojenjem, pred izrekom kazni, pri določanju stopnje varnosti med zaporno kaznijo, pred odpustom in po pojavu kršitev ali kritičnih incidentov.⁴⁴

⁴³ Howard, J., „Offender Risk Assessment“. John Howard Society of Alberta, 2000.

⁴⁴ Hare, R. D., „Without Conscience: The Disturbing World of Psychopaths Among Us“. New York: Pocket Books, 1993.

Za delo s storilci moramo tako imeti dovolj podatkov o njihovem odnosu do samih sebe in drugih, o grožnjah, ki jih pomenijo za ljudi, ki z njimi delajo, in o možnostih za rehabilitacijo. Zato mora biti pred vsako intervencijo proti storilcu izvedena ocena. Vključevati mora opredelitev njihovih osebnih značilnosti glede na situacije, v kateri bomo uporabili izsledke. Ti izsledki so lahko različni med zaporno kaznijo in po predčasnem odpustu.

- ▶ *Zato je pomembno, da paznik ve, koliko je storilec nevaren in ali bo med zaporno kaznijo povzročal tveganje za druge ali zase.*
- ▶ *Terapevt mora oceniti vsak napredek, ki ga je storilec dosegel po lastnem mnenju, in vse spremembe v razmišljanju storilca. Odbor za predčasni odpust in sodnika, ki bo o tem odločal, bo zanimalo, kakšna je verjetnost ponovnega kaznivega dejanja po odpustu in ponovnega vključevanja v družbo ob storilčevem upoštevanju zakonov.*
- ▶ *Svetovalec pri izvrševanju varstvenega nadzorstva bo pripravil in organiziral načrt primerne intervencije in skrbel, da bosta rehabilitacija in ponovno vključevanje izpuščene osebe v družbo uspešna.*

Zato je treba jasno razlikovati med tveganjem, ki ga storilec prinaša zunanji skupnosti, in tveganjem, ki ga prinaša v zaporu. Ti tveganji – varnostno tveganje in tveganje ponovitve kaznivega dejanja – je treba ocenjevati ločeno.⁴⁵

3.2 Ocenjevanje varnostnega tveganja posameznika

Varnostna tveganja so dejavniki, ki lahko vplivajo na varnost v zaporu in lahko povzročijo zapornikov beg, nasilje, samomor, zlorabo prepovedanih snovi itd. Pri določanju ocene varnosti je treba upoštevati tveganje, ki ga zapornik pomeni za varnost v zaporu, skupnost, samega sebe ali katero koli drugo osebo. Pri taki oceni je treba upoštevati številne lastnosti: vrsto kaznivega dejanja; tveganje, da bo zapornik pobegnil ali skušal pobegniti; tveganje, da bo zapornik zagrešil novo kaznivo dejanje, in vpliv na skupnost; vsako tveganje, ki ga zapornik pomeni za upravo zapora, varnost in red; vsako tveganje, ki ga zapornik pomeni za lastno dobrobit in dobrobit kogar koli drugega; dolžino kazni zapornika ali najvišjo kazen, zagroženo za kazniva dejanja, za katera je bil zapornik obtožen, in vsako drugo vprašanje, pomembno za upravo zapora, varnost in red ter varno bivanje in blagostanje zapornika.

Posebej se je treba posvetiti sposobnostim prilagajanja pravilom režima, osebnosti (zgodovina nasilništva, poskusi samomora, zloraba prepovedanih snovi, kognitivne sposobnosti, osebnostne motnje itd.), družbenim stikom in vedenjskim znakom. Dolžina kazni ali splošno nagnjenje k ponavljanju ka-

⁴⁵ Priporočilo CM/Rec(2014)3 Sveta ministrov o nevarnih prestopnikih, § 33.

znivih dejanj ne more biti edino merilo za to, da je zapornik opredeljen kot nevaren v tem pomenu.⁴⁶

Dolžina kazni ne more biti edino merilo za to, da je zapornik opredeljen kot nevaren.

Pomembno je, da se začetna ocena izvede čim prej po sprejemu. To je še zlasti pomembno pri pripornikih, saj je znano, da je prvih 48 ur po zaprtju kritičnega pomena glede samomorilskega vedenja, neprilagojenosti ali drugih varnostnih tveganj. To še zlasti velja za zapornike, ki pripadajo ranljivim skupinam, kot so mladoletniki in mladi zaporniki, starejši zaporniki, duševno bolni zaporniki ali redni uporabniki drog.

Za varno bivanje zapornikov je treba uporabljati minimalne varnostne ukrepe.⁴⁷ Z zaporniki je treba ravnati na najmanj omejevalen način, ki temelji na objektivni oceni njihovih varnostnih tveganj. Bivati morajo v varnostnih razmerah, ki ustrezajo tem stopnjam tveganja. Stopnjo potrebne varnosti je treba do konca trajanja zaporne kazni osebe redno preučevati.⁴⁸

Včasih je varnostno tveganje edino tveganje, ki se ocenjuje med kaznijo zapora. Poudariti je treba, da je ocena varnostnega tveganja sicer nujna, ne zadošča pa kot ocena tveganja za vsakega zapornika. Napačna razlaga ali zavajajoča uporaba izsledkov – kot je mešanje varnostnih tveganj in tveganja novega kaznivega dejanja v institucionalnih odborih za razvrstitev – lahko povzroči neustrezne odločitve, ukrepe ali celo slabo ravnanje.

Oceno varnostnega tveganja je priporočljivo izvesti v 48 urah po začetku kazni zapora. To še zlasti velja za pripornike in izbrane ranljive skupine zapornikov.

3.2.1 Tveganje novega kaznivega dejanja

Ocena tveganja novega kaznivega dejanja je kompleksnejši proces, ki si za služi večjo pozornost.

S primerjanjem značilnosti in lastnosti posameznikov, ki zagrešijo kazniva dejanja, in tistih, ki jih ne, je mogoče zmanjšati tveganje kaznivih incidentov v

⁴⁶ Priporočilo CM/Rec(2014)3 Sveta ministrov o nevarnih prestopnikih, § 5.

⁴⁷ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov o Evropskih zaporskih pravilih 51.1 in Priporočilo CM/Rec(2014) 3 Odbora ministrov o nevarnih prestopnikih, § 41.

⁴⁸ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 51.4–5.

prihodnjem vedenju. Pri osebah, pri katerih obstaja „visoko tveganje“ novega kaznivega dejanja in ki bodo zato zelo verjetno zagrešile nova kazniva dejanja, je treba izvajati bolj omejevalne in na obravnavi utemeljene oblike intervencije. Nadzor in obravnavna sta učinkovitejša, kadar se uporabljata pri osebah, pri katerih obstaja srednje do visoko nagnjenje k ponavljanju kaznivih dejanj. Nasprotno pa morajo biti tisti, pri katerih je stopnja tveganja najmanjša, deležni najmanj omejevalnih (in dragih) oblik intervencije. To ne pomaže le prihraniti finančna sredstva, ampak tudi varuje storilce kaznivih dejanj nizkega tveganja pred poslabšanjem vedenja, saj je več študij pokazalo, da se z izpostavljanjem storilcev nizkega tveganja obravnavi poveča nagnjenje k ponavljanju kaznivih dejanj.⁴⁹ Temeljna domneva je, da je mogoče storilce visokega tveganja določiti in da se javna varnost z odzivanjem na to tveganje povečuje, tako da storilci visokega tveganja niso izpuščeni, preden je to primerno.

V tem pomenu je cilj ocene tveganja predvsem napovedati verjetnost, da bo storilec zagrešil novo kaznivo dejanje, in storilcu prilagoditi nadaljnjo intervencijo na podlagi te napovedi. Ocena tveganja je proces, v katerem storilca ocenjujemo po izbranih spremenljivkah, zaradi katerih se poveča verjetnost „neuspeha“, če jih dokažemo.

3.2.2 Statični in dinamični dejavniki tveganja

Te spremenljivke oziroma „dejavniki tveganja“ se delijo na statične in dinamične dejavnike. Obe kategoriji sta vzročno povezani s prestopniškim vedenjem. **Statični dejavniki** temeljijo na zgodovini, so fiksni in se ne dajo spreminjati. **Dinamični dejavniki** so trenutno navzoči in nanje lahko vplivamo. Med statične dejavnike spadajo zgodovina prejšnjih kazni, spol, vrsta kaznivega dejanja, kriminaliteta v družini ali motivacija za zagrešitev prejšnjih kaznivih dejanj. Po starosti, pri kateri je storilec zagrešil prvo kaznivo dejanje, se da zelo dobro napovedati prihodnje vedenje, to pa je tudi dejavnik tveganja, ki se ne da spremeniti: če so storilca prvič prijeli pri dvanajstih letih, bo to dejstvo vedno obstajalo. Med tipične dinamične dejavnike spadajo finančni položaj, zaposlitev, stališča, ki spodbujajo verjetnost kaznivega ravnanja, odvisnosti, družinski odnosi, prijatelji in znanci, ki so zagrešili zločine, ali pristočasne dejavnosti. V nekaterih literarnih virih se ti dinamični dejavniki imenujejo tudi „kriminogene potrebe“, tj. dejavniki, ki sprožajo zločine in so tesno povezani s tveganjem.

Ugotavljanje kriminogenih dejavnikov tveganja

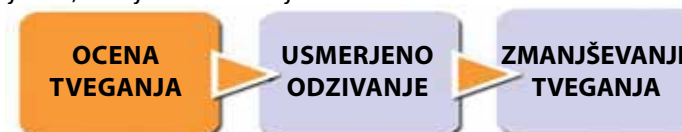
Pri izrazu „kriminogen“ upoštevamo, da imajo „storilci mnogo potreb, ki si za služijo obravnavo, niso pa vse povezane z njihovim kriminalnim vedenjem“.⁵⁰ Navzoči so tudi drugi dejavniki, ki se lahko izkažejo za povezane s storitvijo kaznivega dejanja (npr. nizka samozavest, depresija, anksioznost in strah), niso pa vzročno povezani.

Pomembno je vedeti, da nekriminogeni dejavniki ne vplivajo veliko na nagnjenje k ponavljanju kaznivih dejanj. Študije so pokazale, da lahko programi, usmerjeni v štiri do šest več kriminogenih dejavnikov tveganja kot nekriminogenih dejavnikov tveganja, trideset- ali več odstotno vplivajo na nagnjenje k ponavljanju kaznivih dejanj. Programi, usmerjeni k več nekriminogenim dejavnikom tveganja, imajo majhen ali celo nekoliko negativen učinek.

Kriminogene dejavnike tveganja, ki so vzročno povezani s kriminalnim vedenjem, je treba pri vsaki oceni tveganja oceniti prednostno.

Pri večini storilcev obstaja visoko tveganje za ponavljanje kaznivih dejanj, ker imajo več dejavnikov tveganja in potreb. Programi učinkovite obravnave morajo ocenjevati in se posvečati potrebam, ki so visoko povezane s kriminalnim vedenjem, na primer nesocialni naravnosti, nesocialnim združbam, zlorabi prepovedanih snovi, pomanjkanju sočutja ali večšin samonadzora.

V analogiji, ki sta jo razvila znanstvenika Latessa in Lowenkamp,⁵¹ je uporabljen primer različnih dejavnikov tveganja, povezanih s srčnim infarktom. Starost, spol, družinska anamneza bolezni srca, teža, telesna dejavnost, krvni tlak, stres, raven holesterola in kajenje so najmočnejši prediktorji srčnega infarkta. Da bi *razumeli* stopnjo tveganja infarkta, je pomembna vsota vseh teh (statičnih in dinamičnih) dejavnikov, ki določajo verjetnost infarkta. Da bi na tveganje infarkta lahko *vplivali* in ga *znižali*, je treba spremeniti dinamične dejavnike (na primer telesno dejavnost ali kajenje). Podobno so pri kaznivih dejanjih kriminogeni dejavniki tveganja tisti, ki se jih lahko in se jih moramo lotevati z ustrežno obravnavo.

49 Andrews, D. A., in Bonta, J., „The Psychology of Criminal Conduct“. Cincinnati, OH: Anderson Publ., 3. izdaja, 2003, str. 260.

50 Andrews, D. A., in Bonta, J. (2007) The Risk-Need-Responsivity model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. *The Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 49, str. 439–464.

51 Edward J. L. & Lowenkamp, C. „What Are Criminogenic Needs and Why Are They Important?“ *For the Record* 4th Quarter 2005, str. 15 in 16.

3.3 Načela učinkovitih intervencij

Kriminogene potrebe imajo veliko vlogo v konceptu, znanem kot model tveganja, potreb in odzivnosti (RNR),⁵² ki ponuja način ocenjevanja in obravnavanja storilcev kaznivih dejanj, da se zmanjša nagnjenje k ponavljanju kaznivih dejanj. Model RNR je sestavljen iz teh temeljnih načel: načela tveganja, načela potreb in načela odzivnosti.

- ▶ **Načelo tveganja** se glasi, da „naj stopnja nadzora in obravnave ustreza stopnji tveganja storilca“. Po tem načelu naj bi storilci visokega tveganja prejeli večji „odmerek“ obravnave, storilci nizkega tveganja pa manj storitev. Ironično pa pogosto velja ravno nasprotno: mnogi strokovni delavci v zaporih navadno zahtevajo od storilcev nizkega tveganja, naj se vključijo v celo vrsto intervencijskih programov, da bi preprečili in jih rešili pred „pozaporjenjem“. „Neproblematične“ zapornike je treba tudi manj zahtevno obravnavati. Obstajajo pa študije, ki kažejo, da lahko z namenjanjem pretirane obravnave storilcem nizkega tveganja dejansko povzročimo visoko stopnjo nagnjenja k ponavljanju kaznivih dejanj.
- ▶ **Načelo potrebe** narekuje, naj se pri obravnavi posvečamo kriminogenim potrebam storilca. To so potrebe, zaradi spremembe katerih se spremeni tudi verjetnost ponavljanja kaznivih dejanj, to pa dosežemo z izvajanjem storitev.
- ▶ **Načelo odzivnosti** pa se glasi, da je večja verjetnost za učinkovitost obravnave, kadar gre za kognitivno-vedenjski program obravnave (vzori, graduirana praksa, igranje vlog in visoke stopnje krepitve pro-socialnega vedenja) in kadar slog izvajanja storitev ustreza učnemu slogu storilcev. Ta procesa opisujejo kot splošno oziroma posebno odzivnost. Povedano drugače, storilci morajo biti deležni storitev, ki upoštevajo «odlike, učni slog, osebnost, motivacijo in biosocialne značilnosti (npr. spol, raso) posameznika».

Model tveganja, potreb in odzivnosti (RNR) je trenutno eden od najbolj priznanih in učinkovitih pristopov glede na zmanjšanje ponavljanja kaznivih dejanj. Za izvedbo tega modela je treba najprej oceniti kriminogene potrebe storilca.

Brez ustrezne ocene tveganj in potreb učinkovitost obravnava ni mogoča. Pri povezovanju ocene tveganj in potreb ter obravnave je koristno in učinkovito, če upoštevamo ta načela tveganja, potreb in odzivnosti.

⁵² Andrews, D. A., in Bonta, J. (2007) The Risk-Need-Responsivity model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. The Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice. 49, str. 439–464.

3.4 Instrumenti za oceno tveganja

„Ocena tveganja“ je izraz, ki se večkrat pojavlja v vsakdanjem govoru kot pa pri dejanskem izvajanju v zaporih in prevzgojnih zavodih. Oceno tveganja lahko izvedemo na več (bolj ali manj) strukturiranih načinov. Te lahko razvrstimo v štiri kategorije (ali „generacije“). V prvo generacijo pripomočkov za ocenjevanje so spadale klinične presoje. Te so bile nestrukturirane, temeljile pa so predvsem na izkušnjah ocenjevalca. Ta zelo pogost pristop se je izkazal za najmanj točno in zanesljivo metodo ocene tveganja, saj je puščal le malo prostora za premislek o drugih okoliščinah storitve kaznivega dejanja. Te sodbe o istem storilcu so bile od strokovnjaka do strokovnjaka različne.

Zato so v osemdesetih letih 20. stoletja razvili drugo generacijo pripomočkov z uporabo aktuarskih metod. Te so začele poudarjati tako imenovane statične dejavnike, opisane zgoraj: starost, spol, čas prvega kaznivega dejanja, število obsodb in druge lastnosti, tipične za prestopniško vedenje. Te metode se v prevzgojnih ustanovah kot pripomočki za razvrščanje uporabljajo še danes. Čeprav ta model kaže višjo napovedovalno veljavnost, pa mu ne uspeva združiti kriminogenih dejavnikov z ustrežno intervencijo, ki vodi k resocializaciji storilcev.

V devetdesetih letih 20. stoletja so uporabljali pripomočke s kombinacijo statičnih in dinamičnih dejavnikov, temelječe na domnevi, da je treba za določitev tveganja ponovitve kaznivega dejanja in izbiro ustrezne intervencije poznati tako statična tveganja in kriminogene potrebe storilca kot dinamična tveganja. Medtem ko se nekateri od teh pripomočkov tretje generacije opirajo na aritmetično računanje in pridejo do številčnega izračuna tveganja, drugi pristopi vključujejo z dokazi podprte podatke o dejavniki tveganja ter strokovno razlago resnosti, pogostosti in trajanja teh dejavnikov tveganja. Čeprav pripomočki tretje generacije nimajo višje napovedovalne veljavnosti kot aktuarski pripomočki, pa se posvečajo predvsem vplivanju na storilca. Od uvedbe pripomočkov tretje generacije se ni dovolj spraševati le, ali in koliko je storilec nevaren, ampak tudi, zakaj je tako in kaj lahko storimo, da se to spremeni.

Na prelomu tisočletja se je pojavila četrta generacija pripomočkov, ki upoštevajo dolžino in intenzivnost predlaganje intervencije glede na teža tveganj in potreb. Skratka, intervencijo moramo izbrati storilcu primerno in biti odzivni. To omogoča prilagajanje intervencij posameznim storilcem, hkrati pa tudi predvidevanje prihodnjega vedenja, če so izpolnjeni določeni pogoji. Zato nekateri avtorji menijo, da je vodenje primerov sestavni del pripomočkov četrte generacije.

Trenutno vse štiri generacije pripomočkov uporabljamo hkrati. Ne glede na generacijo in specifične instrumente, ki jih uporabljamo, pa je pomembno, da zaporski ali kazenski pravosodni sistem pred sprejetjem sistema za oceno

tveganja izvede te ukrepe za zagotovitev, da bodo instrumenti za ocenjevanje tveganja učinkovali, kot je bilo načrtovano⁵³:

- ▶ pripomočke za oceno tveganja je treba preizkušati na specifični populaciji kaznjencev;
- ▶ preizkuse medsebojne zanesljivosti in veljavnosti mora izvajati neodvisna in objektivna raziskovalna organizacija;
- ▶ pri instrumentih je treba upoštevati dinamične in statične dejavnike, ki so jih sprejeli in preizkusili številni organi na lokalni populaciji kaznjencev;
- ▶ instrumenti morajo biti združljivi z ravnijo znanj in spretnosti osebja;
- ▶ ocena tveganja mora biti verodostojna za vse strani, ki neposredno sodelujejo: zaporsko osebje, storilce kaznivega dejanja in oblikovalce politike.

Nekatere precej preproste in splošne instrumente za oceno tveganja lahko kupimo na prostem trgu. Mednje spada tudi usposabljanje osebja. Pri nekaterih instrumentih osebje ne potrebuje veliko akademskega ali posebnega usposabljanja za izvajanje natančnih ocen. Drugi instrumenti verjetno ne bodo dosegli najmanjše stopnje zanesljivosti in veljavnosti, če osebje ne bo visoko usposobljeno. Če v določeni službi ni takega osebja, uporabe teh instrumentov ne priporočamo. Popolnoma sprejemljivo je, če se v neki službi odločijo za „osnovnejše“ (a standardizirane) instrumente za oceno tveganja. Take instrumente je veliko lažje uporabljati, njihova uporaba je cenejša, pogosto pa je njihova napovedovalna veljavnost enaka kot pri bolj razvitih (in zapletenih) instrumentih.

Manj je lahko več

Pri uvajanju nove politike ocenjevanja tveganja je lahko koristneje začeti s preprostimi pripomočki za ocenjevanje tveganja, ki jih lahko razumejo in sprejmejo vse osebje in odločevalci, namesto z obsežnimi, zapletenimi pripomočki brez podpornega okolja in ustrezne teoretične podlage.

3.5 Nekateri formalni vidiki izvajanja ocene tveganja

Za zagotavljanje, da bo ocena tveganja izpolnila opisane cilje in zato, da se izognemo zavajajoči uporabi izsledkov, moramo upoštevati ta priporočila in primere dobre prakse.

⁵³ Austin, J. »The proper and improper use of risk assessment in corrections.« Federal Sentencing Reporter, Vol. 16, No. 3, 2004.

Ne glede na vrsto instrumentov za ocenjevanje tveganja je treba oceno tveganja izvesti strukturirano in na podlagi dokazov, kamor spadajo tudi ustrezni potrjeni pripomočki in strokovno odločanje. Osebe, ki izvajajo ocene tveganja, se morajo zavedati (in jasno razumeti) omejitev ocene tveganja za novo kaznivo dejanje in predvidevanje prihodnjega vedenja, zlasti dolgoročno. Navedene instrumenti za ocenjevanje tveganja je treba uporabljati z namenom razvijanja najbolj konstruktivne in najmanj omejevalne razlage ukrepa ali sankcije, pa tudi za potrebe individualiziranega izvrševanja kazni. Ti instrumenti niso namenjeni za odrejanje kazni, čeprav se lahko njihove ugotovitve koristno uporabijo za prikaz potrebe po intervencijah.⁵⁴

Ocene, ki jih izvajamo med izvrševanjem kazni, moramo obravnavati kot progresivne in jih redno pregledovati, s čimer dopuščamo ponovno oceno tveganja storilca. Ocene tveganja mora redno ponavljati ustrezno usposobljeno osebje, s čimer zagotovimo, da so izpolnjene zahteve načrta kazni, izvajati pa jih je treba tudi v drugih primerih, če je potrebno; s tem zagotavljamo revizijo okoliščin, ki se med izvršitvijo kazni spreminjajo. Pri praktičnem ocenjevanju se moramo odzivati na to, da se bo tveganje, ki ga pomeni prestopništvo posameznika, sčasoma spreminjalo: take spremembe so lahko postopne ali nenadne. Združiti jih je treba s priložnostmi, da se storilci opredelijo o specifičnih potrebah, povezanih s tveganju, in spremenijo svojo naravnost in vedenje. Poglobljenost ocene mora biti določena s stopnjo tveganja in biti sorazmerna stopnji resnosti morebitnega rezultata.

Zdi se, da tako instituciji kot storilcem koristi, če so v oceno vključeni tudi storilci ter če so obveščeni o procesu ocenjevanja in imajo dostop do sklepov.

Bolj ko je neki zaporski sistem razvit, več pozornosti je treba posvetiti kriminogenim tveganjem in potrebam ter njihovem specifičnemu ocenjevanju.

Intervencije za preprečevanje novega kaznivega dejanja morajo biti jasno povezane s stalnim ocenjevanjem tveganja posameznega storilca. Načrtovati jih je treba tako za zaporsko kot za družbeno okolje, s čimer zagotovimo kontinuiteto med tema kontekstoma. Načrti kazni morajo biti realistični in z dosegljivimi cilji, sestavljeni pa naj bodo tako, da storilcem omogočajo jasno razumevanje ciljev intervencij in pričakovanj, ki jim jih nalagajo. Te procese je treba redno pregledovati in se odzivati na spremembe pri ocenjevanju tveganja.

⁵⁴ Priporočilo CM/Rec(2014)3 Odbora ministrov o nevarnih prestopnikih, § 28–32.

4. poglavje

Dinamična varnost

4.1 Uvod

Za upravnike zaporov je varnost osrednjega pomena. „Varnost“ lahko razdelimo na tri osnovne kategorije: **fizično varnost**, ki vključuje infrastrukturo, stavbe, meje zaporov in podporne tehnologije, vključno z elektronskimi napravami; **postopkovno varnost**, ki vključuje ciljne in strukturirane dejavnosti, ki jih izvaja zaporsko osebje, kot so varnostne kontrole, nadzor in različne rutinske naloge, ter **dinamično varnost**, ki zajema ukrepe, ki pripomorejo k razvoju strokovnih in pozitivnih odnosov med zaporskim osebjem in zaporniki kot poseben pristop k varnosti, ki temelji na poznavanju zaporske populacije in razumevanju odnosov med zaporniki ter med zaporniki in zaporskim osebjem.⁵⁵

Cilj dinamične varnosti je tako tkanje spoštljivih in odgovornih odnosov med zaporskim osebjem in zaporniki. Učinkovito zagotavlja, da se moč, ki jo ima osebje nad zaporniki, ne dojema kot provokacija ali kazni, in osebju omogoča boljše predvidevanje težav in varnostnih tveganj v zaporu. V Evropskih zaporskih pravilih⁵⁶ je določeno: „Varnost, ki je zagotovljena s fizičnimi ovirami ter drugimi tehničnimi sredstvi, mora biti dopolnjena z dinamično varnostjo, ki naj jo zagotavlja budno osebje, ki zapornike nadzira in jih dobro pozna.“ Sem spada **ocena varnostnega tveganja**, ki jo je treba izvesti čim prej po sprejemu in s katero določimo tveganje za skupnost, če zaporniki pobegnejo, in tveganje,

55 United Nations »Prison Incident Management Handbook«, 2013

56 Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 51.2.

če bi pobegnili sami ali z zunanjo pomočjo.⁵⁷ Raven potrebne zaščite naj bo pregledana po določenih časovnih obdobjih med zaporno dobo posameznika.

4.2 Načela „dinamične varnosti“

Temeljni pogoj za najbolj ključni vidik dinamične varnosti je stalno opazovanje storilcev in dejaven stik z njimi. Čim bolj je ta odnos dvostranski (in ne enostranski), tem bolje. Zato je treba zapornikom omogočiti, da lahko pokličejo osebje kadar koli, tudi ponoči.

V Evropskih zaporskih pravilih je poudarjena pomembna vloga osebja v drugih pogledih. Osebje mora jasno kazati, da se zaveda namena zaporskega sistema. Uprava mora zagotoviti tako vodenje, da pomaga ta cilj uresničevati. Posebno pozornost je treba nameniti odnosu med najnižjim zaporskim osebjem in zaporniki v njihovi oskrbi.

Ena najtežjih nalog zaporskega osebja je odgovornost, ki jo imajo pri ohranjanju dostojanstva zapornikov in zagotavljanju humanega zaporskega okolja. To jim nalaga precejšnje zahteve. Pričakovanja so visoka, saj je v Evropskih zaporskih pravilih navedeno: „Osebje naj se ves čas vede primerno in opravlja svoje naloge, tako da na zapornike trajno vpliva s svojim dobrim zgledom in s tem pridobiva njihovo spoštovanje.“⁵⁸

Dober primer spreminjanja teh pričakovanj v prakso najdemo v Politiki vodenja kazenske službe Avstralskega glavnega teritorija. Ta odraža ključni poudarek, da dinamična varnost nastopi, kadar uslužbenci na področju izvrševanja kazenskih sankcij pri delu sodelujejo in se ukvarjajo z zaporniki, na primer tako, da:

- ▶ *redno obhodijo območje, ki jim je dodeljeno;*
- ▶ *se pogovarjajo z zaporniki, pridobivajo njihovo zaupanje in ustvarjajo dober odnos;*
- ▶ *preverjajo dobro telesno počutje zapornikov med zbori in preštevanjem;*
- ▶ *imajo dosleden pristop do neprimerne vedenja;*
- ▶ *spodbujajo pozitivno vedenje in ukrepajo proti negativnemu vedenju;*
- ▶ *sodelujejo pri vodenju primerov;*
- ▶ *se pravočasno odzivajo na prošnje in*
- ▶ *med incidenti ostajajo mirni.⁵⁹*

K dinamični varnosti dodatno pripomore učinkovito komuniciranje med pravosodnimi policisti ter med temi in drugimi uslužbenci na področju izvrševanja

57 Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 51.3–5.

58 Priporočilo Rec (2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 75. pravilo.

59 Corrections Management Policy of the Australian Capital Territory Corrective Services, 2011

kazenskih sankcij. Z učinkovito izmenjavo informacij, ki jo omogoča ureditev postopka s pomočjo elektronskih sistemov z osebnimi stiki, bomo zagotovili, da so višji uslužbenci obveščeni o pomembnih temah, pa tudi, da med izmenami in skupinami poteka izčrpna predaja.

K dinamični varnosti dodatno pripomore učinkovito komuniciranje med pravosodnimi policisti ter med temi in drugimi uslužbenci na področju izvrševanja kazenskih sankcij.

Kadar dinamično varnost izvajamo učinkovito, se lahko zaporniki na uslužbenca obračajo brez nelagodja. Tako pripomoremo k temu, da se težave ne zaostrijo. Izkušnje kažejo, da če hočejo biti nekateri zaporniki moteči, drugi to prijavijo, ker nočejo sodelovati pri tej moteči dejavnosti, saj si želijo ohraniti pošten in human zaporski režim. *V Združenem kraljestvu [Angliji in Walesu] so se pri nedavnih pobudah posvetili obveščanju osebja o tem, da so njihovi odnosi z zaporniki ravno tako pomembni kot sredstva fizične prisile. V „petminutni intervenciji“ (FMI) se osebje nauči, da lahko v zgolj petminutnem pogovoru zapornike pritegne tako, da jim da občutek, da skrbi zanje in da člana osebja zanimajo. To pomeni, da zapornikom vlijemo občutek upanja, da lahko spremenijo življenje, pa tudi, da boljši odnos prinese boljše obveščeno in s tem izboljšuje dinamično varnost. Usposabljanje uslužbencev na področju izvrševanja kazenskih sankcij so podaljšali na deset tednov, v njem pa poudarjajo odnose z zaporniki.*

Odličnost v dinamični varnosti dosežemo tako, da vodstvo zapore spodbuja pozitivno kulturo, ki temelji na treh stebrih: podpornem okolju, usposobljenem in zavzetem osebju ter posamezni oceni zapornikov in obvladovanja tveganja. O zadnjem dejavniku smo razpravljali v prejšnjem poglavju. Druga dva vidika lahko na kratko povzamemo:

- ▶ **V podporni okvir** spadata fizična in postopkovna varnost. To sta temeljna pogoja za ustvarjanje zdravega okolja, namreč okolja, v katerem se uslužbenci in zaporniki lahko počutijo lagodno in sproščeno. Vodenje, ki temelji na standardih Sveta Evrope, mora biti sposobno ustvariti pravično, humano in varno okolje, v katerem so potrebe zapornikov zadovoljene in v katerem skrbijo za njihovo dobro počutje.
- ▶ **Pristojno, usposobljeno in zavzeto osebje** lahko dobimo le z ustreznimi kadrovske strukturo. Poleg tega so izbira kandidatov, njihovo znanje, življenjska znanja in usposabljanje bistvenega pomena za strokovnost in profesionalnost. Osebje se mora pri delu in stikih z zaporniki počutiti sproščeno. Osebje se mora počutiti varno,

pri splošnem pristopu mora ravnati dosledno in verodostojno, nad zaporom pa mora imeti nadzor v vseh okoliščinah. Če se osebje počuti prešibko, je to ovira pri proaktivni interakciji z zaporniki. Osebje se bo bolj zavzemalo za pravičnost, red in disciplino, če ga podpira sistem s pregledno varnostno politiko in korporativno identiteto, kar mu posledično omogoča spodbujanje pozitivnega vedenja ob doslednem ukrepanju proti negativnemu vedenju. V dobrem okolju to ne pomeni nujno strogega kaznovanja: kadar lahko spore rešimo s pogajanjem, naj ima prednost mediacija. Naloga vodstva je spodbujanje poštenosti, odprtosti in doslednosti pri prevzemanju odgovornosti za zagotavljanje, da ima osebje moč – tako agresivno izkazovanje moči več ne bo potrebno.

Za konec je treba poudariti tudi splošni standard CPT in njegovo pogosto navedeno priporočilo, da se je treba med navadno službo vzdržati nošenja orožja. Če menimo, da je nošenje orožja v določenih situacijah potrebno, ga ne smemo nositi na vidnem mestu, kadar smo v stiku z zaporniki. Tako ravnanje deluje kot popolno nasprotje konceptu dinamične varnosti.

Vidno nošenje orožja v neposrednem stiku z zaporniki lahko ovira koncept dinamične varnosti.

5. poglavje

Ravnanje z ranljivimi skupinami zapornikov

5.1 Uvod

Vsi zaporniki so lahko v določeni meri ranljivi (na primer zaradi prenatrpanosti, slabih fizičnih razmer, izolacije ali neprimernih dejavnosti). Vendar pa so nekatere skupine zapornikov zaradi slabega ravnanja ogrožene bolj od drugih. Fizična šibkost, duševna nerazvitost, pripadnost manjšinski skupini, drugačen videz ali vpadljivo vedenje so samo nekateri dejavniki, ki lahko povzročijo predsodke, diskriminacijo, izključenost ali celo neposredno slabo ravnanje.

Zaporniki, ki pripadajo etničnim, verskim in ravnim manjšinam, tuji državljani, spolne manjšine in zlasti prizadeti, kot so invalidni, bolni, duševno bolni ali duševno zaostali zaporniki, so veliko bolj ogroženi zaradi diskriminacije in slabega ravnanja. Poleg tega so mladoletniki, ženske in starejši zaporniki ranljivi za zlorabo tako s strani osebja kot drugih zapornikov. Obstajajo tudi posebne skupine belih ovratnikov, policijskih obveščevalcev, nekdanjih javnih uslužbencev in policistov ali uslužbencev na področju izvrševanja kazenskih sankcij, ki jim realno grozi poniževanje ali fizična in psihološka zloraba in nasilje.

Z ranljivimi zaporniki je treba – tako kot z vsemi zaporniki – ravnati skladno z zahtevami mednarodnih standardov človekovih pravic. To pomeni tudi, da je treba pri možnostih ponovnega vključevanje v družbo upoštevati njihove posebne potrebe.

Ranljive zapornike moramo obravnavati kot osebe s posebnimi potrebami. Zato potrebujejo dodatno skrb in zaščito.

V nasprotju s splošnim vtisom take ranljive skupine ne pomenijo le majhnega dela zaporske populacije, saj njihov delež v domačih zaporskih sistemih zadnja leta hitro narašča. Tuji zaporniki na primer pomenijo več kot 20 odstotkov zaporske populacije v državah Evropske unije. Druge skupine ranljivih zapornikov so lahko še bolj prisotne. Po podatkih študij, ki so jih izvedli v številnih državah, ima od 50 do 80 odstotkov zapornikov eno od oblik duševne prizadetosti (število zapornikov z diagnosticiranimi duševnimi motnjami pa nenehno narašča). Poleg tega v nekaterih sistemih rasne in etnične manjšine pomenijo več kot 50 odstotkov zaporske populacije.⁶⁰

Ranljive skupine lahko zavzemajo precejšen delež zaporske populacije.

Pomembno je poudariti tudi, da lahko zaporniki v mnogih primerih spadajo v več kot eno ranljivo skupino. To kaže, da so lahko njihove posebne potrebe večkratne. Nekateri zaporniki lahko trpijo tako zaradi obstoječih posebnih potreb (ki se zaradi odvzema prostosti še poslabšajo) kot zaradi dodatnih tveganj, s katerimi se spoprijemajo zaradi posebnega statusa.

»Ranljiv« ne pomeni »manj nevaren«, saj se ne nanaša na stopnjo nevarnosti, tveganje novega kaznivega dejanja, nasilje itd. Kaže pa, da lahko neizpolnjevanje potreb ranljivih zapornikov v določenih primerih pomeni slabo ravnanje.

Velik delež ranljivih zapornikov pomeni, da o njihovih posebnih potrebah ne moremo govoriti kot o obrobni sestavini politik upravljanja zaporov. Celovite strategije upravljanja, vključno z oceno tveganj in potreb, prilagojenimi načrti kazni, posebno oskrbo ter nadzorom nad zaporniki s posebnimi potrebami in njihovim varstvom, kažejo, da je treba razvijati politike in prakse ter jih nato izvajati. Zlasti je pomembno, da varstvo človekovih pravic ranljivih zapornikov vidimo kot sestavni del nalog upravljanja za zagotovitev varnega in pravičnega okolja (o čemer smo že razpravljali v okviru „dinamične varnosti“).

⁶⁰ Priročnik o zapornikih s posebnimi potrebami. Urad ZN za droge in kriminal, Združeni narodi, New York, 2009, str. 4 in 5.

Čeprav izzivi obstajajo, je bistvenega pomena, da to dosežemo. Enakopravnost in pravičnost gresta v kazenskem pravosodju z roko v roki. Pomembno je zagotoviti, da se v zaporih izvajajo politike za preprečevanje diskriminatornega ravnanja. Diskriminacija na podlagi rojstva, narodnosti, državljanstva, rase, porekla, spola, spolne usmerjenosti, identitete, starosti, invalidnosti, zdravstvenega stanja, kazni in drugega statusa se lahko izključuje, kar pa ne preprečuje ugotavljanja posebnih potreb določenih skupin zapornikov.

5.2 Mladoletniki⁶¹

Nasilje v ustanovah za mladoletne storilce kaznivih dejanj je razširjeno v številnih državah. Ima različne oblike, zakrivijo ga različni storilci, pojavlja pa se v različnih kontekstih in stopnjah kazenskopravnega sistema. Ta pojav je zapleten. Pri preprečevanju lahko pomaga ugotavljanje njegovih značilnosti in vzrokov. Nasilje se pojavlja na različne načine. Povzročajo ga drugi mladoletni zaporniki, odrasli zaporniki, zaprti skupaj z mladoletniki, osebje in mladoletniki sami (vključno s samopoškodovanjem in samomorom). Najpogostejše oblike nasilja, ki jih izvajajo drugi mladoletniki, so napadi in ustrahovanje; poleg tega se pojavljajo tudi spolne zlorabe, izsiljevanje in rasistične žalitve.

Osebje lahko prinaša tveganje za mladoletne zapornike z zlorabo uradnega položaja. Sem lahko spadajo pretirana uporaba sile, uporaba prisilnih sredstev in samovoljna uporaba disciplinskih ukrepov, kot so oddaja v samico in preiskave. Člani osebja lahko namerno strašijo mladoletnike in jim grozijo, zaradi česar se lahko mladoletniki celo bojijo biti sami v celici. Člani osebja lahko celo omogočijo napade drugih mladoletnikov, ker se ne odzovejo ustrezno.

Zato so mladoletniki še posebej ranljiva skupina zapornikov. V tem razdelku skušamo predstaviti mednarodne standarde, določiti posebna tveganja in predlagati strategije za kar največje zmanjšanje takih tveganj.

Mladoletniki so še posebej ranljiva skupina zapornikov. Vendar pa lahko tveganja, s katerimi se spoprijemajo, bistveno zmanjšamo z izvajanjem določenih ukrepov.

- ▶ Okolje v neki ustanovi lahko močno vpliva na sposobnost mladoletnika za prilagajanje življenju v tej ustanovi. Stopnja družbene interakcije

61 V tem poglavju veliko črpamo iz Poročila o nasilju v ustanovah za mladoletne storilce kaznivih dejanj, ki so ga pripravili prof. dr. T. Liefwaard, dr. J. Reef in M. Hazelzet, LL.M, odobril Svet za sodelovanje na kaznovalnem področju (PC-CP) Evropskega odbora za vprašanja kriminalitete (CDPC) pri Svetu Evrope (PC-CP (2014)13 rev 2), na večstranskem srečanju pa predstavil prof. dr. T. Liefwaard.

med mladoletniki in osebjem ter odnos osebja do mladoletnikov močno vplivata na njihov občutek varnosti, pošteno ravnanje in zaupanje, da bo osebje reševalo težave in pritožbe. Z vsem skupaj bomo pripomogli tudi k temu, da bodo mladoletniki lažje obvladovali čustveni stres, s tem pa preprečili jezo in strah: represivno vzdušje v ustanovi povzroča nezaupanje med mladoletniki in osebjem, pa tudi med samimi mladoletniki, kar prinaša tveganje, da se nasilje uporablja kot sredstvo nadzora ob očitni posledici, da sami mladoletniki postanejo agresivnejši.

- ▶ Izbira osebja je bistvenega pomena. CPT priporoča, da mora biti „osebje skrbno izbrano na podlagi osebne zrelosti in sposobnosti, da se spopade z izzivi, ki jih prinašata delo s to starostno skupino in varovanje njenih koristi. Osebje bi moralo biti predano delu z mladimi ter biti sposobno voditi in spodbujati mladoletnike, ki so jim zaupani. Celotno osebje bi se moralo strokovno usposabljalati ob prvem nastopu dela in redno pozneje ter pri opravljanju svojih nalog upoštevati ustrezno zunanjo podporo in nadzor.“⁶²
- ▶ Pomembno je, da z mladoletniki ravnamo pravično in pošteno, na primer s pomočjo uporabe posebnih informacij za otroke in pravnih nadzornih ukrepov. S pravično obravnavo tako pomagamo vlniti občutek zaupanja v institucionalno ureditev, zaradi česar mladoletniki bolje sprejmejo institucionalna pravila in (po potrebi) sankcije. Zlasti Priporočilo CM/Rec(2008)11 o evropskih pravilih glede sankcij in ukrepov za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, prinaša podrobna pravila o pritožbenih postopkih, inšpekciji in nadzoru. Ta pravila dopolnjujejo Smernice za otrokom prijazno pravosodje iz leta 2010, ki pozivajo k mehanizmom, ki so „dostopni, primerni starosti, hitri, strokovni, prilagojeni potrebam in pravicam otroka in usmerjeni vanje, pri čemer spoštujejo otrokove pravice, tudi pravice do ustreznega postopka, sodelovanja in razumevanja sodnih postopkov, spoštovanja zasebnosti in družinskega življenja ter nedotakljivosti in dostojanstva“.⁶³ Zaupanje med osebjem in mladoletniki, zaradi katerega mladoletniki čutijo, da se lahko svobodno pritožijo nad osebjem, je bistvenega pomena. Mladoletniki morajo imeti tudi dostop do neodvisnih pritožbenih mehanizmov zunaj ustanove.

Osebje se mora zavedati, da obstajajo tveganja pri uporabi sredstev fizične prisile; hkrati pa lahko neuspešno obrzdanje mladoletnika, kadar obstaja res-

62 24. splošno poročilo CPT/Inf (2015), odstavek 119. Primere takega ravnanja je CPT opazil na Irskem (Irska – CPT/Inf (2011) 3, 40. odstavek; poleg tega imajo spolno mešano osebje in večdisciplinarne skupinske pristope na primer v Avstriji in Turčiji (Avstrija – CPT/Inf (2010) 5, 74. odstavek; Turčija – CPT/Inf (2005) 18, 73. odstavek; Svet Evrope, 2012, str. 25).

63 Smernice Odbora ministrov Sveta Evrope za otroku prijazno pravosodje, II. poglavje – Opredelitev pojmov

no tveganje poškodbe, povzroči neizpolnjevanje dolžnosti skrbnega ravnanja. V Evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, je določeno, da osebe proti mladoletnikom ne uporabljajo sile, razen kot zadnjo možnost, v samoobrambi ali pri poskusih pobega, pri fizičnem upiranju zakoniti odločbi, neposrednem tveganju za samopoškodbo, poškodbo drugih ali hujšo poškodbo lastnine. V teh pravilih pozivajo tudi k ustrezni notranjopravni ureditvi: način uporabe sredstev prisile naj bo natančno določen v notranji zakonodaji, sredstva prisile pa naj se ne uporabljajo dlje, kot je nujno potrebno. Uporaba nekaterih prisilnih sredstev, na primer verig in okovov, je prepovedana.⁶⁴

Osebe proti mladoletnikom ne uporabljajo sile, razen kot zadnjo možnost, v samoobrambi ali pri poskusih pobega, pri fizičnem upiranju zakoniti odločbi, neposrednem tveganju za samopoškodbo, poškodbo drugih ali hujšo poškodbo lastnine.

Irske smernice najboljše prakse pri uporabi fizične prisile ponujajo koristno oceno tega, ali se prisilna sredstva uporabljajo kot zadnje sredstvo, z vrsto vprašanj pred uporabo fizične prisile:

- ▶ *Obstaja alternativna strategija, ki prinaša manj tveganj od fizične prisile, na primer nadziranje mladostnika z varne razdalje ali preusmeritev pozornosti?*
- ▶ *Obstajajo zdravstvena, psihološka ali druga varnostna opozorila, da se izognemo uporabi fizične prisile pri določenem otroku?*
- ▶ *Je ta intervencija primerna za stopnjo razvoja mladostnika?*
- ▶ *Česa smo se naučili iz morebitnih prejšnjih izkušenj pri uporabi fizične prisile pri tem mladostniku?*⁶⁵

Podobni pomisleki se pojavljajo pri uporabi disciplinskih ukrepov. Pri tem obstaja tveganje, da jih uporabljamo kot sredstva za zatiranje in odvrčanje v okoliščinah, ko bi bilo primerneje uporabiti vzgojni ali pedagoški pristop za obravnavanje podlage za njihovo izvajanje. Ločnica med zakonitim in nezakonitim ali samovoljnim kaznovanjem je lahko tanka. V Evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, je navedeno, naj se disciplinski postopki uporabljajo kot zadnje sredstvo in da se „kot disciplinski prekršek [...] lahko opredeli le ravnanje, ki bi

lahko ogrozilo red ali varnost“. Od držav članic tudi v tem primeru pričakujemo zagotovitev, da imajo disciplinski postopki jasno pravno podlago v notranjem pravu (tj. natanko morajo opredeliti podlago za uporabo disciplinskih ukrepov in postopke, ki jih je treba upoštevati pred uporabo teh ukrepov).⁶⁶

Disciplinske kazni naj izbirajo predvsem zaradi vzgojnega učinka in sorazmerno s težo prekrška. Evropska pravila za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, tudi posebej prepoveduje skupinsko kaznovanje, telesno kaznovanje, kaznovanje z namestitvijo v temnico in vse druge oblike nečloveškega ali ponižujočega kaznovanja. Zlasti „kazenska namestitvev v samico se pri mladoletnikih ne uporablja“.⁶⁷

Z izobraževanjem lahko rešujemo škodljive vplive pogosto slabega družbeno-ekonomskega okolja, iz katerega prihajajo mladoletni zaporniki, in jim pomagamo pri ponovnem vključevanju v družbo. Sem lahko spada izobraževanje za razumevanje kulturnih in verskih razlik in razlik pri spolni usmerjenosti ter s tem strpen odnos do njih. Natančneje, v zvezi z zmanjšanjem tveganja nasilja bomo s tem, da mlade naučimo boljših socialnih veščin za reševanje težav s splošnimi intervencijami (na primer v zvezi z ustrahovanjem in viktimizacijo), posameznikom pomagali, da se naučijo primernejših načinov odzivanja, kot je agresija).

Če mlade naučimo boljših socialnih veščin za reševanje težav, se bodo naučili primernejših načinov odzivanja na situacije.

Primere dobre prakse najdemo v Poročilu Sveta Evrope o nasilju v ustanovah za mladoletne storilce kaznivih dejanj⁶⁸:

Na Malti so nekatere pozitivne rezultate dosegli z mediacijo med storilcem in žrtvijo. S tem pristopom spodbujamo odgovornost pri storilcu ter razumevanje in morebitno odpuščanje pri žrtvi, najpomembnejše pa je, da zapornike naučimo reševati spore na zrel način ter obema stranema dati priložnost, da se iz sporov nekaj naučita.

V Franciji so poskusili z „vzgojno mediacijo“. To omogoča, da skupaj s strokovnjaki uvedemo ustrezne vzgojne poskuse, še preden obravnavamo določeno dejanje, ki vodi k obsodbi. S to vzgojno mediacijo lahko vprašanja, ki se nanašajo na kaznivo dejanje, obravnavamo posredno in na način, zaradi katerega bo storilec

64 Priporočilo CM/Rec(2008) 11 Odbora ministrov o Evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, 90.-91. pravilo.

65 Irish Youth Justice Service, The Best Practice Guidelines in the Use of Physical Restraint, 2006.

66 Priporočilo CM/Rec (2008) 11 Odbora ministrov o Evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, 94. pravilo.

67 Priporočilo CM/Rec (2008) 11 Odbora ministrov o Evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi, 95. pravilo.

68 Report on Violence in Institutions for Juvenile Offenders (PC-CP (2014)13 rev 2).

prej priznal kaznivo dejanje. Pripomočke, kot so tečaji pisanja, moduli o preprečevanju ali senzibilizaciji (o državljanstvu, o zdravstvu itd.), igranje vlog ali kulturne dejavnosti, lahko uporabimo za posredno pomoč najstniku, da se izrazi in pripomore k obnavljalni praksi.

Na Irskem imajo po meri oblikovano politiko in postopke za uravnavanje vedenja, ki so podprti z usposabljanjem in tako omogočajo osebju, da obravnava vse vedenjske težave, od verbalnih izgrediv do uporabe fizičnih prisilnih sredstev, ter pozneje poroča o vseh incidentih. Razvoj po meri oblikovanega programa za uravnavanje vedenja prinaša skladno ravnanje osebja z mladimi, zlasti v zvezi z morebitnimi incidenti. Ker poudarjamo usposabljanje vodilnih, ki ustvarjajo ustanovo, v kateri so najpomembnejši skrb, blagostanje in varnost mladih in osebja, storimo vse, da v situacijah posredujemo hitro in s tem preprečimo, da pride do fizičnega nasilja. Poudarek usposabljanja je na ugotavljanju, kdaj lahko pride do izgreda, in usposabljanju osebja za najprimernejšo intervencijo, pri čemer se osebje opira na poznavanje določenega posameznika ali posameznikov, ki so vpleteni. Pri tem je bistvenega pomena vloga „ključnega delavca“, pa tudi razvijanje „organizacijskih načrtov za varstvo posameznikov“. Te oblikujemo za vsakega mladostnika posebej na podlagi informacij, ki jih dobimo iz ocen in študij ter na sestankih osebja. Dejansko število uporabe fizičnih prisilnih sredstev in večjih incidentov se je v zadnjih sedmih letih občutno zmanjšalo, kar je delno posledica tega, da je osebje pridobilo več delovnih izkušenj in se stalno usposabljal na področju uravnavanja vedenja in na drugih področjih.“

5.3 Duševno prizadeti zaporniki

Zaradi nedavnih sprememb na področju psihiatrije po vsej Evropi se je število bolnikov v psihiatričnih bolnišnicah zmanjšalo, vendar pa se je zaradi tega povečalo število zapornikov z različnimi oblikami duševnih bolezni. K temu so delno pripomogle politike kaznovanja. Zato se je pojavila določena težava za zaporske službe, ki niso pripravljene na obravnavo takih zapornikov.

Ocene najpogostejših duševnih motenj, kot so depresija ali shizofrenija ter duševna zaostalost, so le redko sporne, zato pa v zadnjih desetletjih potekajo obsežne razprave o ocenjevanju skrajnih čustvenih stanj, ki so razmeroma kratkotrajna, in o osebnostnih motnjah.

Močnejša kot je povezanost med duševno motnjo in kaznivim dejanjem, manjša je odgovornost. Zaporno kazen delno izrečemo tudi zato, da lahko storilec prevzame osebno odgovornost.

Zakoni in kazenski zakoniki, ki obravnavajo storilce kaznivih dejanj z duševnimi boleznimi, neizogibno določajo hospitalizacijo pred zaporno kaznijo ali namesto nje.

Oblike duševne prizadetosti obsegajo široko paleto nadvse različnih bolezni in stanj. Ti se razlikujejo po vzrokih in učinkih, zlasti glede na to, kako je treba razlagati in izvajati pravico zapornika do zdravljenja. Te razlike bistveno vplivajo na ravnanje z zapornikom, vključno z izvajanjem vseh varnostnih ukrepov.

Kadar je le mogoče, moramo razlikovati med:

- ▶ intelektualno oviranimi zaporniki (vključno z duševno zaostalimi);
- ▶ zaporniki z duševnimi boleznimi (kot so čustvene, psihotične ali živčne motnje);
- ▶ zaporniki z duševnimi in vedenjskimi motnjami zaradi uživanja psihoaktivnih snovi;
- ▶ zaporniki z osebnostnimi motnjami.

Pri obravnavi **intelektualno oviranih** zapornikov se moramo posvetiti zlasti zagotavljanju varnega okolja, po možnosti z ločenim bivanjem od drugih zapornikov, saj so duševno zaostali posamezniki bolj ogroženi zaradi izkoriščanja in fizične ali spolne zlorabe. Prilagodljivo obnašanje je vedno ovirano, v varovanih družbenih okoljih, kjer je dostopna podpora, pa to pri osebah z blago duševno zaostalostjo morda sploh ne postane očitno.

Pri zapornikih z **duševnimi motnjami**, kot so tesnoba, depresija, psihotične, nevrotične in druge motnje, je treba poskrbeti zlasti za dober dostop do zdravstvenih storitev in psihiatričnega zdravljenja. Svetovna zdravstvena organizacija v poročilu Preprečevanje duševnih motenj iz leta 2004 navaja, da je „preprečevanje teh motenj očitno eden najučinkovitejših načinov za zmanjševanje bremena [bolezni]“.⁶⁹ Podobno je Evropska psihiatrična zveza v navodilu za preprečevanje duševnih motenj iz leta 2011 zapisala, da „obstaja veliko dokazov, da lahko različne psihiatrične bolezni preprečimo z izvajanjem učinkovitih intervencij, ki temeljijo na dokazih“.⁷⁰ Žal pa izraza „duševna motnja“ in „duševna bolezen“ relativno nejasno razlagamo, posledica pa je, da vprašanje, ali so osebnostne motnje duševne bolezni enakih lastnosti, ostaja nerešeno.⁷¹

69 Svetovna zdravstvena organizacija (2004) Prevention of mental disorders : effective interventions and policy options : summary report / a report of the World Health Organization Dept. of Mental Health and Substance Abuse. Ženeva: Svetovna zdravstvena organizacija, str. 1.

70 Campion, J.; Bhui, K.; Bhugra, D. »European Psychiatric Association (EPA) guidance on prevention of mental disorders«. European Psychiatry, 2012, 27 (2): str. 68–80.

71 Kendell, R. E. »The distinction between personality disorder and mental illness«. V The British Journal of Psychiatry, februar 2002, 180 (2) 110–115.

Zaporniki z duševnimi in vedenjskimi motnjami zaradi uživanja **psihoaaktivnih snovi** so ranljivejši za široko paleto drugih duševnih bolezni. Pogosto trpijo za duševno boleznijo, ki se nanaša na dvojno diagnozo. Najboljši programi obravnave so tisti, ki ponujajo celosten pristop. V programih ne smemo uporabljati univerzalnega pristopa, pri katerem je načrt kazni ali obravnava enaka pri vseh zapornikih. *V italijanski zaporski službi izvajajo z evropskimi sredstvi podprt projekt za številne zapornike s težavami v duševnem zdravju; namen projekta sta razvijanje in pilotno izvajanje novih pristopov k obravnavi težav v duševnem zdravju, zaradi katerih trpijo zaporniki.*

Zaporniki z **motnjami osebnosti** sestavljajo posebno skupino. Čeprav so osebnostne motnje – zlasti antisocialne in disocialne osebnostne motnje – vključene na splošno uporabljane sezname duševnih bolezni (DSM⁷² in ICD⁷³), pa se pravna odgovornost ne zmanjša zaradi vsake osebnostne motnje.⁷⁴ Med sodnomedicinskimi psihiatri, psihologi ali pravniki še vedno ni soglasja o tem, kako presojati pravno odgovornost teh storilcev. Osebe, ki kažejo osebnostne motnje v zvezi s kaznivim ravnanjem, so vsaj iz hevrističnih razlogov navadno odgovorne za svoje vedenje. To se kaže v tem, da ima do 60 odstotkov zapornikov osebnostne motnje. Razen pri težkih osebnostnih motnjah se zdi, da zapornikov ni primerno označevati za ranljive zgolj na podlagi diagnosticirane osebnostne motnje. Nasprotno, to lahko povzroči napačne indikacije za posebno oskrbo.

Zaporniki z osebnostnimi motnjami, ki pomenijo velik delež zaporske populacije, niso sami po sebi označeni kot ranljivi, razen če niso njihove posebne potrebe in indikacije podrobno opredeljene.

Zaradi široke palete različnih bolezni lahko izraz „duševna prizadetost“ zajema različne pristope k obravnavi, ki jih je treba zato izvajati. Izraza „duševno zdravstvo“ in „obrnava“ se tukaj uporabljata kot krovna izraza za različne možnosti zdravljenja, vključno s psihosocialno podporo, svetovanjem, govorno in delovno terapijo, fizioterapijo, vedenjsko terapijo ter psihiatrično in zdravniško oskrbo, pa tudi za druge ustrezne specializirane zdravstvene storitve.

72 American Psychiatric Association., & American Psychiatric Association. (2011). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-IV-TR. Washington, DC: American Psychiatric Association.

73 Svetovna zdravstvena organizacija. (1992). Klasifikacija duševnih in vedenjskih motenj ICD-10: Klinični opisi in smernice za diagnostiko. Ženeva: Svetovna zdravstvena organizacija.

74 Krober, H. L. & Lau, S. »Bad or mad?— disorders and legal responsibility: the German situation«. *V Behavioral Sciences & the Law*, 18, 679–90, 2000.

Pomembno je tudi razviti strategije za preprečevanje samomora in samopoškodovanja. Zato je treba ogroženim osebam zagotoviti ustrezne postopke psihološke in psihiatrične obravnave. Celovito strategijo duševnega zdravstva je treba uvesti v vsak zapor, osebe pa je treba usposobiti za ocenjevanje tveganja samopoškodovalnega vedenja.

Postopek presejalnega zdravstvenega pregleda ob sprejemu (prvih 24 ur po sprejemu je najbolj tveganih) in poznejše redno ocenjevanje sta temeljni sestavini strategij za preprečevanje samopoškodovanja in samomora. Usposabljanje osebja o duševnem zdravju, kamor spada tudi ocenjevanje stopnje tveganja in preprečevanje takih dejanj, je bistvenega pomena. Skratka, spodbujanje duševnega zdravja v zaporih mora biti ključni del politike upravljanja zapore in zdravstvene politike.

5.4 Starejši zaporniki in telesno prizadeti zaporniki

Večina zaporov je zasnovana za mlajše in telesno zdrave storilce kaznivih dejanj. Taki zaporniki pomenijo večino zaporske populacije. Tudi programi za zapornike so navadno zasnovani glede na potrebe mlajših zapornikov. Precej različne telesne sposobnosti in programske potrebe starejših zapornikov se le redko upoštevajo. Starejši (torej ostareli) zaporniki in telesno ovirane osebe (ter zlasti dolgotrajno ovirane osebe) lahko naletijo na različne prepreke, ki jih ovirajo pri polnem in učinkovitem sodelovanju v življenju v zaporu ali pri tem, da bi živeli enako kot drugi.

Načelo, da je treba zaporno kazen izreči le v skrajnem primeru, mora biti temeljnega pomena pri odločanju o zapiranju storilcev kaznivih dejanj z ovirami, pri tem pa je treba upoštevati stopnjo oskrbe, ki je bodo verjetno deležni v zaporu. Pomembno je tudi zagotoviti, da so v veljavi ustrezna zakonodaja in postopki, ki zagotavljajo, da osebe, obtožene ali obsojene zaradi kaznivih dejanj, niso diskriminirane zaradi telesne oviranosti. Taka oviranost pride v zaporu le še bolj do izraza zaradi zaprttega in omejenega okolja.

Starejši zaporniki imajo različne zdravstvene potrebe, ki jih v večini zaporskih sistemih ni mogoče v celoti zadovoljiti in ki močno bremenijo tudi sredstva zdravstvenih služb v zaporih. Telesne ovire, ki že obstajajo, se lahko poslabšajo zaradi več dejavnikov. Eden od očitnih dejavnikov je prenatrpanost zaporov. Tudi zaradi ureditve in arhitekture zapore je za gibalno ovirane zapornike lahko težko dostopati do jedilnic, knjižnic, sanitarnih prostorov, dela, rekreacije in sob za obiskovalce. Ljudje z okvarami vida ne bodo mogli brati pošte ali zaporskih pravil in predpisov, če ne bodo deležni pomoči ali če ne bodo dobili tega gradiva v Braillovi pisavi, in ne bodo mogli uporabljati knjižnice, če ne bodo na voljo posnetki ali knjige v Braillovi pisavi. Zapornikom z okvarami

sluha in govora lahko odrekajo tolmače, zaradi česar ne morejo sodelovati pri različnih dejavnostih v zaporu, vključno s svetovalnimi programi, pa tudi na lastnih zaslišanjih v zvezi s pogojnimi odpustom in disciplino.⁷⁵

Skratka, zaporski organi morajo imeti za zagotavljanje enake obravnave zapornikov z ovirami in varstvo njihovih človekovih pravic posebne politike in strategije, ki obravnavajo potrebe te ranljive skupine. Take politike morajo prednostno obravnavati usposabljanje osebja, razvrščanje, namestitve, zdravstvo, dostop do programov in storitev, varnost in pripravo na odpust ali zgojnji pogojni odpust.

5.5 Etnične, rasne in verske manjšine

Manjšinske skupine se od drugih zapornikov razlikujejo zaradi narodnostne pripadnosti, rase in izvora. Te razlike se kažejo v različnih narodnostnih, verskih in kulturnih navadah in jezikih. Manjšinska skupina ni nujno številčna manjšina, saj lahko vanjo spada vsaka skupina, ki jo prevladujoča skupina zastoplja zaradi družbenega položaja, izobrazbe, bogastva ali politične moči. Zlasti pomembno je spoznanje, da so nekatere etnične, rasne ali verske skupine zapornikov ali domorodnega prebivalstva v nekaterih zaporih nadpovprečno zastopane v primerjavi s položajem v splošnem prebivalstvu te države ali regije.

Manjšinska skupina ni nujno številčna manjšina.

Do nadpovprečne zastopanosti pride, kadar je delež določene skupine ljudi v zaporu ali kazenskopravnem sistemu večji kot delež te skupine v splošnem prebivalstvu. Pri pravični obravnavi je treba odpraviti vse oblike diskriminacije, potrebno pa je tudi pozitivno ravnanje za zagotavljanje, da so zadovoljene posebne potrebe manjšin.

Diskriminacija v zaporu se lahko kaže na različne načine, od katerih sta najočitnejši telesna zloraba (npr. pretepanje) in besedna zloraba (npr. sovražni govor ali nadlegovanje) s strani osebja zapora ali drugih zapornikov. Pripadnike nadpovprečno zastopanih skupin lahko sistematično:

- ▶ prerazporejajo in namestijo v strožje ustanove, kot je nujno,
- ▶ diskriminirajo pri kakovosti namestitve,
- ▶ izpostavljajo pogostejši disciplinski kazni,
- ▶ izpostavljajo pogostejšim preiskavam ali drugim varnostnim ukrepom,

75 Russell, M., in Stewart, J., Disablement, Prison and Historical Segregation, Monthly Review, July 15, 2002.

- ▶ prizadenejo pri dostopu do programov zdravljenja in obravnave,
- ▶ prizadenejo pri dostopu do izobraževanja in dela ter
- ▶ prizadenejo pri dostopu do dejavnosti zunaj zapora, začasnem odpustu, dopustu in odločanju o pogojnem odpustu.

Najočitnejše je, da so lahko zapostavljene jezikovne zahteve manjšinskih skupin. Sem lahko spada npr. odsotnost zaporskih pravil in predpisov v jeziku, ki ga razumejo, odsotnost gradiva za branje ali odsotnost prevajanja in tolmačenja med disciplinskim zaslišanjem ali v programih rehabilitacije.

Za uspešno strategijo premagovanja teh težav je treba izvajati ustrezne politične postopke. Prvi korak zaporskih služb je jasno oblikovati zavezanost k rasni in narodnostni enakopravnosti ter to zavezanost prenesti v prakso. Pri oblikovanju posebnih ukrepov je vsekakor priporočljivo posvetovanje s predstavniki manjšinskih skupin.

5.6 Zaporniki, ki so tuji državljani

Izraz „zaporniki, ki so tuji državljani“ označuje „zapornike, ki nimajo potnega lista države, v kateri so zaprti“ in zajema „zapornike, ki so daljši čas živeli v državi, v kateri so zaprti, ki pa niso bili naturalizirani, pa tudi tiste, ki so prišli nedavno“.⁷⁶ Nezakoniti migranti in prisilci za azil *niso* zaporniki in se ne smejo zadrževati v zaporskih ustanovah. V zadnjih desetletjih je zaporska populacija v evropskih državah narasla, njen profil pa se je spremenil. Leta 2015 je bilo v evropskih državah skoraj 115.000 tujih zapornikov. Njihovo število se po državah močno razlikuje, od manj kot 1 % na Poljskem in v Romuniji do absolutne večine v skoraj desetih državah, vključno z Avstrijo (50,9 %), Lihtenštajnom (55,6 %), Grčijo (60,4 %), Luksemburgom (72,3 %) in Švico (73 %). Povprečen delež tujcev v celotni evropski zaporski populaciji je več kot 20 %.⁷⁷ Trenutno povečano priseljevanje v Evropo kaže, da lahko pričakujemo nadaljnje povišanje.

Zapornike, ki so tuji državljani in nimajo pravnega dovoljenja za prebivanje v državi prijetja ali pa izgubijo pravno dovoljenje zaradi kaznivega dejanja, čakata dve kazni: zaporna kazen in deportacija v državo izvora, pogosto proti njihovi volji.⁷⁸ Včasih domača država zapornika noče sprejeti, kar pomeni podaljšano pridržanje te osebe v negotovem položaju. Nekateri zaporniki

76 Priročnik o zapornikih s posebnimi potrebami. Urad ZN za droge in kriminal, Združeni narodi, New York, 2009.

77 World Prison Brief and Institute for Criminal Policy Research. (1. 12. 2015). 5 strani: <http://www.prisonstudies.org>.

78 Priročnik o zapornikih s posebnimi potrebami. Urad ZN za droge in kriminal, Združeni narodi, New York, 2009, str. 83 in 84.

med bivanjem v zaporu zaprosijo za azil. Mnoge po prestani kazni čaka, da jih bodo organi, pristojni za priseljevanje, pridržali za nedoločen čas.

Zapornike, ki so ob enem, da so tuji državljani in hkrati pripadniki rasne ali etična manjšine, imajo večje možnosti, da doživijo diskriminatorno obnašanje in prakso. Tveganje slabega ravnanja se še poveča ob prisotnih dejavnikih tveganja kot so duševne motnje in post travmatska stresna motnja.

Ob upoštevanju naraščajočega števila zapornikov, ki so tuji državljani, se v mnogih zaporskih sistemih porajajo nujni etični in praktični razlogi za uveljavitev strategij, ki obravnavajo posebne potrebe te skupine zapornikov po lažšanju škodljivih učinkov zaporne kazni v tuji državi.

Zaporniki, ki so tuji državljani, zlasti tisti, ki so jih zaprli kot tujce, ki jim je omejeno gibanje, pogosto prihajajo iz držav, ki so jih prizadele vojne, politični spori ali nesreče. Nekateri zaporniki lahko kažejo znake posttravmatske stresne motnje. To je naravna čustvena reakcija na intenzivno doživljanje škode, ki jo utrpijo sami in drugi ali grožnje take škode. Tovrstne izkušnje imenujemo „travmatske“. Primeri travmatskih izkušenj so bombardiranje, posilstvo, mučenje, smrt ali izginotje družinskih članov ali prijateljev, prisilen odhod zdoma ali opazovanje drugega človeka, ki ga mučijo ali ubijejo.

Diskriminatorno obravnavanje se lahko kaže v dejanski telesni ali besedni zlorabi, pogosto pa je lahko manj vidno in bolj subtilno; kaže se lahko na primer v stopnji varnosti, ki je dodeljena tujim državljanom, nastanitvi, ki so je deležni, številu disciplinskih kazni, ki jih prejmejo v primerjavi z drugimi, in postopkih iskanja ali metodah, ki jih pri njih uporabljajo.

V Evropskih zaporskih pravilih je priporočilo, naj bodo zaporniki, ki so tuji državljani, brez odlašanja obveščeni o svoji pravici do zahteve po stiku in naj se jim dovoli dovolj sredstev, da bodo lahko navezali stike z diplomatsko-konzularnimi predstavniki svoje države.⁷⁹

V priporočilu Odbora ministrov državam članicam Sveta Evrope 2012(12) o tujih zapornikih⁸⁰ so podrobno navedeni ukrepi za zmanjšanje osamitve in spodbujanje resocializacije:

- ▶ *zaporska pravila in informacije morajo biti jasni,*
- ▶ *ponuditi je treba prevajanje in tolmačenje, pa tudi jezikovne tečaje,*
- ▶ *olajšati je treba komuniciranje z drugo osebo iste narodnosti,*
- ▶ *omogočiti je treba dostop do branja v zaporskih knjižnicah ali prek konzularnih služb,*
- ▶ *če naj tuji zaporniki po odpustu ostanejo v državi, v kateri so prestajali kazen, se jim zagotovita podpora in skrb zapora, probacijskih ali drugih agencij, ki so specializirane za pomoč zapornikom,*
- ▶ *tuji zaporniki naj imajo enak dostop do ustreznega dela in poklicnega usposabljanja, vključno s programi zunaj zapora,*
- ▶ *treba je olajšati obiske in druge stike z zunanjim svetom.*

5.7 Spolne manjšine

Spolna manjšina je skupina, ki se po spolni identiteti, usmerjenosti ali praksah razlikuje od družbene večine. Čeprav se izraz uporablja predvsem za homoseksualne in lezbične osebe, ga lahko uporabljamo tudi za interseksualne, transeksualne ali tretjespolne osebe.⁸¹

Spolne manjšine so v zaporih še posebej ranljive zaradi diskriminacije. Zaporniki trpijo zaradi poniževanja, nasilja in spolnih zlorab. Glavna in najočitnejša potreba teh zapornikov je varstvo pred spolno zlorabo in posilstvom ter napadi, ki jih na splošno izvajajo drugi zaporniki.

Pri pripadnikih spolnih manjšin je veliko verjetnejše, da bodo žrtve spolnih napadov in posilstev, kot pa da bodo storilci takih dejanj.⁸²

Kot je navedeno v *Priročniku OZM o zapornikih s posebnimi potrebami*⁸³: ker je pri posilstvu v takih primerih udeležena oseba istega spola, storilce nepremišljeno označujejo kot homoseksualce. Dejansko pa večina posiljevalcev v zaporu meni, da so heteroseksualci, žrtev pa je nadomestek za žensko. Tipična možnost za homoseksualne ali lezbične zapornike je, da sprejmejo zaščito zaporniškega „moža“, namreč zapornika, ki ima v hierarhiji dovolj veliko moč, da obvladuje druge zapornike, v zameno pa mu mora drugi zapornik izpolnjevati vsakršne spolne zahteve. Sčasoma pa se lahko ta žrtev „odda“ drugim zapornikom, s čimer se njeno trpljenje še poveča, ker je prisiljena v prostitucijo.

79 Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 37.1–37.5.

80 Priporočilo CM/Rec(2012) 12 Odbora ministrov o tujih zapornikih.

81 Nedavno so predlagali krovni izraz GSM („Gender and sexual minorities“).

82 Human Rights Watch, *No Escape: Male Rape in United States Prisons*, 2001, str. 70.

83 *Priročnik o zapornikih s posebnimi potrebami*. Urad ZN za droge in kriminal, Združeni narodi, New York, 2009, str. 105 in 106.

Tveganje za slabo ravnanje bomo pomagali blažiti s številnimi ukrepi za zaščito takih zapornikov:

- ▶ Uprava zapora naj oblikuje politike in strategije za zagotovitev najvišje mogoče zaščite zapornikov, ki pripadajo spolnim manjšinam, tako da prepove diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti ali spolne identitete. Diskriminacije ne sme biti zlasti pri kakovosti nastanitve za zapornike, ki pripadajo spolnim manjšinam.
- ▶ Pri usposabljanju osebja je treba ozaveščati o načelih enakopravnosti in nediskriminacije, vključno z ozaveščanjem o spolni usmerjenosti in spolni identiteti ter posebnih potrebah in zaščiti spolnih manjšin.
- ▶ Pri sistemu razvrščanja v zaporu je treba upoštevati posebne potrebe po zaščiti zapornikov, ki pripadajo spolnim manjšinam. Takih zapornikov ne smemo namestiti v spalnice ali celice skupaj z zaporniki, ki lahko ogrožajo njihovo varnost. (Lahko je koristno, če med razporejanjem po celicah upoštevamo želje in skrbi samih zapornikov).

Ni vedno priporočljivo nastaniti transseksualne zaprte osebe glede na njihov spol ob rojstvu. Namesto tega naj uprava zapora razmisli o drugačnih potrebah nastanitve tistih, ki niso spremenili spol in tistih, ki so spremenili spol z operacijo bodisi od moškega k ženski ali od ženske k moški transseksualni osebi ali so še v procesu tranzicije.

Zaporniki, ki pripadajo spolnim manjšinam, morajo biti tako kot vsi zaporniki ob prihodu v zapor deležni popolnega zdravstvenega pregleda. Pri ugotavljanju posebnih težav takih zapornikov bo v pomoč tudi učinkovit, dostopen in zaupen pritožbeni mehanizem.

5.8 Druge ranljive skupine odraslih zapornikov

Obstajajo tudi druge ranljive skupine zapornikov. Zaporniki z dolgotrajno ali dosmrtno kaznijo, zaporniki z neozdravljivimi boleznimi ali (kjer to poznajo) zaporniki, nameščeni v forenzično bolnišnico ali varovano preventivno ustanovo za pridržanje, so lahko dodatne ranljive skupine v sistemu kazenskega pravosodja. Posamezniki v vsaki teh skupin imajo določene posebne potrebe in se lahko srečujejo s specifičnimi tveganji slabega ravnanja. Čeprav so take

skupine nadvse heterogene glede na življenjska pričakovanja in ponovno vključevanje v družbo, je vsak od njih ogrožen zaradi trpljenja, ki ga povzročata ločitev in osamitev od družine.

Razviti (in redno pregledovati) je treba ustrezne politike in strategije za zagotovitev, da potrebe zapornikov, ki jih ogrožajo dolgotrajna osamitev ali zelo slabe možnosti za življenje, rešujemo tako, da spoštujemo njihove človekove pravice, hkrati pa upoštevamo varnostne potrebe in varnost skupnosti. Med te politike in strategije naj spada tudi zdravstvena oskrba.

6. poglavje

Varnostni ukrepi, prisilna sredstva in oddaja v samico

Pristop »dinamične varnosti«, ki združuje pozitivne odnose med osebjem in zaporniki s pravično obravnavo in koristnimi dejavnostmi ter tehnikami mediacije in ublažitve, je učinkovitejši način za zagotavljanje reda v zaporih, saj omogoča predvidevanje težav in varnostnih tveganj.

6.1 Uvod

Kot smo že povedali, ima osebje v zaporu veliko odgovornost, da brani zapornike pred drugimi zaporniki. Osebje mora biti pozorno in usposobljeno za obravnavanje „od prefinjenih oblik trpinčenja do odkritega zastraševanja in hudih fizičnih napadov“.⁸⁴ Kot smo že ugotovili, pozitivni odnosi med osebjem in zaporniki, ki se vzpostavijo s pomočjo sposobnosti komuniciranja z drugimi, pripomorejo k „dinamični varnosti“, zaradi katere se zmanjša potreba po bolj intruzivnih oblikah fizičnega obvladovanja zapornikov. Po ugotovitvah Združenih narodih⁸⁵ so med ključnimi dejavniki pri zagotavljanju reda med prestajanjem kazni konfiguracija in infrastruktura zaporov, ustrezno število osebja, ki je dobro usposobljeno in ima ustrezno znanje, spretnosti in kompetence, uspešen sistem razvrščanja zapornikov in ločevanje različnih kategorij zapornikov. To zmanjšuje potrebo po uporabi prisilnih ukrepov. Po drugi strani pa se slabo vodenje zapora, ki povzroča disfunkcionalne oblike nadzora, izkaže kot glavni razlog medsebojnega nasilja, kadar se prisilna sredstva pogosteje zlorablajo.

84 11. splošno poročilo, CPT/Inf (2001) 16, 27. odstavek. Za primer razprave CPT glej CPT/Inf (99) 9 (Finska), 59. odstavek (zavedanje težave nasilja med zaporniki in priznavanje dolžnosti za skrb, ki je morajo biti zaporniki v takem primeru deležni, toda »dozorel je čas, da se pomaknemo naprej od spremljanja tega pojava in izdelamo koherentno strategijo za njegovo reševanje. Treba je storiti več, da kar najbolj zmanjšamo možnost, da močni in robustni zaporniki prežijo na šibke«).

85 United Nations »Prison Incident Management Handbook«, 2013, str.26

Čeprav lahko s pravilnim razvrščanjem in razporeditvijo zapornikov zmanjšamo nevarnost, da jih ustrahujejo drugi zaporniki, pa je včasih treba z uporabo varnostnih ukrepov (kot so preiskave, uporaba omejitev in pošiljanje zapornikov v samico) v zaporu zagotoviti varnost in red, da zaščitimo osebe, ki jim je bila odvzeta prostost, pred nasiljem med zaporniki, za samobrambo, za preprečevanje samopoškodb in samomorov in za preprečevanje pobegov.

Evropsko sodišče za človekove pravice se zaveda težav pri ohranjanju varnosti in reda v zaporih. Bivanje v posebej varovanem zaporu samo po sebi ni nezdržljivo z EKČP, lahko pa zaradi uporabe rutinskih, a strogih varnostnih ukrepov brez prepričljivih varnostnih potreb pride do kršitve prepovedi slabega ravnanja po 3. členu, zlasti če kaže na namerno poniževanje zapornika. Kljub temu pa morajo biti materialne razmere skladne s spoštovanjem človeškega dostojanstva in ne smejo povzročati stiske, ki presega neizogibno raven trpljenja med prestajanjem zaporne kazni.

V večini sodne prakse velja načelo, da je treba pri uporabi varnostnih ukrepov ali prisilnih sredstev zadostiti dvema temeljnima zahtevama: prvič, zahtevi po sorazmernosti (kar pomeni, da mora obstajati smiselno razmerje med izbranim sredstvom in namenom, ki ga želimo doseči), in drugič, zahtevi po zaščiti pred samovoljnim odločanjem (kar pomeni, da morajo obstajati ustrezna postopkovna jamstva za zaščito zapornika pred neželenim ravnanjem).

Jamstva so zato potrebna za nevtralizacijo možnosti slabega ravnanja v primerih, ko je nujno treba uporabiti silo ali sredstva fizične prisile. Uporaba prisilnih sredstev, ki so „po svojem bistvu ponižujoča ali boleča“, ni dovoljena v nobenih okoliščinah. To je treba razumeti z vidika komentarja k 5. členu Kodeksa ravnanja za uslužbenice organov pregona ZN, kjer je navedeno, da je treba izraz „kruto, nečloveško ali poniževalno ravnanje ali kaznovanje“ razlagati „tako, da zajema kar najširše varstvo pred zlorabo, pa naj bo ta telesna ali duševna“. Poleg tega se po Evropskih zaporovskih pravilih prisilna sredstva ne smejo uporabiti kot kazen. *Na Portugalskem od osebja zahtevajo, da vsak opažen primer uporabe prisile takoj prijavijo direktorju zapora; direktor mora nato*

zadevo prijaviti generalnemu direktorju zaporskih služb, da jo pregleda inšpekcijska in revizijska služba, enota, ki ji načeljuje generalni direktor zaporskih služb, usklajuje pa jo sodnik ali javni tožilec. Poleg tega se pri vsakem zaporniku, ki ga je treba vklemiti za več kot uro, obrnejo na klinične službe, ki ocenijo in sprejmejo ukrepe, primerne zdravstvenemu stanju zapornika. V Združenem kraljestvu [Angliji in Walesu] od vseh zaporov zahtevajo analizo številčnih podatkov o uporabi sile, vključno z nesorazmerno rabo, ki prizadene zaprte pripadnike etničnih manjših. Poleg tega so uvedli sistem za preprečevanje korupcije in poklicne standarde, ki osebju omogoča zaupno prijavo domnevnega slabega ravnanja ali kršitev s strani drugih članov osebja.

V tem poglavju bomo obravnavali številne varnostne ukrepe, vključno z uporabo oddaje v samico ali segregacije. V tem pogledu se bomo ukvarjali s tem, kako kar najbolje izpolniti zahteve 51. pravila Evropskih zaporskih pravil, ki navaja: „Varnostni ukrepi za zapornika morajo biti taki, da se z njimi doseže varen nadzor.“

6.2 Pregled zapornikov, pri katerem se morajo sleči do golega

Očiten varnostni ukrep je pregled zapornikov, pri katerem se morajo sleči do golega. Seveda pa takšen ukrep prinaša tveganja, med katerimi je najočitnejše to, da se lahko zapornik čuti ponižanega. Uporaba te oblike varnostnega ukrepa⁸⁶ lahko povzroči vprašanja o skladnosti z EKČP. Jasno je, da morajo organi znati utemeljiti ta ukrep, saj je njegova uporaba za neprimerne namene ali zgolj kot rutinska praksa sicer vprašljiva. Preiskavo, pri kateri se mora zapornik sleči, lahko opravi samo član osebja istega spola in zunaj vidnega polja oseb nasprotnega spola.⁸⁷

Preiskava, pri kateri se mora zapornik sleči do golega, je kot rutinska praksa sama po sebi tvegana. Osebje mora znati utemeljiti, da je ta ukrep potreben in da gre pri preiskavi za sorazmeren odziv.

⁸⁶ Glej Priporočilo Rec(98)7 o etičnih in organizacijskih vidikih zdravstvene oskrbe v zaporu, 72. odstavek: „Telesne preiskave so naloga upravnih organov in zdravniki v zaporu v teh postopkih ne smejo sodelovati. Vendar pa lahko intimen zdravniški pregled izvede zdravnik, kadar obstaja objektivni zdravstveni razlog za to.“

⁸⁷ 10. splošno poročilo CPT/Inf (2000) 13, 23. odstavek. Glej tudi *Wiktorko proti Poljski* (31. 3. 2009), 46.–57. odstavek (ker so žensko v prostorih za strelitev slekli moški člani osebja in jo za deset ur imobilizirali s pasovi, je to pomenilo ponižujoče ravnanje).

V zadevi Iwańczuk proti Poljski je moral zapornik opraviti telesno preiskavo, preden je lahko uresničil volilno pravico. Kot zapornik ni bil moteč in ni bilo razlogov za strah, da bi se lahko vedel nasilno. Ko se je slačil, je bil deležen zaničljivih opazk paznikov, zaradi tega poniževanja pa ni več hotel odložiti nobenega oblačila. Posledično so mu odrekli volilno pravico. To je pomenilo ponižujoče ravnanje v smislu 3. člena.⁸⁸

V zadevi Van der Ven proti Nizozemski je kombinacija rutinske preiskave, pri kateri se mora zapornik sleči do golega, v najstrože zastraženem zaporu in ob drugih strogih varnostnih ukrepih pomenila nehumano ali ponižujoče ravnanje. Ena od stvari, ki jih je pritožnik najteže prenašal, je bila vsakotedska preiskava, pri kateri se je moral sleči do golega, kar je trajalo tri leta in pol, ta ukrep pa se je izvajal brez prepričljivih varnostnih potreb in ob izvajanju vseh drugih strogih varnostnih ukrepov.⁸⁹

V zadevi Frérot proti Franciji telesne preiskave niso temeljile na prepričljivih potrebah po varnosti, ampak na domnevi o prikrivanju. Zato je sodišče ugotovilo kršitev.⁹⁰

V zadevi El Shennawy proti Franciji so presodili, da so večkratne preiskave celega telesa zelo nevarnega zapornika, ki so jih tudi po osemkrat dnevno v kratkem časovnem obdobju izvajale uradne osebe z balaklavami in ki so jih sprva snemali na video, pomenile kršitev 3. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah: preiskave celega telesa so sicer nujno potrebne, vendar morajo biti ustrezno izvedene, v tem primeru pa so bile bolj ponižujoče, kot je neizogibno pri preiskavah, pri katerih se morajo zaporniki sleči do golega.⁹¹

6.3 Načini spremljanja varnosti v zaporih

Preiskava, pri kateri se morajo zaporniki sleči do golega, ni edini vidik notranjih varnostnih ukrepov, ki lahko sproži vprašanja po EKČP: testiranje na droge⁹² in druge oblike prisilnega zdravniškega pregleda zapornika pomenijo poseganje v spoštovanje do zasebnega življenja, a veljajo za upravičene, kadar država lahko pokaže, da se ti ukrepi izvajajo zaradi reda ali v korist samega zapornika.⁹³ Vendar pa je v vsakem primeru potrebna primerna pravna podlaga za praktično preprečevanje samovoljnega izvajanja tega ukrepa:

⁸⁸ Iwańczuk proti Poljski (15. 11. 2001), 50.–60. odstavek.

⁸⁹ Van der Ven proti Nizozemski ESČP 2003-II, 46.–63. odstavek. Glej tudi *Lorsé* in drugi proti Nizozemski (4. 2. 2003), 58.–74. odstavek.

⁹⁰ Frérot proti Franciji 2007-VII, 35.–48. odstavek.

⁹¹ El Shennawy proti Franciji (20. 1. 2011), 39.–46. odstavek.

⁹² Pritožba št. 21132/93, Peters proti Nizozemski, odločba Komisije z dne 6. 4. 1994, DR 77, str. 75, in pritožba št. 20872/92, A. B. proti Švici, odločba Komisije z dne 22. 2. 1995, DR 80, str. 66 (prisilna zdravstvena intervencija v obliki urinskih testov, ki jih morajo opraviti zaporniki, pomeni poseg v spoštovanje zasebnega življenja, je pa utemeljena kot nujnega pomena za preprečevanje zločinov in izgrediv).

⁹³ Matter proti Slovaški (5. 7. 1999), 64.–72. odstavek (prisilni pregled duševnega zdravja zapornika na temelju njegove lastne koristi).

V zadevi *Van der Graaf proti Nizozemski* je bil zapornik v centru za prestajanje pripora približno štiri mesece in pol nenehno izpostavljen video opazovanju. Nadzor je veljal za primerne zaradi odziva družbe na obtožbe, ki so bremenile pritožnika (namreč sum, da je ustrelil in ubil znanega politika), in zaradi zmanjšanja tveganja samomora ali drugačne poškodbe zapornika. Ko je sodišče pritožbo razglasilo za nesprejemljivo, je upoštevalo, da čeprav je pomanjkanje zasebnosti morda povzročalo stisko, ni bilo zadostno ugotovljeno, da je bil pritožnik zaradi takega ukrepa dejansko žrtev duševnega trpljenja, ki bi pomenilo nečloveško ali ponižujoče ravnanje v smislu 3. člena. Pritožba prav tako ni bila utemeljena v smislu 8. člena zaradi javnih nemirov, ki ga je povzročilo njegovo domnevno kaznivo dejanje, in pomembnosti tega, da mu sodijo. Povedano drugače, poseganje v spoštovanje do zasebnega življenja lahko v teh okoliščinah velja kot nekaj nujno potrebnega v demokratični družbi, saj je v interesu javne varnosti ter preprečevanja nereda in kaznivih dejanj.⁹⁴

V zadevi *Lindström in Mässeli proti Finski* je zahteva, da zapornika kratek čas nosita „zapečaten“ kombinezon po sumu namere tihotapljenja drog, povzročila, da sta nekajkrat v kombinezon opravila veliko potrebo. V tem primeru je sodišče sklenilo, da kršitve 3. člena ni bilo, saj so obstajali močni varnostni razlogi za zaprt kombinezon, ki ga nosijo zaporniki ob osamitvi, in ni bilo namena poniževati zapornikov; ugotovilo pa je kršitev 8. člena zaradi nezadostne pravne podlage za tako ravnanje.⁹⁵

6.4 Uporaba prisilnih sredstev

Obstaja tveganje, da že sama uporaba prisilnih sredstev pomeni obliko slabega ravnanja ali vsaj spodkopava vzpostavitev harmoničnih odnosov med osebjem in zaporniki. Prisilna sredstva so opredeljena kot zunanje mehanske naprave, namenjene za omejevanje ali onemogočanje gibanja človekovega telesa ali njegovih delov. Prisilna sredstva prinašajo veliko tveganje za mučenje ali drugo slabo ravnanje zaradi svoje intruzivnosti in tveganja za povzročitev poškodbe, bolečine in ponižanja. Nekatere naprave so prepovedali ali obsodili, ker so same po sebi ponižujoče in boleče. Standardi, razviti na podlagi medicinske etike, prepovedujejo, da bi zdravstveno osebje kakor koli sodelovalo v postopku omejevanja zapornika ali pripornika. Daljša uporaba prisilnih sredstev ni terapevtsko utemeljena; njihova uporaba lahko pomeni slabo ravnanje.

Obstaja tudi tveganje, da bi prisilna sredstva neposredno in namerno zlorabili kot pripomoček za namerno slabo ravnanje ali imobilizacijo pripornikov, ki jih nato pretepajo ali drugače zlorabljajo. Poleg namernega izvajanja mučenja je uporaba lisic in drugih prisilnih sredstev med zasliševanjem proble-

matična, če se ta sredstva uporabljajo za „mehčanje“ zapornika, zastraševanje ali „zlom“ z namenom izvabljanja priznanja ali izjave. Zato je treba prisilna sredstva uporabljati kar najkrajši čas in nikoli kot kazen. Tudi CPT meni, da mora biti uporaba prisilnih sredstev izjema, ki jo prekinemo ob prvi mogoči priložnosti, ki je nikoli ne uporabljamo (oziroma podaljšano uporabljamo) kot kazen in ki jo vedno spremljata „nenehen in ustrezen nadzor“ zapornika in zagotovitev zdravljenja.⁹⁶

Zapornik, zoper katerega je osebje uporabilo katero koli prisilno sredstvo, bi moral imeti pravico, da ga takoj pregleda zdravnik in da se po potrebi tudi zdravi. Ta pregled bi moral biti opravljen zunaj slušnega, zaželeno pa je, da tudi zunaj vidnega polja nemedicinskega osebja. Ugotovitve pregleda (vključno s kakršnimi koli pomembnimi izjavami zapornika in zdravnikovimi ugotovitvami) bi morale biti uradno zapisane in dane na razpolago zaporniku. V redkih primerih, ko se je treba zateči k uporabi sredstev fizične prisile, je treba imeti zapornika pod stalnim in ustreznim nadzorom. Sredstva prisile bi bilo treba odstraniti takoj, ko je to mogoče in primerno; nikakor pa ne bi smela biti uporabljena (ali trajanje njihove uporabe podaljševano) kot kazen. In končno, vsak primer uporabe prisilnih sredstev bi moral biti zapisan.⁹⁷

Daljša uporaba prisilnih sredstev ni terapevtsko utemeljena. Uporabljati jih je treba zakonito, sorazmerno in v nujnih primerih.

Zatekanje k fizični sili, ne da bi bilo to nujno potrebno zaradi vedenja zapornika, načeloma lahko sproži vprašanje, ali to pomeni slabo ravnanje v smislu 3. člena EKČP.⁹⁸ V Evropskih zaporskih pravilih je jasno navedeno tudi, da je uporaba sile ali prisilnih sredstev upravičena le v strogo določenih primerih (kot so samoobramba, poskus pobega ali aktivno ali pasivno upiranje ukazu, ki ima podlago v zakonu ali drugih predpisih), pri tem pa se ne sme uporabiti več sile, kot je nujno potrebno. Zaporskemu osebju se omogoči posebno telesno usposabljanje zaradi obvladovanja agresivnih zapornikov.⁹⁹

⁹⁴ Van der Graaf proti Nizozemski (odločba) (1. 6. 2004).

⁹⁵ Lindström in Mässeli proti Finski (14. 1. 2014), 37.–50. in 58.–66. odstavek.

⁹⁶ 2. splošno poročilo, op. cit., 53. odstavek. Glej 11. splošno poročilo, op. cit., 26. odstavek. »Bistvena sestavina vsakega humanega zaporskega sistema je primerno izbrano in izobraženo osebje, ki zna vzpostaviti ustrezen odnos v stiku z zaporniki ter svoje delo opravlja s predanostjo in ne le kot službo. Oblikovanje dobrega odnosa z zaporniki bi moralo biti ključni element tega poklica. Za razpravo v poročilih o državah glej CPT/Inf (2009) 25 [Bosna in Hercegovina], v 77. odstavku: »omejevanje zapornikov, pri katerih obstaja grožnja samopoškodovanja, tako, da jih z lisicami priklenimo na posteljo, ni sprejemljivo. Obstajajo alternativni načini mehničnega omejevanja zapornika, ki so primernejši in povzročajo manj poškodb.«

⁹⁷ 2. splošno poročilo – CPT/Inf(92)3, 53. odstavek.

⁹⁸ Ribitsch proti Avstriji, (1995) A336, 38. odstavek, in Tekin proti Turčiji 1998-IV, 53. odstavek.

⁹⁹ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 64.–68. pravilo.

To načelo velja tudi pri uporabi lisic. Zaporniki ne smejo biti vklepani v lisice brez resnih varnostnih razlogov, uporaba prisilnih sredstev pa je legitimna le, če je **zakonita, nujna in sorazmerna**.¹⁰⁰

V zadevi Tarariyeva proti Rusiji je sodišče menilo, da je priklepanje zapornika na posteljo, ko je bil hudo bolan, pomenilo kršitev 3. člena.¹⁰¹ Podobno kršitev so ugotovili v zadevi Filiz Uyan proti Turčiji, ko zapornici z dolgo zaporno kaznijo niso hoteli sneti lisic, ko so jo peljali na ginekološki pregled, ki je potekal v navzočnosti moških paznikov.¹⁰²

V zadevi Kashavelov proti Bolgariji je sodišče ugotovilo, da je sistematično vklepanje zapornika ob vsakem odhodu iz celice, kar je trajalo trinajst let, čeprav ni bilo nobenih kazalnikov tveganja, pomenilo kršitev 3. člena; sodišče je upoštevalo standarde CPT, po katerih sistematično vklepanje pomeni ponižujoče ravnanje.¹⁰³ Nasprotno pa kršitev ni bila ugotovljena v zadevi Portmann proti Švici, v kateri so posebej nevarnemu osumljencu na glavo nataknili kapuco in ga za dve uri umirili z lisicami in okovi.¹⁰⁴

Skratka, prisilna sredstva je treba uporabljati le v izjemnih okoliščinah, kadar ni na voljo drugih možnosti, da zaporniku preprečimo poškodovanje drugih ali samega sebe ali da preprečimo pobeg med prevozom. Kadar je uporaba prisilnih sredstev načeloma legitimna, način njihove uporabe ne sme biti ponižujoč ali boleč (na primer tesnejše vklepanje, kot je nujno). Da lahko ustrezno preučimo, ali je bila uporaba prisilnih sredstev primerna, je obvezno ustrezno dokumentiranje uporabe prisilnih sredstev. Skratka, izbrana metoda mora biti sorazmerna s situacijo in samodejno zatekanje k prisilnim sredstvom ni potrebno, če bi zadoščalo kratkotrajno ročno obvladovanje ob uporabi večšin umirjanja situacije. Poleg tega prisilnih sredstev ne smemo nikoli uporabljati diskriminatorno, ranljivost pa je treba upoštevati ne glede na jasne postopke, na primer pri bolnih ali poškodovanih zapornikih, starejših zapornikih ali invalidih.¹⁰⁵

6.5 Izrek odredbe oddaje v samico

Oddaja v samico ali osamitev prinaša tveganje slabega ravnanja. CPT opredeljuje oddajo v samico kot „odredbo, da mora zapornik bivati ločeno od dru-

gih zapornikov, lahko pa biva s še enim ali dvema zapornikoma“.¹⁰⁶ Oddajo v samico je mogoče izreči iz različnih razlogov: kot disciplinsko sankcijo ali kot odziv na „nevarnost“ oziroma „težavno“ vedenje, opaženo pri zaporniku, za namen kazenske preiskave, na lastno željo zapornika ali za varovanje zapornika pred tveganjem nasilja drugih zapornikov.¹⁰⁷ Po mnenju CPT mora biti oddaja v samico vedno upravičena, ustrezati pa mora tudi določenim načelom, povzetim v kratici „PLANN“: to pomeni, da mora biti oddaja v samico *sorazmerna* (*proportionate*, tj. povezana z dejansko ali morebitno škodo, ki jo je treba reševati: močnejši kot je razlog za oddajo v samico, tem dlje mora trajati); *zakonita* (*lawful*, tj. jasno in ustrezno urejena z notranjo zakonodajo); *odgovorna* (*accountable*, tj. za vse izrečene ukrepe se mora voditi popolna evidenca o odločanju in nadaljnjih zahtevah); *nujna* (*necessary*, tj. dovoljene so samo omejitve, nujne za izpolnitev zakonskih zahtev) in *nerazlikujoča* (*non-discriminatory*, tj. pri odločanju o izreku oddaje v samico je treba zagotoviti, da se nepomembne zadeve ne upoštevajo).¹⁰⁸

Kadar se kot kazen uporablja oddaja v samico:

CPT zaradi učinkov samice, ki so lahko zelo škodljivi, meni, da načelo sorazmernosti zahteva, da jo kot disciplinsko kazen uporabljamo le izjemoma in kot zadnje sredstvo, in to kar najkrajši čas. CPT meni, da za določeno kaznivo dejanje kazen ne sme biti daljša od 14 dni, še boljše pa je, če je krajša. Pri mladoletnikih CPT vztraja, da je treba oddajo v samico kot disciplinsko sankcijo izreči le kot zadnje sredstvo, in še to za zelo kratko obdobje.¹⁰⁹ Poleg tega je

¹⁰⁶ Glej 21. splošno poročilo CPT/Inf(28), 53.–64. odstavek (podrobna izjava o oddaji v samico). V Carigrjski izjavi o oddaji v samico (2007) je samica opredeljena kot »fizična osamitev posameznikov, ki so zaprti v celice od dvaindvajset do štiriindvajset ur na dan« in kjer so »smiselni stiki z drugimi navadno zmanjšani na minimum«, »spodbude pa so zmanjšane ne le količinsko, ampak tudi kakovostno ... dostopne spodbude in občasni družbeni stiki so redko plod svobodne izbire in so na splošno monotoni ter pogosto niso sočutni«. Glej tudi Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 53. pravilo: »Visoka stopnja varovanja ali zaščitni ukrepi naj se uporabijo le v posebnih okoliščinah. Ko se ti ukrepi uvedejo, morajo biti hkrati upoštevani jasni postopki za posameznega zapornika. Naravo takih ukrepov naj v vsakem posameznem primeru odobrijo pristojne oblasti za posamezno časovno obdobje. ... Takih ukrepov se uporabijo za posameznike in ne za skupine zapornikov.« Za mednarodne standarde glej Carigrjsko izjavo o uporabi in učinkih oddaje v samico (2007) ter Poročilo posebnega poročevalca ZN o mučenju, dok. A/66/268 (2011). Glej tudi Pravila ZN za ravnanje z zapornicami in ukrepe brez odvzema prostosti za storilke kaznivih dejanj (Bangkoška pravila) (2010), 22. pravilo (prepoved oddaje v samico za nosečnice, ženske z novorojenčki in doječe matere).

¹⁰⁷ 21. splošno poročilo, CPT/Inf (2011) 28, 53. odstavek. V Carigrjski izjavi o oddaji v samico (2007) je navedeno tudi, da se »oddaja v samico v sistemih kazenskega pravosodja po svetu na splošno uporablja v štirih okoliščinah: kot disciplinska kazen za obsojence, za osamitev posameznikov med kazensko preiskavo, ki še traja, vse bolj kot administrativni pripomoček za obvladovanje določenih skupin zapornikov in kot sodno kaznovanje. V mnogih pravosodnih sistemih oddajo v samico uporabljajo tudi kot nadomestek za ustrezno zdravstveno ali psihiatrično oskrbo duševno motenih posameznikov, poleg tega pa oddajo v samico vse bolj uporabljajo tudi kot del prisilnega zasliševanja, zato je pogosto sestavni del prisilnega izginotja ali osamitve.«

¹⁰⁸ 21. splošno poročilo, CPT/Inf (2011) 55. odstavek.

¹⁰⁹ 24. splošno poročilo CPT/Inf (2015) 1, 128. odstavek.

¹⁰⁰ Poročilo o obisku Pododboru za preprečevanje mučenja leta 2008 v Beninu, 15. 3. 2011, CAT/OP/BEN/1, 107. odstavek.

¹⁰¹ Tarariyeva proti Rusiji 2006-XV, 108.–111. odstavek.

¹⁰² Filiz Uyan proti Turčiji (8. 1. 2009), 32.–35. odstavek.

¹⁰³ Kashavelov proti Bolgariji (20. 1. 2011), 38.–40. odstavek.

¹⁰⁴ Portmann proti Švici (11. 10. 2011), 66.–72. odstavek.

¹⁰⁵ Glej sodno prakso, ki smo jo obravnavali na str. 20–26.

treba prepovedati zaporedne disciplinske kazni, katerih posledica je neprekinjeno bivanje v samici, ki presega najdaljše obdobje. Vsa kazniva dejanja, ki jih zagreši zapornik in zahtevajo resnejše sankcije, je treba obravnavati v sistemu kazenskega pravosodja. Razlog za izrek oddaje v samico in dolžina, za katero se izreče, morata biti v celoti dokumentirana v zapisniku o disciplinskem zaslišanju. Taki zapisniki morajo biti na voljo višjim upravnikom in nadzornim organom. Obstajati mora tudi učinkovit pritožbeni postopek, v katerem lahko ponovno preučimo ugotavljanje krivde in/ali določitev kazni dovolj hitro, da ju lahko v praksi spremenimo. To mora nujno spremljati pravno svetovanje, ki je na voljo zapornikom v tej situaciji. Zapornike, ki prestajajo to kazen, mora vsak dan obiskovati direktor zapora ali drug član višje uprave, ukaz za konec bivanja v samici pa je treba izdati, kadar je to potrebno zaradi stanja ali vedenja zapornika. Treba je voditi zapisnik o takih obiskih in s tem povezanih odločitvah.¹¹⁰

V zvezi s posledicami osamitve za osebnost zapornika sodišče ponovno poudarja, da gre pri vseh oblikah oddaje v samico brez ustrezne duševne in fizične spodbude pričakovati dolgoročne škodljive učinke, katerih posledica je poslabšanje duševnih zmožnosti in socialnih sposobnosti. Prav tako lahko samodejno ločevanje zapornikov z dosmrtno kaznijo od preostale zaporske populacije in drugega od drugega, kadar ni na voljo obsežnih dejavnosti zunaj celic ali spodbud v celicah, samo po sebi sproži vprašanja po 3. členu EKČP, osamitev pa je treba upravičiti z določenimi varnostnimi razlogi ob nadaljnjem sklicevanju na nezavezujoče pravne instrumente.

Ali s tem sprožamo vprašanja, ki spadajo na področje 3. člena, je odvisno od določenih dejstev vsakega primera, vključno s pogoji, v katerih smo ukrep izrekli, strogostjo ukrepa, njegovim trajanjem, namenom, ki ga želimo doseči, in njegovimi učinki na zapornika. Izrek oddaje v samico za nedoločeno obdobje ali ob popolni čutni in družbeni osamitvi ni skladna z jamstvom,¹¹¹ kršitev 3. člena pa lahko pomenijo tudi druge oblike oddaje v samico, kadar ni ustreznih duševnih in fizičnih spodbud, kadar so materialni pogoji slabi ali kadar se ne upošteva zdravstveno stanje zapornika.¹¹² V Romuniji nameravajo z državnimi smernicami omejiti uporabo oddaje v samico. Načelo, da je treba segregacijo izreči le, dokler ne najdemo uresničljive druge možnosti, kaže na to, da

110 21. splošno poročilo, CPT/Inf (2011) 28., 56. in 57. odstavek.

111 Van der Ven proti Nizozemski 2003-II, 51. odstavek, in prim. Ramirez Sanchez proti Franciji [VS], 2006-IX, 138. odstavek in 125.–150. odstavek (podaljšana oddaja v samico za terorista: kršitve 3. člena ni bilo, če upoštevamo število obiskov njegovih pravnih zastopnikov).

112 Glej npr. Iorgov proti Bolgariji (11. 3. 2004), 83. odstavek (verjetnost dolgoročnega poslabšanja duševnih zmožnosti in socialnih sposobnosti); Csüllög proti Madžarski (7. 6. 2011), 34. odstavek (dolgotrajna oddaja v samico v neustreznih razmerah pridržanja); Hellig proti Nemčiji (7. 7. 2011) (enotedenska oddaja v samico brez oblačil) in Plathey proti Franciji (10. 11. 2011), 39.–57. odstavek (enomesečno zadrževanje v zaudarjajoči disciplinski celici 23 ur na dan: kršitev).

je treba, kadar je vzrok za segregacijo povezan z določenim zaporom, zapornika premestiti, da segregacija ni več potrebna. Zapornik, ki je ločen od drugih, ima pravico do stika s pravnim zastopnikom in še naprej na voljo ustrezna sredstva za ohranjanje stika z družinskimi člani, razen če varnostni zadržki ne narekujejo drugače, imeti pa mora tudi možnost sodelovanja pri dejavnostih (kadar je mogoče, skupaj z drugimi zaporniki), s čimer preprečimo odvzem čustvenega zaznavanja. V Združenem kraljestvu [Angliji in Walesu] zapornike v segregaciji strogo nadzorujejo, vsak dan pa jih obiskujejo guverner, duhovnik in neodvisni organ za spremljanje ter zdravstvene službe. Za zapornike, pri katerih obstaja tveganje samopoškodovanja, se uporablja varnostni algoritem, ki določa, ali zapornik lahko prenese obdobje segregacije, izvajajo pa se tudi revizije, ki zagotavljajo, da delujejo sistemi za varno vodenje zapornikov v segregaciji.

Uporaba odredbe oddaje v samico mora biti zakonita, nujna in sorazmerna. Samica za nedoločen čas in v primeru zmanjšane zavesti ni v skladu z Evropska konvencija o človekovih pravicah.

Natančneje povedano, taki ukrepi so lahko izrečeni le, kadar so v skladu z notranjim pravom in kadar jih spremljajo postopkovna jamstva.

Posledično izrek oddaje v samico, kadar tveganje, ki ga pomeni zapornik, ni dovolj hudo, da bi bil ta ukrep upravičen, ali kadar izrečene omejitve niso smiselno povezane z nameni, ki naj bi jih dosegli z oddajo v samico, pomeni kršitev 3. člena.¹¹³

6.6 Disciplinski postopki

V domačih zaporskih pravilih vedno najdemo predpise za zagotavljanje reda v zaporu, kršenje teh predpisov pa lahko povzroči izvajanje sankcij. Evropska zaporska pravila priznavajo, da je ohranjanje discipline in reda nujno potrebno za zagotavljanje varnosti v zaporih. V notranji zakonodaji je zato treba določiti ravnanje, ki pomeni disciplinski prekršek, vrste in trajanje kazni, ki se lahko naloži ob ugotovitvi kršitve, organ, pristojen za naložitev take kazni, in dostop zapornika do pritožnega organa (in njegova pooblastila).¹¹⁴

113 X. proti Turčiji (9. 10. 2012), 31.–45. odstavek (zadrževanje homoseksualnega zapornika v popolni osami dlje kot osem mesecev, da bi ga zaščitili pred drugimi zaporniki: kršitev); prim. Rohde proti Danski (21. 7. 2005), 93. odstavek (pripornik, ki je bil v samici skoraj leto dni: kršitve ni bilo).

114 Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 55.–63. pravilo.

Tudi za CPT so za preprečevanje razvoja neuradnih in nenadzorovanih sistemov nadzora nujne jasne izjave o pričakovanem vedenju in disciplinskih postopkih, ki so formalno vzpostavljeni in se praktično izvajajo. S tem preprečujemo uporabo neuradnih režimov, ki obstajajo hkrati s formalnimi postopki.¹¹⁵ Institucionalne prakse, ki temeljijo na načelu „kar najmanj papirjev, kar največ učinkovitosti“, so zato sumljive. Zaporniki morajo imeti pravico, da jih zaslišijo in da se pritožijo proti vsaki izrečeni sankciji, vsaka kazen pa mora ustrezati prekršku in ne sme biti nesorazmerna. Jamstva je treba spremljati tudi pri izreku določenih oblik kazenskega pridržanja, kot so oddaja v samico ali „posebni omejevalni“ ukrepi; kadar obstajajo tudi drugi postopki, ki omogočajo izrek neprostoovoljne ločenosti zapornika od drugih zapornikov iz disciplinskih ali varnostnih razlogov, pa morajo biti v takih postopkih zagotovljena tudi učinkovita jamstva za pisno obveščanje o razlogih za ukrep, možnost predstavljanja svojih stališč in možnost „izpodbijanja ukrepa pred ustreznim organom“.¹¹⁶ CPT jasno navaja, da se samopoškodovanje ne sme obravnavati kot disciplinska zadeva.¹¹⁷

Verjetno je očitno, da polno razvita postopkovna jamstva na isti ravni, kot bi veljala v okviru določanja kazenskih obtožb, niso nujno primerna v vseh takih primerih. Vendar pa iz odločanja o tem, ali naj prekrške v zaporu v notranji zakonodaji označimo kot „disciplinske“ ali „administrativne“ namesto „kazenskih“, ni nujno izključena uporaba jamstev v smislu 6. člena EKČP. Povedano drugače, če prekršek v zaporu v notranji zakonodaji opredelimo kot zgolj „disciplinski“, to ni prepričljivo. Bolj ko je morebitna sankcija „občutno škodljiva“, bolj je verjetno, da se bo prekršek obravnaval kot kazenski, zlasti če kazen prinaša občutno izgubo prostosti.¹¹⁸

V zadevi Campbell in Fell proti Združenemu kraljestvu med disciplinske prekrške niso spadale le zadeve notranje discipline, ampak tudi vedenje, ki je bilo po notranji zakonodaji kaznovano s skoraj triletnim podaljšanjem kazni. Ob upoštevanju posebne teže očitanih kaznivih dejanj in posledičnem podaljšanju kazni za petsto sedemdeset dni (kar pomeni izgubo možnosti

115 Za nadaljnjo obravnavo glej Morgan, R., in Evans, M., *Combating Torture in Europe*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2002, str. 117–121.

116 2. splošno poročilo – CPT/Inf(92)3, 55. odstavek (čeprav je »mogoče, da so določene podrobnosti iz obvestila izpuščene zaradi varnostnih razlogov«).

117 Glej na primer CPT/Inf (2005) 13 (Avstrija), 105. odstavek: »CPT želi poudariti, da dejanja samopoškodovanja in poskusi samomora pogosto kažejo na težave in bolezni psihološke ali psihiatrične narave, zato se jih je treba lotevati s terapevtskega, ne pa kazenskega vidika.«

118 Engel in drugi proti Nizozemski (1976), A 22, 80.–85. odstavek, v 82. odstavku (vojak je dobil dva dni strogega zapora zaradi kršenja vojaške discipline, kar ni bilo dovolj, da bi se zadeva obravnavala kot »kazenska«); glej tudi pritožbo št. 7341/76, Eggs proti Švici, 11. 12. 1976, DR 15, str. 35 (odvzem prostosti zaradi petih dni strogega zapora zaradi kršenja vojaške discipline ni dovolj, da bi ugotovili »kaznivo« dejanje).

*skrajšanja kazni) je sodišče ugotovilo, da 6. člen velja za disciplinske postopke v zaporu, zato bi morali ugoditi jamstvom za pošteno obravnavo.*¹¹⁹

*V zadevi Ezeh in Connors proti Združenemu kraljestvu so dva zapornika obtožili težjih prekrškov v zaporu: grozila sta, da bosta ubila svetovalca pri izvajanju varstvenega nadzorstva oziroma napadla uslužbenca na področju izvrševanja kazenskih sankcij. Obema so zavrnilo prošnjo za pravno pomoč zagovornika pred zaslišanjem v zaporu. Oba so spoznali za kriva in izgubila sta možnost skrajšanja kazni. Sodišče je menilo, da zavrnitev pravnega zastopanja pritožnikov pomeni kršitev zahtev iz 6. člena. Izrek dodatnih dni zaporne kazni je pomenil nov odvzem prostosti, izrečen iz kazenskih razlogov.*¹²⁰

119 Campbell in Fell proti Združenemu kraljestvu (1984), A 80, 69.–73. odstavek.

120 Ezeh in Connors proti Združenemu kraljestvu [VS] 2003-X, 90.–103. odstavek.

7. poglavje

Zaposleno osebje

7.1 Uvod

Izbira in usposabljanje osebja sta ključnega pomena za izvajanje politik nediskriminacije. Zaporosko osebje opravlja pomembno javno službo in njihov izbor, izobraževanje in delovne razmere jim morajo dopuščati, da ohranjajo visoke standarde skrbi za zapornike.

Celo najbolj opremljeni zapori z izjemnimi materialnimi razmerami za pridržanje bodo pomanjkljivi, če zaporosko osebje ne bo kos svoji nalogi. Kot je pogosto poudaril CPT, so konstruktivni odnosi med zaporniki in osebjem velikega pomena pri zmanjševanju napetosti, s tem pa verjetnosti, da bo v ustanovi prišlo do nasilja. Kot smo že poudarili, je pri preprečevanju slabega ravnanja bistveno ohranjanje učinkovitega nadzora in varnosti v zaporu na način „dinamične varnosti“. Zaporosko osebje in zaporska uprava sta nujnega pomena za preprečevanje slabega ravnanja.

Konstruktivni odnosi med zaporniki in osebjem so velikega pomena pri zmanjševanju napetosti, s tem pa verjetnosti, da bo v ustanovi prišlo do nasilja.

7.2 Izbira kadrov, usposabljanje in pogoji za zaposlitev

Sposobno zaporosko osebje je tako bistvenega pomena pri preprečevanju slabega ravnanja. To samoumevno dejstvo upoštevajo številni standardi Sveta Evro-

pe, vključno z resolucijami in priporočili Odbora ministrov državam članicam. V teh je poudarjen osrednji pomen zaposlovanja, izbire in usposabljanja osebja.¹²¹

Zlasti v Evropskih zaporskih pravilih sta poudarjeni javna narava zaporske službe in njena nadvse pomembna vloga pri ohranjanju dostojanstva vsakega zapornika:

72.1 Zapori naj bodo vodeni etično. Zaporniki naj se obravnavajo humano, spoštuje naj se njihovo dostojanstvo.

72.2 Osebje mora izkazovati jasen občutek za koristnost zaporskega sistema. Vodstvo ponuja vodenje pri tem, kako ta cilj najbolj doseči.

72.3 Obveznosti osebja so večje od obveznosti paznikov. Upoštevajo naj potrebo po ponovni vključitvi zapornika v družbo po prestani kazni s pomočjo programa pozitivne skrbi in pomoči.

72.4 Osebje naj dela po visoko poklicnih in osebnostnih merilih.

73. Zaporske oblasti naj namenjajo veliko pozornosti pravilom, ki se nanašajo na osebje.

74. Posebno pozornost je treba nameniti odnosu med najnižjim zaporskim osebjem in zaporniki pri njihovi oskrbi.

75. Osebje naj se ves čas vede primerno in opravlja svoje naloge, tako da na zapornike trajno vpliva s svojim dobrim zgledom in s tem pridobiva njihovo spoštovanje.

Zaposlovanje osebja, zlasti uslužbencev na področju izvrševanja kazenskih sankcij, naj temelji na pazljivi izbiri kadra. Bistveno je upoštevati dejavnike, kot so osebnostne lastnosti, razmišljanje, motivacija in spretnost v medsebojnih odnosih, sposobnost za dobre delovne odnose, izkazovanje trdnega, a pravičnega pristopa k situacijam ter sposobnost ostati miren in se hitro odločati. Skratka, ob izbiri novega osebja naj zaporske oblasti „še posebej name-nijo pozornost integriteti, humanosti, profesionalni usposobljenosti in osebni primernosti za zahtevno delo, ki ga bodo morali opravljati“. Osebje naj bo „natančno izbrano, primerno usposobljeno na začetku in tudi nadalje. Plačano mora biti kot poklicni delavci in imeti status, ki ga civilna družba lahko spoštuje“ (76. pravilo), ter „naj bo izbrano za nedoločen čas in naj ima javni status z delovnim zavarovanjem pod pogojem, da se primerno vede, je učinkovito, je dobrega fizičnega in duševnega zdravja ter ima primerno raven izobrazbe“, plače pa morajo biti ustrezne, da pritegnejo primerno osebje in da to ne odhaja drugam; prejemki iz zaposlitve in delovne razmere morajo biti ustrezni „glede na zahtevno naravo dela v okviru organov za odkrivanje in pregon“.¹²²

¹²¹ Glej Resolucijo Odbora ministrov (66) 26 o statusu, zaposlovanju in usposabljanju zaporskega osebja; Resolucijo Odbora ministrov (68) 24 o statusu, izbiri in usposabljanju stopenj osebja v kazenskih ustanovah ter Prilogo I k Priporočilu R (97) 12 Odbora ministrov državam članicam o osebju, ki se ukvarja z izvrševanjem sankcij in ukrepov.

¹²² Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 76.–79. pravilo.

Usposabljanje osebja se lahko razlikuje po državah, pa tudi po ustanovah, odvisno od posebnih dejavnikov. Vendar pa morajo v nekem sistemu veljati isti pogoji in standardi usposabljanja ter nadaljnega izobraževanja. Začetno in nadaljevalno usposabljanje (in specialistično usposabljanje za ranljive skupine zapornikov), ki mu pred nastopom službe sledi opravljen preizkus sposobnosti, je nujen pogoj. Usposabljanje ne sme zajemati le teoretičnih (kot so kazensko pravo, poklicni standardi itd.) in tehničnih znanj in veščin (kot so uporaba sile in prisilnih sredstev, samoobramba ali prva pomoč), ampak tudi mehke veščine, zlasti medsebojno komuniciranje.

Usposabljanje naj vsebuje tudi navodila o ustreznih mednarodnih in regionalnih dokumentih in standardih človekovih pravic, še posebej Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, standardih CPT ter Evropskih zaporskih pravilih.

Osebjem, ki se neposredno ukvarja z zaporniki, naj bo izurjeno v tehnikah, ki omogočajo čim manjšo uporabo sile pri posredovanju zaradi nasilnega zapornika. Osebjem, ki je pristojno za posebno skupino zapornikov, kot so tuji državljani, ženske, mladoletniki ali duševno bolni itd., naj bo omogočeno posebno usposabljanje za njihovo delo.¹²³

Vodstvo naj zagotavlja, da bo vse osebe do konca poklicne poti vzdrževalo ali izboljševalo znanje ter poklicne sposobnosti z obiskovanjem tečajev usposabljanja in razvojem, ki naj bo organizirano ob primernih časovnih presledkih.

Osebjem, ki je pristojno za posebno skupino zapornikov, naj bo omogočeno posebno usposabljanje za njihovo delo.

Skratka, vse osebe, vključno z ustreznimi organi, službami, strokovnjaki in zvezami, ki sodelujejo pri ocenjevanju in obravnavi nevarnih storilcev kaznivih dejanj, je treba izbrati na podlagi določenega znanja, spretnosti in kompetenc ter ga strokovno nadzirati.¹²⁴ Treba je imeti dovolj sredstev in usposobljenosti pri ocenjevanju posebnih potreb, dejavnikov tveganja in pogojev te skupine ter pri ravnanju ob tem. Posebne sposobnosti so potrebne pri delu

123 Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 81. pravilo.

124 Delo pod nadzorom pomeni, da strokovnjak ali skupina strokovnjakov, kot so psihologi, psihoterapevti ali člani skupine za obravnavo, uporabljajo storitve drugega svetovalca ali psihoterapevta za ocenjevanje dela s strankami, svojega strokovnega razvoja, pogosto pa tudi svojega osebnostnega razvoja. Nadzor je pomemben iz dveh razlogov: 1) zaradi varovanja strank in 2) zaradi izboljšane sposobnosti strokovnjakov, da koristijo strankam. Nadzor varuje stranke tako, da se v delo strokovnjaka in stranke vključi nepristranska tretja oseba, s čimer se pomaga zmanjšati tveganje, da bi kaj resnega spregledali, in zadevnemu strokovnjaku pomaga pri razmisleku o pristopu do stranke.

s storilci kaznivih dejanj, ki trpijo zaradi duševnih motenj. Treba je poskrbeti za usposabljanje za večstransko sodelovanje med osebjem v zaporih in zunaj njih.

Te teme se pojavljajo tudi v poročilih CPT, kjer CPT ugotavlja, da razvite komunikacijske veščine pomagajo zmanjševati napetost v zaporih in pomagajo zaporskemu osebjem reševati situacije brez zatekanja k fizični sili.¹²⁵ Poudarjena je dinamična varnost: zaporsko osebe si mora prizadevati, da je razpoložene v zaporu pozitivno do „uveljavljanja konstruktivnih – ne pa napetih in nasprotujočih si – odnosov med zaporniki in osebjem, kar zmanjšuje napetosti, ki se porajajo v vsakem zaporniškem okolju, ter hkrati dobro vpliva na zmanjšanje možnosti nasilnih incidentov in s tem povezanega slabega ravnanja“;¹²⁶ najvišji cilj je zagotoviti, da bi „nadziranje zapornikov in omejevanje njihovega gibanja potekala v pozitivnem duhu sporazumevanja med zaporniki in osebjem“.¹²⁷ Dinamične varnosti pa ne bomo dosegli brez ustrezno usposobljenega osebjem: osebe je treba zato najemati glede na sposobnosti komuniciranja z drugimi, te sposobnosti pa je treba spodbujati in razvijati z usposabljanjem.

Vse to lahko povzamemo v eno samo preprosto vodilo:

„Bistvena sestavina vsakega humanega zaporskega sistema je primerno izbrano in izobraženo osebe, ki zna vzpostaviti ustrezen odnos pri stikih z zaporniki ter svoje delo opravlja s predanostjo in ne le kot službo.“¹²⁸

7.3 Ustrezna kadrovska zasedba

Če pa «ni boljšega zagotovila proti slabemu ravnanju zoper osebo, ki ji je odvzeta prostost, kakor dobro usposobljen ... uslužbenec na področju izvrševanja kazenskih sankcij»,¹²⁹ je potrebna tudi ustrezna kadrovska struktura:

Za dobre odnose med osebjem in zaporniki je pomembno, da je ob vsakem času v zaporih in prostorih, kjer zaporniki opravljajo druge dejavnosti, ustrezno število osebjem. ... Režimi z majhnim številom zaposlenih ali majhnim številom osebjem, pri katerih je manjša možnost za neposredne stike z zaporniki, preprečujejo razvijanje pozitivnih odnosov, na splošno pa ustvarjajo okolje, v katerem ni varnosti ne za osebe ne za zapornike. ... [O]b kadrovske nezadostnosti za zagotovitev osnovne ravni varnosti, vzdrževanja reda in discipline v teh ustanovah je nujno treba opravljati veliko nadurnega dela. Take razmere pa hitro povzročijo hudo obremenitev osebjem in

125 2. splošno poročilo CPT/Inf(92)3, 59. in 60. odstavek.

126 2. splošno poročilo CPT/Inf(92)3, 45. odstavek, in 11. splošno poročilo CPT/Inf(2001) 16, 26. odstavek.

127 Prav tam, 45. odstavek.

128 11. splošno poročilo CPT/Inf(2001) 16, 26. odstavek.

129 Prav tam, 59. odstavek.

prezgodnje izgorevanje, kar lahko še zaostri napetosti, ki so v zaporniškem okolju neizogibne.¹³⁰

Še en vidik ustrezne kadrovske zasedbe se nanaša na to, kako pomembno je imeti ustrezno osebje za obravnavanje posebnih potreb nekaterih skupin zapornikov. Treba je spodbujati osebje obeh spolov, saj to ugodno učinkuje na bivalno okolje, prispeva pa tudi k vzdrževanju neke stopnje normalnosti v zaporskih prostorih. S tem pomagamo preprečevati slabo ravnanje, omogočimo pa tudi ustrezno razporejanje osebja pri spolno občutljivih nalogah, na primer telesnih preiskavah.¹³¹ Večino standardov, ki jih je postavil CPT, zdaj najdemo v prenovljenih Evropskih zaporskih pravilih iz leta 2006.¹³²

7.4 Izjave o etiki

Pojem strokovnosti med osebjem lahko okrepimo tako, da sprejmemo izjave o etičnih standardih o zadevah, kot je vzdržanje od vsake oblike diskriminacije, izzivalnega vedenja ali fizičnega ali duševnega slabega ravnanja. Zaporsko osebje mora spoznati, da ima etično dolžnost primernega ravnanja s podatki o zapornikih in njihovih družinah in da „nikakor ne sme sprejeti podkupnine ali sodelovati v koruptivnih dejanjih z osumljenci ali obsojenci ali njihovimi družinami ter da mora narediti vse, kar je v njegovi moči, da zagotovi, da v takih dejanjih ne sodelujejo drugi člani osebja“.¹³³

130 11. splošno poročilo CPT/Inf (2001) 16, 26. odstavek.

131 Prav tam, 32. odstavek.

132 Glej Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 25. in 34. pravilo.

133 Glej Prilogo I k Priporočilu R (97) 12 Odbora ministrov državam članicam o osebju, ki se ukvarja z izvrševanjem sankcij in ukrepov, ter prilogo II, 13.–19. odstavek.

8. poglavje

Pritožbe, pregledi in dolžnost preiskave

8.1 Uvod

Strokovni zaporski službi, ki temelji na trdni zavezanosti etičnemu vedenju in ima usposobljeno osebje z občutkom, da opravlja koristno nalogo, se ni treba bati odkritosti in pregledov (in dejansko jo čakajo same koristi, saj bo zaradi vseh ugotovljenih pomanjkljivosti lahko sprejela ukrepe za reševanje težav). Z nenehnim „zagotavljanjem kakovosti“ lahko v zaporu dosežemo resnične in trajne spremembe.

Po eni strani imajo zaradi zaprtega sveta zapore zaporniki (pa tudi osebje) lahko težave pri izražanju težav, ne da bi jim grozile formalne sankcije. V takih situacijah je tveganje za slabo ravnanje visoko. Zato se v Evropskih zaporskih pravilih veliko pričakuje od učinkovitih notranjih postopkov, pravice zapornikov do izražanja težav ter obveznosti osebja in vodstva (in drugih akterjev v kazenskopravnem sistemu). Ta pričakovanja so trojna: delovanje učinkovitega sistema pritožb v zaporu, vzpostavitev učinkovitega sistema spremljanja, v katerega so vključeni tako notranji kot zunanji elementi, in učinkovito preiskovanje vseh kazalnikov morebitnega pojava slabega ravnanja.

8.2 Pritožbe in inšpekcijski mehanizmi

Pričakovanja, da imajo domače zaporske službe učinkovita sredstva za pritoževanje zapornikov in da obstajajo učinkoviti mehanizmi spremljanja za ugo-

tavljanje težav, tudi kadar dejanskih pritožb zapornikov sploh ni, prispevajo k zagotavljanju hitrega ugotavljanja težav.

Osnovno pričakovanje lahko jedrnato strnemo: imeti bi morali učinkovite postopke za pritožbe in inšpekcijo, ki vključujejo notranje in zunanje pritožbene mehanizme z elementom zaupnega dostopa ter so podprti s sistemom rednih obiskov neodvisnega organa (npr. odbora obiskovalcev ali nadzornega sodnika), ki je sposoben pregledati zapor, prisluhniti pritožbam zapornikov in jih spremljati; to bodo ključna jamstva proti slabemu ravnanju.¹³⁴ V več državah poznajo ureditev, v kateri se lahko zaporniki dodatno pritožijo organu, odgovornemu za spodbujanje človekovih pravic (v Armeniji npr. Uradu zagovornika človekovih pravic). V nekaterih državah poznajo sistem zaupnih pritožb, v katerem lahko zaporniki pišejo neposredno direktorju zapora brez posredovanja osebja (na Cipru in Portugalskem imajo na primer sistem zapečatenih nabiralnikov, ki so na voljo v zaporu).

Za CPT je pomen učinkovitih pritožbenih in nadzornih mehanizmov pri preprečevanju slabega ravnanja v zaporih tema, ki se vedno znova ponavlja. Ne le, da naj imajo zaporniki na voljo pritožbene mehanizme, tako notranje kot zunanje (vključno z zaupnim dostopom do ustreznega organa), ampak mora obstajati tudi neodvisni organ, ki zapor obiskuje (npr. odbor obiskovalcev ali nadzorni sodnik), ki je sposoben pregledati zapor, prisluhniti pritožbam zapornikov in jih spremljati.¹³⁵ Mehanizmi za spremljanje in nadzor v zaporih imajo posebno vlogo. Z načinom spremljanja moramo biti sposobni ugotoviti, ali gre za slabo ravnanje, in proti njemu ukrepati, enako pa velja tudi za slabe materialne razmere, ki pomenijo tveganje za blagostanje zapornika.

Imeti bi morali učinkovite postopke za pritožbe in inšpekcijo, ki vključujejo notranje in zunanje pritožbene mehanizme z elementom zaupnega dostopa ter so podprti s sistemom rednih obiskov neodvisnega organa (npr. odbora obiskovalcev ali nadzornega sodnika), ki je sposoben pregledati zapor, prisluhniti pritožbam zapornikov in jih spremljati. To bodo ključna jamstva pred slabim ravnanjem.

¹³⁴ 2. splošno poročilo CPT/Inf(92)3, 54. odstavek.

¹³⁵ 2. splošno poročilo CPT/Inf(92)3, 54. odstavek. Za nadaljnjo razpravo glej Evans, M., „Inspecting Prisons: the View from Strasbourg“, v King, R., in Maguire, M. (ur.), *Prisons in Context*, Clarendon Press, Oxford, 1994, str. 141–159, in Morris, P., „The Prisons Ombudsman: A Critical Review“, *European Public Law*, 4, 1998, str. 345–378.

Glede pritožb zapornikov tako Evropska zaporska pravila kot CPT menijo, da je učinkovit sistem pritožb zapornikov pomemben pri zagotavljanju njihove zaščite. V Evropskih zaporskih pravilih je tako določeno, da morajo imeti zaporniki vsak dan možnost vložiti prošnje ali pritožbe pri direktorju zapora ali vodji, ki je za to določen, poleg tega pa tudi možnost, da brez navzočnosti osebja govorijo z zaporskim inšpektorjem ali drugim organom, ki ima pravico do obiskovanja zapora (in pri njem vložijo prošnjo ali pritožbo). Zaporniki morajo imeti tudi pravico do vlaganja zaupnih prošenj ali pritožb pri osrednji upravi zapora ali pri sodnem ali drugem za to določenem organu, pri čemer je edini zadržek lahko to, da so pritožbe proti formalnim odločbam lahko omejene na dovoljene postopke. Vsako prošnjo ali pritožbo, naslovljeno na zaporski organ, je treba nemudoma obravnavati in nanjo odgovoriti brez nepotrebne odlašanja.¹³⁶

Take pravice so nesmiselne, če ne vemo, da obstajajo. Tako je treba zapornikom ob sprejemu ponuditi pisne informacije o pravilih, ki urejajo ravnanje z zaporniki, disciplinske zahteve, dovoljene metode iskanja informacij in pritoževanja, ter vse druge informacije, potrebne za to, da lahko zaporniki razumejo svoje pravice in obveznosti ter se prilagodijo življenju v ustanovi.¹³⁷

8.3 Dolžnost preiskave

Mednarodno pravo zahteva številne vsebinske in postopkovne ukrepe v notranji zakonodaji, ki omogočajo, da prepoved mučenja velja tudi v praksi.¹³⁸ Najočitnejše izhodišče je notranja zakonodaja, ki kriminalizira izvajanje slabega ravnanja. Vendar pa ni verjetno, da bomo primerno zaščito posameznikov dosegli zgolj z izvajanjem notranjopravnih določb o preprečevanju mučenja in nehumanega ali ponižujočega ravnanja.

¹³⁶ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, 70., 92. in 93. pravilo.

¹³⁷ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih, pravilo 30.1: »Ob sprejemu in kadar koli je to potrebno pozneje, naj bodo vsi zaporniki pisno in ustno obveščeni v jeziku, ki ga razumejo, o pravilih, ki urejajo disciplino v zaporu, ter svojih pravicah in dolžnostih v zaporu.«

¹³⁸ Npr. obveznosti, ki jih prevzemajo pogodbenice po Konvenciji ZN proti mučenju: Poleg dolžnosti preiskovanja domnevnega slabega ravnanja (ki jo najdemo v 12. členu konvencije) je med elementi konvencije sprejemanje potrebnih "pravnih, upravnih, sodnih ali drugih ukrepov" (2. člen); kriminalizacija dejanj mučenja po notranjem pravu (4. člen); uvedba univerzalne pristojnosti ali opredelitev mučenja kot kaznivega dejanja, za katero pride v poštev izročitev, ter obveznost pomoči drugim pogodbenicam pri kazenskih postopkih zaradi mučenja (5., 7. in 8. člen); prijetje oseb, osumljenih mučenja, oziroma izvedba vseh potrebnih zakonskih ukrepov za zagotovitev njihove navzočnosti na sodišču (6. člen); usposabljanje osebja, pristojnega za uporabo zakonov (10. člen); sistematično nadzorovanje pravil, navodil, metod in prakse ter ureditve odkrivanja in pregona (11. člen); delovanje ustreznih pritožbenih sistemov (13. člen); dostopnost pravične in ustrezne odškodnine v primeru mučenja (14. člen) ter skrb za to, da se izjava, za katero se dokaže, da je bila pridobljena z mučenjem, ne more navesti kot dokazni element v postopku proti žrtvam mučenja (15. člen).

V teh okoliščinah nastane dolžnost sprožiti preiskavo v smislu 3. člena EKČP, kadar so ustrezni organi obveščeni o okoliščinah, v katerih bi lahko prišlo do dovolj hudega slabega ravnanja. Za Evropsko sodišče za človekove pravice se ta dolžnost pojavi, kadar organi¹³⁹ izvedo za „dovolj jasne indikacije, da je prišlo do mučenja ali slabega ravnanja“ ali kadar se pojavi „dokazljiva trditev“, ki prinaša „razumen sum“ o uporabi slabega ravnanja.¹⁴⁰ Poudarek je tako na preiskovanju *namernega* slabega ravnanja.

Zahteva po učinkoviti preiskavi pomeni izpolnjevanje obveznosti, ki so si jo pogodbenice naložile z ratifikacijo Evropske konvencije o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Temelji tudi na pomembnem načelu, da morajo poškodbo zapornika najprej razložiti državni organi, namesto da mora njen izvor dokazovati posameznik. Namen te zahteve je, da so uradniki odgovorni.

Ta zahteva vsebuje številne sestavine, ki segajo od zagotavljanja smernic za začetek preiskave do izreka ustrezne kazni, kadar je to primerno. Izvajanje odgovornosti tako v najboljšem primeru razumemo kot deljeno odgovornost, pri kateri imajo oblikovalci politike, neodvisni preiskovalci, organi pregona in sodniki vsak svojo vlogo. V tem pogledu so nedavni primeri dobre prakse:

- ▶ V Združenem kraljestvu [Angliji in Walesu] lahko neodvisni varuh pravic zapornikov in pogojnih zapornikov preiskuje domnevno slabo ravnanje; poleg tega ima neodvisni organ za spremljanje, ki poroča neposredno ministru, z zakonom določeno obveznost, da opravlja rutinske tedenske obiske v ustanovah, glavni zaporski inšpektor pa ciklično obiskuje vse ustanove in preverja, ali ne prihaja do slabega ravnanja.
- ▶ Na Cipru je zaradi pritožbe o slabem ravnanju uslužbenca na področju izvrševanja kazenskih sankcij uslužbenec navadno suspendiran, dokler preiskava ni končana. Če to ni mogoče, uslužbencu dodelijo druge naloge, pri katerih ni v stikih z zapornikom.
- ▶ V Italiji so za spremljanje ravnanja v skladu s pravicami zapornikov odgovorni „nadzorni sodniki“ (katerih vloga je omejena zgolj na to nalogo). V notranjem pravu so zdaj določbe o preventivnih sredstvih in sredstvih zadoščenja za slabo ravnanje, ki nastane zaradi neprimernih razmer pridržanja. Poleg tega institucionalno spre-

139 Bati in drugi proti Turčiji 2004-IV, v 133. odstavku (Priročnik o učinkovitem preiskovanju in dokumentiranju mučenja in drugega krutega, nečloveškega in poniževalnega ravnanja ali kazni (Carrigrski protokol).

140 Npr. Gharibashvili proti Gruziji (29. 7. 2008), v 64. odstavku. »Trditve pritožnika pred domačimi organi so vsebovale dovolj specifičnih informacij – datum, kraj in naravo slabega ravnanja, identiteto domnevnih storilcev, vzročno povezanost med domnevnim pretepanjem in zatrjevanimi zdravstvenimi težavami itd., da so pomenile utemeljen zahtevek in v zvezi s katerimi so bili ti organi obvezani opraviti učinkovito preiskavo.«

mljanje dopolnjujejo različne organizacije (vključno s skupnostno naravnanimi skupinami).

- ▶ V Nekdanji jugoslovanski republiki Makedoniji so uvedli nacionalni program za razvijanje zaporskega sistema s posebnimi določbami, ki se nanašajo na učinkovit boj proti slabemu ravnanju.
- ▶ Na Cipru so poskusili zagotoviti, da se lahko obravnavajo tudi zadeve, na katere opozarjajo sorodniki zapornikov. Temelj za to so razširjene pravice zapornikov do obiskov in uporaba Skypea, kadar zapornika ne morejo obiskati prijatelji ali družinski člani.

Izrecneje rečeno, pri domačih preiskavah je treba upoštevati ključna merila učinkovitosti (neodvisnost in nepristranskost), ustreznost, hitrost, ustrezno sodelovanje žrtve in odprtost s pomočjo javnega nadzora). Ti postopki morajo biti tudi usklajeni. Preiskava mora biti deležna tudi nadzora (v primeru prekinitve ali končanja postopka ali zavrnitve pregona ta obveznost velja tudi za obravnavo sodne presoje zakonitosti take odločitve ali možnost sprožitve sodnega postopka z vložitvijo kazenske ovadbe, če je to določeno z notranjo zakonodajo), spodbujena pa mora biti z odločno željo po izkoreninjenju slabega ravnanja.¹⁴¹

Pri domačih preiskavah je treba izpolniti ključna merila učinkovitosti (neodvisnost in nepristranskost, ustreznost, hitrost, ustrezno sodelovanje žrtve in odprtost s pomočjo javnega nadzora); biti morajo usklajene, deležne nadzora, predvsem pa spodbujene z odločno željo po kaznovanju vsakega napačnega ravnanja.

Bistvo tega je odločen namen delovati z občutkom koristnosti. Tako „morajo organi sprejeti kakršne koli primerne ukrepe, ki jih lahko, za zavarovanje dokazov o dogodku, vključno s podrobno izjavo domnevne žrtve o zatrjevanih kršitvah, pričevanjem prič, forenzičnimi dokazi, in kadar je ustrezno, dodatnimi zdravniškimi pričevali, ki lahko zagotavljajo popoln in točen zapis poškodb in objektivno analizo medicinskih ugotovitev, zlasti glede vzroka poškodb“, saj „vsaka pomanjkljivost v preiskavi, ki ogroža zmožnost za ugotovitev vzroka poškodbe ali odgovorne osebe, prinaša nevarnost za kršenje tega standarda“.¹⁴²

141 Glej tudi Svanidze Guidelines on International Standards on the Effective Investigation of Ill-treatment (2010).

142 Bati in drugi proti Turčiji (3. junij 2004), v 134. odstavku

To zaporskemu osebju in upravi tako prinaša pomembne posledice. Najbistvenejše je podrobneje obrazložil CPT: da se vsi člani zaporskega osebja vidijo kot del strategije preprečevanja uporabe slabega ravnanja:

*„Potrebno je pozitivno delovanje, z usposabljanjem in zgledom, za **uveljavljanje kulture**, v kateri velja za nestrokovno – in nevarno z vidika poklicne poti – če delaš in se družiš s kolegi, ki se zatekajo k slabemu ravnanju, ter v kateri je pravilno in poklicno koristno, če delaš v skupini, ki se takim dejanjem izogiba.*

*... nihče ne sme dvomiti o **zavezi državnih organov** v boju proti nezakazovanju. To bo podkrepilo delovanje na vseh drugih ravneh. Po potrebi morajo ti organi s formalno izjavo na najvišji politični ravni nemudoma jasno sporočiti, da mora obstajati ‚ničelna toleranca‘ do mučenja in drugih oblik slabega ravnanja.“¹⁴³*

Izčrpno izjavo o preiskovanju domnevnega slabega ravnanja in o boju proti takim primerom „nezakazovanja“ najdemo v 14. splošnem poročilu CPT. Javne uslužbenke, med njimi direktorje zaporov, je treba formalno zaprositi, naj nemudoma obvestijo ustrezne organe, kadar dobijo kakršne koli informacije o slabem ravnanju z zapornikom, poleg tega pa je treba diskrecijsko pravico, ki jo imajo tožilci pri odločanju, ali naj začnejo preiskavo, zožiti tako, da imajo tožilci posebno pravno obveznost začeti preiskavo, kadar prejmejo verodostojne informacije o morebitnem slabem ravnanju z zaporniki iz katerega koli vira, vključno z dokazi o slabem ravnanju s strani javnih uslužbencev med civilnimi postopki. Zato je treba poskrbeti, da se osebe, ki so bile morda žrtev slabega ravnanja javnih uslužbencev, ne odvrta od vlaganja pritožbe zaradi civilnega prava, ki se nanaša na obrekovanje. Ker zakon sam po sebi ne bo zadoščal za zagotovilo, da bo do takega preiskovalnega dejanja prišlo, je treba posvetiti pozornost ozaveščanju ustreznih organov o obveznostih, ki so jim naložene. Skratka, ti organi morajo sprejeti, da imajo v takih primerih obveznost „odločnega ukrepanja“.¹⁴⁴

Sklep

Pritožbeni mehanizmi ter sistem spremljanja in nadzora v zaporih lahko veljajo za bistven vidik evropskega sistema za zaščito zapornikov pred grožnjo slabega ravnanja. Oboje pripomore k odločanju vodstvenih organov, saj omogoča, da prek informacijskih poti ugotovimo področja, na katerih se pojavljajo težave. Oboje lahko sproži tudi preiskavo domnev ali indikacij o morebitnem namernem slabem ravnanju. Zahteva po učinkoviti preiskavi

koristi tudi povezanemu namenu, namreč *preprečevanju* prihodnjih primerov slabega ravnanja. To je jasno priznано v Carigrajskih načelih.¹⁴⁵ Izvajanje obveznosti preučevanja določenega primera ima tako pomembne posledice za vsako institucijo, ki sodeluje pri preiskavi, saj vključitev vloge učinkovite preiskave v prevladujočo usmeritev verjetno okrepi nadaljnje preiskovalne tehnike, pa tudi odvrta od nadaljnjega slabega ravnanja tako z navedbo verjetnih posledic za uslužbenke, ki so nagnjeni k deviantnemu vedenju, kot tudi z opredelitvijo strategij ali ukrepov za večjo zaščito posameznikov. Drugače povedano, preiskovalni organi morajo biti usposobljeni ne le za ugotavljanje kršilcev, ampak tudi ukrepov, potrebnih za preprečevanje ponovnega slabega ravnanja.

¹⁴³ 14. splošno poročilo CPT/Inf (2004) 28, v 26. in 42. odstavku.

¹⁴⁴ 14. splošno poročilo CPT/Inf (2004) 28, 25.–42. odstavek.

¹⁴⁵ Načelo 1.b Carigrajskih načel.

Viri

- ▶ Podatkovna zbirka Evropskega sodišča za človekove pravice <http://hudoc.echr.coe.int>
- ▶ Podatkovna zbirka CPT <http://www.cpt.coe.int/en/database.htm>
- ▶ Andrews, D. A., in Bonta, J. (2003). *The Psychology of Criminal Conduct*. Cincinnati, OH: Anderson Publ., 3. izdaja.
- ▶ Andrews, D. A., in Bonta, J. (2007). The Risk-Need-Responsivity model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. *The Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 49.
- ▶ Austin, J. (2004). The proper and improper use of risk assessment in corrections. *Federal Sentencing Reporter*, 16. del, št. 3.
- ▶ Champion, J., Bhui, K., Bhugra, D. (2012). European Psychiatric Association (EPA) guidance on prevention of mental disorders. *European Psychiatry*, 27 (2): 68–80.
- ▶ CPT (1991) 1. splošno poročilo, CPT/Inf (91) 3, 95.-96. odstavek.
- ▶ CPT (1992)2. splošno poročilo, CPT/Inf(92)3.
- ▶ CPT (2000) 10. splošno poročilo, CPT/Inf (2000) 13.
- ▶ CPT (2001) 11. splošno poročilo, CPT/Inf (2001) 16.
- ▶ CPT (2010) 20. splošno poročilo, CPT/Inf (2010) 28.
- ▶ CPT (2011) 21. splošno poročilo CPT/Inf(28).
- ▶ CPT (2015) 24. splošno poročilo, CPT/Inf (2015) 1.
- ▶ Edward J. L. in Lowenkamp, C., „What Are Criminogenic Needs and Why Are They Important?“ For the Record 4th Quarter 2005, str. 15 in 16.
- ▶ Kendell, R. E. (2002). The distinction between personality disorder and mental illness. *The British Journal of Psychiatry*, 180 (2): 110–115.
- ▶ Krober, H. L., in Lau, S. (2000). Bad or mad? - disorders and legal responsibility: the German situation. *Behavioral Sciences and the Law*, 18, 679–90.
- ▶ Lehtmetts A., in Pont, J. (2014). Prison health care and medical ethics. Svet Evrope, Prison health care and medical ethics.
- ▶ Morris P. E., in Henham, R. J. (1998). *The Prisons Ombudsman: A Critical Review*, *European Public Law*, 4, str. 345–378.
- ▶ Priporočilo št. R (93) 6 Odbora ministrov državam članicam o zaporskih in kriminoloških vidikih nadzora nad nalezljivimi boleznimi, vključno z aidsom in podobnimi zdravstvenimi težavami v zaporu
- ▶ Priporočilo R (97) 12 Odbora ministrov državam članicam o osebnju, ki se ukvarja z izvrševanjem sankcij in ukrepov
- ▶ Priporočilo št. R (98) 7 Odbora ministrov državam članicam o etičnih in organizacijskih vidikih zdravstvenega varstva v zaporu.
- ▶ Priporočilo Rec(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih.
- ▶ Priporočilo CM/Rec (2008) 11 Odbora ministrov državam članicam o evropskih pravilih za mladoletne storilce kaznivih dejanj, proti katerim so bili uvedeni sankcije ali ukrepi.
- ▶ Priporočilo CM/Rec(2012) 12 Odbora ministrov državam članicam o tujih zapornikih.
- ▶ Priporočilo CM/Rec(2014) 3 Odbora ministrov državam članicam o nevarnih prestopnikih.
- ▶ Resolucija Odbora ministrov (66) 26 o položaju, izboru in usposabljanju penoloških delavcev.
- ▶ Resolucija Odbora ministrov (68) 24 o položaju, izboru in usposabljanju vodilnih delavcev kazenskih zavodov.
- ▶ Russell, M., in Stewart, J. (2002). Disablement, Prison and Historical Segregation, *Monthly Review*.
- ▶ Svanidze, E. (2009). *The European Convention For The Prevention Of Torture. International Human Rights Monitoring Mechanisms: Essays in Honour of Jakob Th. Möller*, 2. pregledana izdaja. Ur. G. Alfredsson, J. Grimheden, B. G. Ramcharan in A. De Zayas. Martinus Nijhoff Publishers (493–502).
- ▶ Združeni narodi. ECOSOC (1957 in 1977) Standardna minimalna pravila o ravnanju z zaporniki: Resolucije ECOSOC 663 (XXIV) 1957 in 2076 (LXII). 1977. Združeni narodi, New York.
- ▶ Urad ZN za droge in kriminal (2009). Priročnik o zapornikih s posebnimi potrebami. Združeni narodi, New York.
- ▶ Sklop načel (1988) Združenih narodov za zaščito oseb, ki so kakor koli pridržane ali zaprte: resolucija Generalne skupščine 43/173.
- ▶ World Prison Brief in Institute for Criminal Policy Research. (1. 12. 2015). S strani: <http://www.prisonstudies.org>.

Sodbe in odločbe Evropskega sodišča za človekove pravice

- ▶ Aleksanyan proti Rusiji (22. 12. 2008).
- ▶ Arutyunyan proti Rusiji (10. 1. 2012).
- ▶ Ataykaya proti Turčiji (22. 7. 2014).
- ▶ Babar Ahmad in drugi proti Združenemu kraljestvu (10. 4. 2012).
- ▶ Bati in drugi proti Turčiji 2004-IV
- ▶ Campbell in Fell proti Združenemu kraljestvu (1984) A 80.
- ▶ Coteleş proti Romuniji (3. 6. 2003).
- ▶ Ciorap proti Moldaviji (odločba) (19. 6. 2007).
- ▶ Csüllög proti Madžarski (7. 6. 2011).
- ▶ De Donder in De Clippel proti Belgiji (6. 12. 2011).
- ▶ D. F. proti Latviji (29. 10. 2013).
- ▶ Elefteriadis proti Romuniji (25. 1. 2011).
- ▶ El Shennawy proti Franciji (20. 1. 2011).
- ▶ Engel in drugi proti Nizozemski (1976) A 22.
- ▶ Ergi proti Turčiji 1998-IV.
- ▶ Ezeh in Connors proti Združenemu kraljestvu [VS] 2003-X.
- ▶ Filiz Uyan proti Turčiji (8. 1. 2009).
- ▶ Flaminzeanu proti Romuniji (12. 4. 2011).
- ▶ Florea proti Romuniji (14. 9. 2010).
- ▶ Frérot proti Franciji 2007-VII.
- ▶ G. proti Franciji (23. 2. 2012).
- ▶ Ghavtadze proti Gruziji (3. 3. 2009).
- ▶ Gharibashvili proti Gruziji (29. 7. 2008).
- ▶ Grimailovs proti Latviji (25. 6. 2013).
- ▶ Hellig proti Nemčiji (7. 7. 2011)
- ▶ Herczegfalvy proti Avstriji (1992) A 244.
- ▶ Irska proti Združenemu kraljestvu (1978) A 25.
- ▶ Iorgov proti Bolgariji (11. 3. 2004).
- ▶ Iwańczuk proti Poljski (15. 11. 2001).
- ▶ Jasińska proti Poljski (1. 6. 2010).
- ▶ Kashavelov proti Bolgariji (20. 1. 2011).
- ▶ Kaprykowski proti Poljski (3. 2. 2009).
- ▶ Keenan proti Združenemu kraljestvu 2001-III.
- ▶ Keller proti Rusiji (17. 10. 2013).
- ▶ Kudła proti Poljski 2000-XI, 90.–100. odstavek.
- ▶ Lindström in Mässeli proti Finski (14. 1. 2014).
- ▶ Lorse in drugi proti Nizozemski (4. 2. 2003)
- ▶ McCann in drugi proti Združenemu kraljestvu (1995) A 324.
- ▶ McGlinchey in drugi proti Združenemu kraljestvu 2003-V.
- ▶ Mamedova proti Rusiji (1. 6. 2006).
- ▶ Marro in drugi proti Italiji (odl.) (8. 4. 2014).
- ▶ Matter proti Slovaški (5. 7. 1999).
- ▶ Moiseyev proti Rusiji (9. 10. 2008).
- ▶ Nevmerzhitsky proti Ukrajini 2005-II.
- ▶ Ostrovar proti Moldaviji (13. 9. 2005).
- ▶ Pantea proti Romuniji 2003-VI.
- ▶ Paul in Audrey Edwards proti Združenemu kraljestvu 2002-II.
- ▶ Peers proti Grčiji 2001-III.
- ▶ Peker proti Turčiji (št. 2) (12. 4. 2011).
- ▶ Plathey proti Franciji (10. 11. 2011).
- ▶ Portmann proti Švici. (11. 10. 2011).
- ▶ Price proti Združenemu kraljestvu 2001-VII.
- ▶ Renolde proti Franciji ESČP 2008.
- ▶ Ramirez Sanchez proti Franciji [VS] 2006-IX.
- ▶ Ribitsch proti Avstriji (1995) A336.
- ▶ Rodić in drugi proti Bosni in Hercegovini, ESČP 2008.
- ▶ Rohde proti Danski (21. 7. 2005).
- ▶ Saoud proti Franciji 2007-XI.
- ▶ Sławomir Musiał proti Poljski (20. 1. 2009).
- ▶ Slyusarev proti Rusiji, ESČP 2010.
- ▶ Soering proti Združenemu kraljestvu (1989) A 161.
- ▶ Tarariyeva proti Rusiji 2006-XV.
- ▶ Tekin proti Turčiji 1998-IV
- ▶ VD proti Romuniji (16. 2. 2010).
- ▶ Van der Graaf proti Nizozemski (odločba) (1. 6. 2004).
- ▶ Van der Ven proti Nizozemski, ESČP 2003-II.

- ▶ Vladimir Vasilyev proti Rusiji (10. 1. 2012).
- ▶ Wiktorko proti Poljski (31. 3. 2009).
- ▶ X. proti Turčiji (9. 10. 2012).
- ▶ Yakovenko proti Ukrajini (25. 10. 2007).
- ▶ Yoh-Ekale Mwanje proti Belgiji (20. 12. 2011).
- ▶ Younger proti Združenemu kraljestvu (sklep) 2003-I.
- ▶ Zarzycki proti Poljski (12. 3. 2013).

Priročnik je zasnovan za delavce v zaporih. Raziskuje posebno področje zaščite človekovih pravic zaprtih oseb: prepoved slabega ravnanja v zaporu. Oblikovan je z mislijo na profesionalce kot programski vodič in pripomoček za upravljanje, ki se osredotoča na posledice te prepovedi in odgovornosti zaporskih uprav do tistih, ki so jim zaupani v varstvo. Tekst izpostavlja relevantne standarde Priporočil Odbora ministrov Sveta Evrope in Evropskega odbora za preprečevanje mučenja in nehumanega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja (CPT) ter ustaljeno sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice. Priročnik je rezultat multilateralnega sestanka o preprečevanju slabega ravnanja v zaporih aprila 2015 v Strasbourgu, ki je potekal v okviru sodelovanja Sveta Evrope pri aktivnostih na zaporskem področju, ki jih izvaja Enota za sodelovanje na področju kazenskega prava.

Tekst je na spletu na voljo:

<http://www.coe.int/t/DGI/CRIMINALLAWCOOP/>

SI

www.coe.int

Svet Evrope je vodilna organizacija za varovanje človekovih pravic v Evropi. Sestavlja ga 47 držav članic, od tega jih je 28 članic Evropske unije. Vse države članice Sveta Evrope so podpisnice Evropske konvencije o človekovih pravicah – pogodbe, ki je namenjena varovanju človekovih pravic, demokracije in pravne države. Evropsko sodišče za človekove pravice nadzoruje izvajanje Konvencije v državah članicah.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE